

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОЛІСНИК МАРИНА ІГОРІВНА

УДК: 159.92+159.94

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДИВЕРГЕНТНЕ МИСЛЕННЯ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Спеціальність: 053 Психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

М.І. Колісник

Науковий керівник Шандрук Сергій Костянтинович, доктор психологічних наук, професор

Тернопіль – 2025

АНОТАЦІЯ

Колісник М.І. Дивергентне мислення у системі формування професійно важливих якостей майбутніх психологів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2025.

У роботі представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і підходів до вивчення проблеми дивергентного мислення у системі професійно важливих якостей майбутнього психолога. Визначено наукову новизну та теоретичну значущість наукової праці, які полягають у тому, що:

вперше:

- операціоналізовано низку властивостей дивергентного мислення та показано його структуру у майбутніх психологів;

- визначено динаміку розвитку дивергентного мислення здобувачів-психологів із різною академічною успішністю у процесі навчання у вищій школі;

розширено уявлення про:

- дивергентне мислення як предиктор позитивної та активної професійної ідентичності та академічної успішності майбутніх психологів;

- можливості психологічного супроводу творчої навчально-професійної діяльності із урахуванням методів сприяння дивергентному мисленню;

- професіогенез психолога через виявлення динаміки розвитку властивостей дивергентного мислення;

- професійну ідентичність психолога, сформованість якої залежить від рівня розвитку дивергентного мислення;

дістала подальшого розвитку:

- система знань про психологічні засоби розвитку творчого професійного мислення та професійно важливих якостей майбутнього психолога.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані практичними психологами ЗВО, керівництвом та викладачами ЗВО для створення умов ефективного розвитку творчого мислення майбутніх психологів з урахуванням виявлених закономірностей структури, динаміки та детермінації дивергентного мислення у процесі навчально-професійної діяльності.

У результаті теоретичного аналізу було показано, що дивергентне мислення визначається як особливий різновид мислення, спрямованого на швидке генерування великої кількості інноваційних підходів та оригінальних варіантів розв'язання проблеми і такого що характеризується властивостями швидкості, альтернативності, гнучкості, оригінальності, точності, іррелевантності, фантистичності, інтуїтивності, релятивності, цілісності, рефлексивності, інноваційності, критичності, інверсивності, дискретності, активності та образності, а також толерантності до невизначеності і допитливості суб'єкта такого мислення. Здатність до дивергентного мислення визначається як професійно важлива якість майбутнього психолога, яка уможливорює оволодіння ним творчим рівнем професійного мислення та сприяє формуванню у нього професійної ідентичності.

У дисертації визначено структуру властивостей дивергентного мислення, у якій найміцніші зв'язки встановлено між дискретністю та семантичною гнучкістю, між симптомокомплексом образності – фантастичності – іррелевантності – інтуїтивності із точністю та деталізованістю, між релятивністю та альтернативністю, між інноваційністю та оригінальністю, між точністю і деталізованістю і толерантністю до невизначеності, між альтернативністю та семантичною гнучкістю, а також між критичністю та інверсивністю.

Показано, що майбутні психологи представлені здебільшого середнім рівнем дивергентного мислення, що має негативну динаміку протягом навчання у ЗВО, і поступаються у рівні його властивостей працюючим досвідченим психологам. Академічна успішність здобувачів-психологів позитивно позначається на рівні розвитку властивостей дивергентного мислення. Більш успішні студенти, особливо на початку та по середині навчання, мають значно вищі показники здатності продукування фантастичних неприв'язаних до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей. Показники інверсивності, системності та критичності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів із низькою навчальною успішністю, а образної гнучкості – із високою.

Експериментально виявлено, що у майбутніх психологів професійно важливі якості та здатності позитивно пов'язані із дивергентністю мислення. Соціальна креативність позитивно корелює з усіма властивостями дивергентного мислення, особливо із альтернативністю, а соціальний інтелект має міцні зв'язки параметрів здатності передбачати наслідки поведінки та розуміти системи поведінки у динаміці із релятивністю, інноваційністю та дискретністю. Комунікативна креативність має міцні кореляції із швидкістю, альтернативністю, семантичною гнучкістю, дискретністю, особливо за параметром комунікативної легкості. Емоційний інтелект також позитивно пов'язаний із дивергентністю мислення, що визначається зв'язками між релятивністю, дискретністю та інноваційністю із емпатією та емоційною обізнаністю. Соціальний інтелект та соціальна креативність, емоційний інтелект та комунікативна креативність успішних у навчанні майбутніх психологів незалежно від курсу є вищими за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками професійно важливих якостей.

Емпірично визначено узгодженість між сформованістю професійної ідентичності майбутнього психолога та рівнем розвитку його дивергентного

мислення. Позитивна та активна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками позитивної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення. Вищий рівень дивергентного мислення позитивно позначається на рівні позитивної та активної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання, а негативна та пасивна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є нижчою за умови високого рівня дивергентного мислення.

У роботі доведено, що властивості дивергентного мислення виступають предикторами професійної ідентичності та успішності у навчанні здобувачів-психологів. Найбільш впливовою детермінантою позитивної та активної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась оригінальність, а толерантність до невизначеності та інноваційність стоять на заваді розвитку негативної та пасивної професійної ідентичності психолога. Предикторами академічної успішності здобувачів-психологів виявились образна адаптивна гнучкість, інноваційність, дискретність, швидкість, релятивність, системність і критичність.

Представлена у дослідженні програма розвитку властивостей дивергентного мислення майбутніх психологів була організована у вигляді тренінгу, кожне заняття якого було присвячено розвитку окремої властивості дивергентного мислення методами сприяння творчого мислення, де основним контентом виступили практичні завдання професійної діяльності психолога. Упроваджений тренінг спричинив зростання усіх властивостей дивергентного мислення здобувачів-психологів, серед яких найбільшими зрушеннями відзначились показники альтернативності, симптомокомплексу «образність-фантастичність-іррелевантність», семантичної гнучкості, толерантності до невизначеності.

Ключові слова: особистість, дивергентне мислення, професійне мислення, творче мислення, креативність, майбутні психологи, емоційний інтелект, соціальний інтелект, соціальна креативність, комунікативна креативність, професійно важливі якості, професійна успішність, професійна компетентність.

ANNOTATION

Kolisnyk M.I. Divergent thinking in the system of forming professionally important qualities of future psychologists. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 053 Psychology. – West Ukrainian National University. Ternopil, 2025.

The work presents an analysis of scientific and theoretical concepts and approaches to studying the problem of divergent thinking in the system of professionally important qualities of a future psychologist.

The scientific novelty and theoretical significance of the scientific work are determined, which consist in the fact that:

for the first time:

- a number of properties of divergent thinking are operationalized and its structure is shown in future psychologists;
- the dynamics of the development of divergent thinking in psychology students with different academic success in the process of studying in higher education are determined;

the idea of:

- divergent thinking as a predictor of positive and active professional identity and academic success of future psychologists;
- possibilities of psychological support of creative educational and professional activity taking into account methods of promoting divergent thinking;
- the professionogenesis of a psychologist through the identification of the dynamics of the development of the properties of divergent thinking;
- the professional identity of a psychologist, the formation of which depends on the level of development of divergent thinking;

has been expanded received further development:

- a system of knowledge about psychological means of developing creative professional thinking and professionally important qualities of a future psychologist.

The practical significance of the results obtained is that the results obtained can be used by practical psychologists of higher education institutions, management and teachers of higher education institutions to create conditions for the effective development of creative thinking of future psychologists, taking into account the revealed regularities of the structure, dynamics and determination of divergent thinking in the process of educational and professional activity.

As a result of theoretical analysis, it was shown that divergent thinking is defined as a special type of thinking aimed at the rapid generation of a large number of innovative approaches and original solutions to the problem and characterized by the properties of speed, alternativeness, flexibility, originality, accuracy, irrelevance, fantasy, intuitiveness, relativity, integrity, reflexivity, innovation, criticality, inversivity, discreteness, activity and imagery, as well as tolerance for uncertainty and curiosity of the subject of such thinking. The ability to divergent thinking is defined as a professionally important quality of a future psychologist, which enables him to master the creative level of professional thinking and contributes to the formation of his professional identity.

The dissertation defines the structure of the properties of divergent thinking, in which the strongest connections are established between discreteness and semantic flexibility, between the symptom complex of imagery - fantasy - irrelevance - intuitiveness with accuracy and detail, between relativity and alternativeness, between innovation and originality, between accuracy and detail and tolerance for uncertainty, between alternativeness and semantic flexibility, as well as between criticality and inversivity.

It is shown that future psychologists are mostly represented by an average level of divergent thinking, which has negative dynamics during their studies in higher education, and are inferior in the level of its properties to working experienced psychologists. The academic success of aspiring psychologists has a positive effect on the level of development of the properties of divergent thinking. More successful students, especially at the beginning and in the middle of their studies, have significantly higher indicators of the ability to produce fantastic

intuitive ideas that are not tied to a specific figurative stimulus. Indicators of inversion, systematicity and criticality decrease during their studies in higher education in future psychologists with low academic success, and of imaginative flexibility - with high ones.

It was experimentally found that professionally important qualities and abilities in future psychologists are positively related to the divergent nature of thinking. Social creativity is positively correlated with all properties of divergent thinking, especially with alternativeness, and social intelligence has strong connections between the parameters of the ability to predict the consequences of behavior and understand behavioral systems in dynamics with relativity, innovation, and discreteness. Communicative creativity has strong correlations with speed, alternativeness, semantic flexibility, discreteness, especially with the parameter of communicative ease. Emotional intelligence is also positively related to the divergence of thinking, which is determined by the connections between relativity, discreteness, and innovation with empathy and emotional awareness. Social intelligence and social creativity, emotional intelligence, and communicative creativity of successful future psychologists, regardless of the course, are higher under the condition of a high level of divergent thinking, while unsuccessful applicants with a low level of divergent thinking are characterized by the lowest indicators of professionally important qualities.

The consistency between the formation of the professional identity of a future psychologist and the level of development of his divergent thinking has been empirically determined. The positive and active professional identity of successful future psychologists is higher under the condition of a high level of divergent thinking, while unsuccessful applicants are characterized by the lowest indicators of positive professional identity under the condition of a low level of divergent thinking.

A higher level of divergent thinking has a positive effect on the level of positive and active professional identity regardless of the course of study, and the negative and passive professional identity of successful future psychologists is

lower under the condition of a high level of divergent thinking. The work proves that the properties of divergent thinking are predictors of professional identity and success in the study of psychologist applicants.

The most influential determinant of the positive and active professional identity of future psychologists was originality, while tolerance to uncertainty and innovation hinder the development of the negative and passive professional identity of a psychologist. Predictors of the academic success of psychology students were imaginative adaptive flexibility, innovation, discreteness, speed, relativity, systematicity and criticality. The program for the development of divergent thinking properties of future psychologists presented in the study was organized in the form of training, each lesson of which was devoted to the development of a separate property of divergent thinking using methods of promoting creative thinking, where the main content was practical tasks of the professional activity of a psychologist. The implemented training caused an increase in all properties of divergent thinking of psychology students, among which the indicators of alternativeness, the symptom complex "imaginativeness - fantasticness - irrelevance", semantic flexibility, tolerance to uncertainty were the greatest changes.

Keywords: personality, divergent thinking, professional thinking, creative thinking, creativity, future psychologists, emotional intelligence, social intelligence, social creativity, communicative creativity, professionally important qualities, professional success, professional competence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Антошків А., Колісник М. Комунікативна креативність особистості: психологічний зміст та детермінанти розвитку. *Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2021. Вип. 65. С. 8-24. (0,6 д.а. / 0,3 д. а. авторський внесок: визначено, що структурними компонентами комунікативної креативності є: швидкість у продукуванні комунікативного реагування (спонтанна вербальна кмітливність, гнучкість у зміні тактик комунікативного реагування та оригінальність у створенні та розв'язанні нестандартних комунікативних ситуацій). DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.65.01>.
2. Шафранський В., Колісник М. Тренінг розвитку невербальної креативності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2022. № 66. С. 376-388. (0,5 д.а. / 0,25 д. а. авторський внесок: здійснено методологічне обґрунтування авторського тренінгу розвитку невербальної креативності для майбутніх фахівців). DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.26>.
3. Колісник М., Шишов В. Комунікативна креативність у системі професійно важливих якостей особистості соціономіста. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2023. № 67. С. 63-73. (0,5 д.а. / 0,25 д. а. авторський внесок: виявлено особливості комунікативної креативності як професійно важливої якості фахівців психологічного профілю). DOI: [tps://doi.org/10.34142/23129387.2022.67.04](https://doi.org/10.34142/23129387.2022.67.04).
4. Богдан Ж., Колісник М. Комунікативні гнучкі навички фахівця соціономічного профілю. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2024. № 70. С. 66-78. (0,5 д.а. / 0,25 д. а. авторський внесок: виявлено перевагу більшості комунікативних гнучких навичок у майбутніх психологів у порівнянні із майбутніми економістами, менеджерами, журналістами, соціальними працівниками та медичними сестрами). DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2024.70.05>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Колісник М.І. Соціально-психологічні основи спілкування у соціальній роботі. *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 25 листопада 2021 р..* Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 264-267. Режим доступу : <http://dep.wunu.edu.ua/?p=544>.

6. Меднікова Г.І., Колісник М.І. Структура ціннісних орієнтацій студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів. *Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 02-03 червня 2022 р.* С. 206-208 (0,16 д.а. / 0,08 д. а. авторський внесок: визначено специфіку структури ціннісної сфери особистості студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів).

Режим доступу : <http://naukskf.wunu.edu.ua/index.php/npskf/issue/view/3/5>.

7. Колісник М.І. Особливості навчання студентів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах карантинних обмежень. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 24-25 листопада 2022 року.* С. 199-201. Режим доступу : <https://kpd.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/Materialy-VI-Mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi.pdf>.

8. Колісник М.І. Комунікативна креативність особистості. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року.* С. 240-242. <https://kpd.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/Zbirnyk-VII-Mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi.pdf>.

9. Колісник М.І. Психологічні аспекти інклюзивного навчання. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 року.* С. 264-266. Режим доступу : <https://kpd.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Materialy-VIII-Mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi.pdf>.

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДИВЕРГЕНТНОСТІ ЯК ФОРМИ ТВОРЧОГО ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНОГО ПСИХОЛОГА	20
1.1 Поняття дивергентного мислення у психології	20
1.2 Дивергентність як основа творчого професійного мислення майбутнього фахівця	28
1.3 Дивергентне творче мислення у системі професійно важливих якостей та гнучких навичок психолога	40
Висновки до першого розділу	48
РОЗДІЛ 2. ДИВЕРГЕНТНЕ МИСЛЕННЯ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ТА ЗДАТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	50
2.1 Організація та методи дослідження дивергентного мислення майбутніх психологів	50
2.2 Психологічна характеристика властивостей дивергентного мислення.	55
2.2.1 Образність, фантастичність, іррелевантність та інтуїтивність як властивості творчого дивергентного мислення у майбутніх психологів	55
2.2.2 Дискретність, інверсивність та релятивність дивергентного мислення у майбутніх психологів	59
2.2.3 Гнучкість дивергентного мислення у майбутніх психологів	66
2.2.4 Швидкість, оригінальність, точність / деталізованість дивергентного мислення	71
2.2.5 Альтернативність дивергентного мислення майбутніх психологів	77
2.2.6 Допитливість дивергентного мислення майбутніх психологів	80
2.2.7 Рефлексивність дивергентного мислення майбутніх психологів	83
2.2.8 Інноваційність дивергентного мислення майбутніх психологів	86

2.2.9 Толерантність до невизначеності дивергентного мислення майбутніх психологів	89
2.2.10 Системність дивергентного мислення майбутніх психологів	92
2.2.11 Критичність дивергентного мислення майбутніх психологів	95
2.2.12 Характеристика загального рівня дивергентного мислення у майбутніх психологів	98
2.3 Кореляції професійно важливих якостей та властивостей його дивергентного мислення майбутніх психологів	101
2.4 Рівень розвитку дивергентного мислення як чинник професійного становлення майбутніх психологів	117
Висновки до другого розділу	128
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.	140
3.1 Психотехнології розвитку дивергентного мислення особистості	140
3.2 Зміст тренінгу розвитку дивергентного мислення для майбутніх психологів	149
3.3 Перевірка ефективності програми розвитку властивостей дивергентного мислення майбутніх психологів	162
Висновки до третього розділу	173
ВИСНОВКИ	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	190

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна вища освіта вимагає цілеспрямованого формування у здобувачів творчих здатностей у розв’язанні практичних завдань у професійній діяльності. Зростання ролі інформатизації, самостійної проєктної роботи, мобільності, командної роботи здобувачів вищої освіти актуалізує проблему розвитку у них інноваційності та актуалізації їх творчого потенціалу. Ключому роль у реалізації творчої активності майбутніх фахівців відіграє високий рівень розвитку дивергентного мислення.

Розвиток творчого дивергентного професійного мислення у здобувачів потребує істотних трансформацій в організації навчально-професійної діяльності та її психолого-педагогічного супроводу, спрямованих на формування творчого нестандартного мислення, креативності, професійної компетентності і творчої активності. Особливо це стосується професійних творчих здібностей саме майбутніх психологів, оскільки у своїй практичній діяльності вони мають розв’язувати надскладні як особистісно-психологічні, так і соціально-значущі проблеми. Проблему творчого потенціалу, креативності, творчого мислення як професійно значущих особистісних якостей та здатностей психологів досліджували А. Антошків, О. Артемчук, В. Бочелюк, Ж. Вірна, П. Горностай, Н. Дідик, В. Зарицька, О. Лобода, В. Панок, Н. Пов’якель, С. Шандрук, Н. Чепелева та ін. Водночас дослідження дивергентного мислення як професійно значущої характеристики майбутніх психологів вивчена ще недостатньо. Відкритим залишається питання психологічного супроводу розвитку дивергентного мислення у фахівців, зокрема у психологів. Усі ці обставини визначили необхідність реалізації представленого дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету на

тему: «Психосоціальне деталювання суспільних та особистісних подій як технологія мислевчинання» (номер державної реєстрації 0123U104568).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Західноукраїнського національного університету від 16.11.2021 року, протокол №3.

Мета роботи – визначити структуру, особливості прояву та впливу дивергентного мислення як професійно важливої якості у професіогенезі майбутніх психологів.

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання дослідження**:

- 1) на теоретичному рівні виокремити проблему розвитку дивергентного мислення як професійно важливої якості психолога;
- 2) виявити структуру властивостей дивергентного мислення у майбутніх психологів;
- 3) визначити рівень розвитку дивергентного мислення у майбутніх психологів протягом навчання у ЗВО із різною академічною успішністю та у порівнянні із працюючими психологами;
- 4) виявити зв'язок властивостей дивергентного мислення із професійно важливими якостями майбутніх психологів;
- 5) визначити рівень сформованості професійної ідентичності майбутніх психологів в залежності від рівня розвитку дивергентного мислення;
- 6) визначити значущість впливу дивергентного мислення на якості професійної ідентичності та академічну успішність здобувачів-психологів;
- 7) розробити систему засобів розвитку дивергентного мислення майбутніх психологів.

Об'єкт дослідження – професійно важливі якості фахівця-психолога.

Предмет дослідження – структура і особливості прояву властивостей дивергентного мислення як професійно важливої якості майбутніх психологів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: концептуальні положення діяльнісного підходу (О. Запорожець, П. Зінченко та ін.), принцип активності особистості як суб'єкта діяльності та пізнання (І. Бех, А. Гірняк, С. Максименко, В. Татенко, А. Фурман та ін.); концепції креативності (Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, А. Маслоу, Дж. Рензулі, М. Саврасов, Р. Стернберг, Т. Термен, Е. Торренс, М. Чіксентмігаї та ін.), дослідження дивергентного мислення (А. Антошків, Дж. Гілфорд, С. Шандрук, Б. Чернець), дослідження професійно важливих якостей та професійного мислення психолога (Т. Гура, Т. Кобилянська, В. Панок, Н. Повякель, А. Федій, О. Фурман та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

вперше:

- операціоналізовано низку властивостей дивергентного мислення та показано його структуру у майбутніх психологів;
- визначено динаміку розвитку дивергентного мислення здобувачів-психологів із різною академічною успішністю у процесі навчання у вищій школі;

розширено уявлення про:

- дивергентне мислення як предиктор позитивної та активної професійної ідентичності та академічної успішності майбутніх психологів;
- можливості психологічного супроводу творчої навчально-професійної діяльності із урахуванням методів сприяння дивергентному мисленню;
- професіогенез психолога через виявлення динаміки розвитку властивостей дивергентного мислення;
- професійну ідентичність психолога, сформованість якої залежить від рівня розвитку дивергентного мислення;

дістала подальшого розвитку:

- система знань про психологічні засоби розвитку творчого професійного мислення та професійно важливих якостей майбутнього психолога.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані практичними психологами ЗВО, керівництвом та викладачами ЗВО для створення умов ефективного розвитку творчого мислення майбутніх психологів з урахуванням виявлених закономірностей структури, динаміки та детермінації дивергентного мислення у процесі навчально-професійної діяльності.

Матеріали дослідження та його результати можуть бути використані у викладанні дисциплін «Інноваційні технології у психології», «Тренінг особистісного та професійного зростання», «Психологія спілкування та тренінг комунікативної компетентності», «Психологія творчих здібностей», «Психологія професійної креативності», «Психологія вікового розвитку» та ін.

Результати, отримані у ході дослідження, та система психологічних завдань програми розвитку дивергентного мислення майбутніх психологів впроваджено в освітній процес Західноукраїнського національного університету (довідка № 126-29/1101 від 14.05.2025 року), Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут (довідка №324 від 02 червня 2025 року) та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (довідка № 49 від 04 червня 2025 року).

Апробація результатів дослідження здійснювалася в доповідях та повідомленнях на всукраїнських та міжнародних конференціях: II Міжнародна науково-практична конференція «Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку» (м. Тернопіль, 25 листопада 2021 року), Міжнародна науково-практична конференція «Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та

перспективи» (м. Тернопіль, 02-03 червня 2022 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 24-25 листопада 2022 року), VII Міжнародна науково-практична конференція «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 року).

Публікації. Основний зміст роботи викладений у 9 публікаціях, з них 4 – у фахових виданнях з психології, 5 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел. Обсяг дисертації – 191 сторінка, з них основний зміст складає 176 сторінок. Робота містить 33 таблиці, 89 ілюстрацій (малюнки, діаграми, графіки). Список використаних літературних джерел охоплює 108 найменування, з яких 13 іноземними (англійська) мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДИВЕРГЕНТНОСТІ ЯК ФОРМИ ТВОРЧОГО ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНОГО ПСИХОЛОГА.

1.1 Поняття дивергентного мислення у психології.

У розумінні феномену «дивергентного мислення» доцільно спиратися на визначенні явища дивергенції, що є «видом (або різновидом), особливою якістю, особливостями активності, існування і розвитку в часі об'єктів будь-якого роду, властивістю або здатністю цілісного об'єкта розділятися на частини і зливатися, об'єднуватися в нове ціле» [5]. Таке визначення дивергенції уможливорює розуміння дивергентного мислення як такого, що дозволяє аналізувати об'єкт, виявляючи його частини, а потім об'єднувати ці частини у певне цілісне нове знання.

Дивергентність є властивістю, що походить від прикметника «дивергентний», яким позначається «схильність, прагнення до дивергенції, до розбіжності з ким-небудь, чим-небудь, видалення, відокремлення від кого-небудь, чого-небудь; дивергентний є тим, що відноситься до дивергенції, властивий дивергенції, характерний для неї» [5].

У загальній психології явища дивергенції використовується в аналізі Селф, Я-конструкту, особистості [108], каузальних атрибутів [109]; здібностей та саморегуляції [103].

Основні «відмінності у розумінні феномену дивергентності полягають у: 1) розходженні ознак, дискретності; 2) зниженні пов'язаності, зростанні розходжень; 3) функціонуванні властивостей у паралельному, альтернативності, взаємодоповнюючому або взаємовиключному порядку; 4) зростанні невизначеності та різноманітності властивостей» [5]. Отже, дивергентність означає розходженість в ознаках, дискретність окремих властивостей, альтернативність та різноманітність.

Дивергентність як «особистісна властивість, що характеризує перебіг психічних процесів може характеризувати когнітивну сферу особистості, визначаючи окремих вид мислення – дивергентного мислення» [5].

Дивергентне мислення є «специфічною формою мислення, що ґрунтується на процесі генерації низки рішень завдань, заснованою на розвинутій здатності відшукувати і знаходити безліч варіантів розв'язання проблеми за умови чітко заданих вихідних посилянь; це особливий різновид мислення, який припускає, що на одне і те саме питання може бути необмежена кількість правильних і рівноправних відповідей; яке характеризується процесом руху в різних напрямках, передбачає велику розбіжність ідей задля охоплення різних аспектів, які стосуються даної проблеми; це мислення, що передбачає безліч різнопланових підходів до розв'язання одного завдання та просування до наміченої цілі одномоментно в декількох різних напрямках, метою якого є детермінація та оцінювання всіх можливих варіантів розв'язання завдання, а їх правильність залежить від суб'єктивної оцінки; це рух думки в різні напрямки задля охоплення великої кількості аспектів проблеми, розв'язання або розгляд його можливості з різних точок зору, що пов'язується з творчістю, оскільки передбачає знаходження нових ідей і рішень через використання інших галузей знання» [5].

Психологічний зміст та функцій дивергентного мислення співвідносяться із феноменом креативності, оскільки перше є її. Креативність ототожнюється із дивергентним мисленням, оскільки вона по суті, за визначенням Дж. Гілфорда, є «операцією дивергентної продуктивності як готовності висувати безліч однаково правильних ідей по відношенню до певного об'єкта» [5].

Визнаючи креативність як творчі здатності особистості, які мають прояв у мисленні, емоційній сфері, комунікації, різних видах продуктивної діяльності, слід зазначити, що вона характеризує особистість загалом та її

окремі сторони - зокрема, наприклад продукти її діяльності та процес їх створення. Креативність як «здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації характеризується оригінальністю, нетривіальністю та швидкістю дивергентного мислення» [5].

Дивергентне мислення взаємозумовлено із креативністю, оскільки перше «уможливлює швидкість та різноманіття продукування ідей та способів вирішення проблеми» [5].

Отже, основними властивостями дивергентного мислення, що лежить в основі креативності особистості є оригінальність, різнобічність та швидкість продукування ідей.

Дивергентне мислення традиційно не зводять до феномену інтелекту особистості, оскільки воно, «будучи основою креативності, визначає творчі досягнення, натомість інтелект детермінує засвоєння нового матеріалу» [5]. Утім Дж. Гілфорд вказує на «залежність креативності від низки інтелектуальних чинників та здатностей до дивергентного мислення, таким чином, дивергентне мислення «обслуговує» креативність особистості і виступає функцією інтелекту» [5].

Креативність є «здатністю породжувати оригінальні ідеї, відхиляти стереотипні способи мислення, ставити гіпотези, породжувати нові комбінації, створювати щось нове, оригінальне» [5], а усі ці функції креативності забезпечується саме дивергентним мисленням.

У концепції Дж. Гілфорда «дивергентність розглядається як основа креативності і виступає центральною категорією в якості типу мислення, що йде в різних напрямках» [5]. Отже, за Дж. Гілфордом «дивергентність передбачає варіативність способів розв'язання проблеми, що проявляється у несподіваних і нестандартних висновках та результатах» [5]. На думку Дж. Гілфорда, «операція дивергенції поряд з операціями перетворення й імплікації є основою креативності як загальної творчої здібності».

Дивергентне мислення «передбачає уяву, тому що на одне питання може існувати кілька варіантів відповідей, а це в свою чергу є умовою створення оригінальних ідей і самовираження особистості» [5].

Дивергентне мислення є «особливим типом або видом мислення, що має істотні відмінності від конвергентного репродуктивного мислення та інших різновидів мислення; структура продуктивного розумового акту містить породження проблеми і формулювання розумової задачі, пошук рішення та його обґрунтування; тут етап породження проблеми зумовлює специфіку творчого процесу мислення [5].

Дивергентне мислення не тільки спрямоване на створення принципово нових продуктів, а визначає новоутворення у пізнавальній діяльності по створенню даного продукту, що стосуються оцінок, цілей, смислів, мотивацій особистості. Отже, «творче дивергентне мислення відрізняється від мисленнєвих процесів, які використовують готові знання та вміння і характеризують репродуктивне мислення» [5].

Дивергентне мислення є «альтернативним мисленням, яке на відміну від логіки проявляється в задачах, що мають одну умову і безліч рішень» [5].

Е. Торренс під дивергентним мисленням розуміє такий тип мислення, що сприяє «пошуку неординарних ідей, спрямованих на розвиток дослідницького інтересу і нестандартних форм діяльності» [115]. Автор по суті зводить дивергентне мислення до феномену креативності, що передбачає: «1) підвищену чутливість до проблем; 2) здатність до знаходження та визначення проблеми; 3) пошук рішення проблеми на основі висунутих пропозицій; 4) перевірка та спростування висунутих припущень; 5) формулювання висновків та результатів рішення» [115].

У вітчизняній психології дивергентне мислення розглядається як сутнісна характеристика творчого мислення, а також як інтегральний показник інтелекту, практично повністю ототожнюється з творчим мисленням, оскільки «відмінною особливістю творчості є вихід за межі

системи, знаходження або створення нового продукту, пошук нових рішень» [5].

Визначення дивергентного мислення як психічної функції передбачає аналіз когнітивної, якісно-процесуальної характеристики мислення, що знаходить відображення у творчості. Будучи «мисленням в різних напрямках, дивергентне мислення передбачає висування протилежних, слабо пов'язаних один з одним ідей, які дозволяють охоплювати проблему з різних сторін і утворюють інтелектуальний потенціал її рішення» [5].

Дивергентність мислення зумовлює спроможність до аналізу матеріалу і побудові різноспрямованих гіпотез і є найбільш оптимальним в умовах невизначеної діяльності та неструктурованого матеріалу. «Дивергентне мислення виступає каталізатором розвитку дослідницького пошуку у різних напрямках» [5].

Нагальним у розумінні психологічної сутності дивергентного мислення є визначення і опис його властивостей, що уможлиблює операціоналізацію його вивчення.

Різні автори виділяють різну кількість «основних властивостей дивергентного мислення, зокрема інтелектуальність, творчу ініціативу, широту категоризації, багатство і різноманітність асоціацій, самостійність, оригінальність тощо, швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість, семантичну гнучкість, образну адаптивну гнучкість, семантичну спонтанну гнучкість, допитливість, чутливість до проблем в навколишньому світі, здатність до розробки гіпотези, іррелевантність» [5].

Е. де Боно до параметрів творчого мислення, в основі якого лежить латеральне мислення, відносить «гнучкість, широту, оригінальність, новизну, швидкість, альтернативність, чутливість до проблеми, практичність нового рішення, його ефективність» [107]. По суті ці властивості частково відбивають і властивості дивергентного мислення.

Традиційно виділяють такі «критерії дивергентності: 1) цілісність та системність; 2) рефлексивність і оцінка; 3) інноваційність; 4) критичність; 5) гнучкість і продуктивність» [5].

М. Антошків та Б. Чернець на основі досліджень Г. Айзенка, К. Дрязгунова, Дж. Гілфорда, Д. Кембела, І. Лернера, Е. Фрома, Л. Черенкової наводять низку «характеристик дивергентного мислення:

1) швидкість як здатність продукувати багато ідей за одиницю часу, спроможність висловлювати якомога більше ідей чи способів рішення проблеми в певний відрізок часу;

2) семантична гнучкість як спроможність детермінувати ключову властивість об'єкта і пропонувати новий спосіб його використання; здатність перемикатись з однієї ідеї на іншу; здатність бачити об'єкт під новим кутом зору, знаходити його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці;

3) образна адаптивна гнучкість як здатність змінювати форму стимулу таким чином, щоб бачити в ньому нові ознаки і можливості його використання; здатність виробляти ідеї, що відрізняються від загальновизнаних традиційних (стереотипних) поглядів чи способів вирішення проблеми;

4) семантична спонтанна гнучкість як здатність виробляти різноманітні ідеї в необмеженій регламентом ситуації; здатність розв'язувати проблему у ситуації нестатку чи надлишку необхідної для її вирішення інформації;

5) гнучкість як обізнаність у системні перебудови мислення; здатність до системної перебудови мислення;

6) оригінальність як здатність продукувати віддалені асоціації, незвичайні відповіді; здатність виробляти ідеї, що відрізняються від загальновизнаних поглядів, новизна та нестандартність рішення проблеми;

7) допитливість як чутливість до проблем в навколишньому світі; пізнавальний інтерес до змісту діяльності та певної проблеми;

8) точність як здатність до розробки гіпотези, здатність вдосконалювати чи надавати завершений вигляд свого творчого продукту; здатність деталізувати та конкретизувати спосіб розв'язання проблеми;

9) іррелевантність як логічна незалежність реакції від стимулу здатність до абстрагування, вміння продукувати віддалені від прямих ознак стимулу способи розв'язання проблеми;

10) фантастичність – повна відокремленість відповіді від реальності при наявності логічного зв'язку між стимулом і реакцією; здатність до трансгресії у розв'язанні проблеми;

11) інтуїтивність як здатність до переходу від раціонального до інтуїтивного способу розв'язання проблеми, що ґрунтується на несвідомих імпульсах; здатність залишити розв'язання на певний час для «інкубації» ідеї;

12) релятивність як здатність співвідносити об'єкт із ситуацією та обставинами, в яких він розглядається; здатність розв'язувати проблему у певному контексті ситуації та обставин;

13) цілісність (системність) як здатність створити цілісний образ діяльності у конкретній моделі; здатність системно здійснювати діяльність;

14) рефлексивність як усвідомлення рівня професійної компетентності; здатність коригувати власну діяльність залежно від ситуації»

15) інноваційність як володіння інформацією про системну перебудову діяльності, орієнтованої на інноваційні процеси; потреба у пошуку нових підходів у рішенні питань;

16) критичність як володіння інформацією про різні моделі діяльності, уміння використовувати взірці діяльності як орієнтири у самооцінці власної компетентності та оцінці; вміння знаходити помилки і неузгодженості;

17) здатність до самовизначення у ситуації невизначеності як володіння інформацією, яка дозволяє орієнтуватись у потоці нових ідей та технологій; здатність швидко орієнтуватись у потоці інформації у ситуації освіти;

18) продуктивність як схильність генерувати нові ідеї, творча активність у дослідницькій та професійній діяльності;

19) прагнення до порядку як схильність упорядковувати матеріал за певною ознакою; здатність упорядковувати, класифікувати, систематизувати матеріал (об'єкти, факти тощо);

20) альтернативність як «здатність породжувати альтернативні ідеї; здатність знаходити декілька альтернативних способів рішення проблеми»;

21) самостійність як здатність оперувати уявленнями з постійним додаванням своїх фактів до суджень і умовиводів; безпристрасність, незалежність від думки авторитету, вміння самостійно знаходити спосіб розв'язання проблеми;

22) інверсивність як здатність продукувати протилежні за змістом, призначенням, функціями тощо об'єкти; здатність продукувати різноманітні протилежні за змістом, функціями та призначеннями ідеї, способи рішення проблем, вміння розглянути проблему з іншого ракурсу;

23) дискретність як здатність продукувати незалежні одна від одної (дискретні) ідеї; здатність продукувати різні самодостатні способи рішення проблеми, не пов'язані між собою;

24) пошукова дослідницька активність як здатність розпізнати проблему та потреба у її вирішенні; схильність до пошуку суперечностей, які складають зміст пізнавального завдання;

25) образність як здатність використовувати асоціації для вираження власних ідей, робота з символами і образами, пошук труднощів в простих речах і простоти в складних поняттях; вміння оперувати образами для вирішення пізнавальної проблеми [5].

1.2 Дивергентність як основа творчого професійного мислення майбутнього фахівця.

У контексті професійного мислення фахівця психологи-науковці розглядають низку соріднених аспектів успішного здійснення професійної діяльності, до яких доцільно віднести критичне мислення (Ж. Богдан, Л. Києнко-Романюк, Д. Халперн), радіантне мислення (Т. Бьюзен, Б. Бьюзен), дисципліноване мислення (Б. Фьюсел), творче мислення (Дж. Гілфорд, В. Моляко, В. Роменець, С. Шандрук), практичне мислення (О. Ягупова), технічне мислення (В. Моляко). Усі ці різновиди мислення та розумової активності особистості напряду стосуються проблеми функціонування професійного мислення.

Г. Нагорною професійне мислення розуміється як судження, умовиводи, що можуть розкриватись у загальному, опосередкованому, професійному аспектах» [59].

Професійне мислення є «складним особистісним утворенням, функціональними компонентами якого є соціальні та індивідуальні критерії, безпосередньо пов'язані з об'єктивною реальністю фахівця, із урахуванням професійного навчання, розвитку і саморозвитку, професійного виховання та самовиховання» [27].

А. Федик дає ґрунтований аналіз феномену професійного мислення, визначаючи його як «цілеспрямоване і зважене; таке що виступає як позитивна та продуктивна діяльність і є усвідомленим, стійким, контрольованим, самостійним, обґрунтованим, дисциплінованим, раціональним, рефлексивним, оцінювальним, відкритим, саморегульованим когнітивним процесом» [78]. Автор зазначає, що «професійне мислення спрямовано на пошук відповідей і виступає професійною інтерпретацією й оцінкою спостережень, інформації та обґрунтування» [78]. Крім того, А. Федик наголошує, що «професійне мислення є таким типом мислення, що

спрямовано на організцію, аналіз, оцінку інформації, на пошук, отримання, оцінку, аналіз, синтез та систематизації інформації» [78].

В. Руджієро вказує, що «професійне мислення передбачає здійснення аналізу фактажу, наданого у повідомленні, урахування аргументів за і проти, відстеження відмінностей того, що сказано та як це сказано, ким сказано та наскільки достовірними є висновки інших фахівців» [114]. Діалогічні запитання до тез і складових елементів інформації сприяє уникненню неадаптивних та передчасних рішень, уможлиблює розгляд як переваг, так і недоліків аргументації з метою ініціації дискурсу та побудови власне суджень у дискусії» [114].

У структурі професійного мислення містяться «логічний, проблемний і творчий компонент» [113] і воно «передбачає емоційність, творчу уяву, ціннісні установки» [110; 111].

Розвиток професійного мислення запускається «розбіжностями світогляду (Д. Халперн та ін), що змушує фахівця бути готовим до конфронтації, аргументації й обґрунтування різних точок зору, до розв'язання проблем іншими способами, перегляду попередніх власних суджень» [111]. Розв'язання суперечностей, дилем та конфронтації, що виникає на їх основі, уможлиблюється спеціальними професійними вміннями: описом ситуації, проблемним аналізом, висновками та оцінкою. П. Фачіоне зазначає, що «механізмом професійного мислення виступають мисленнєві операції, що зумовлюють процес підтвердження через визначення мети, розробку робочих гіпотез, пошук способів її розв'язання, прогноз наслідків, прийняття або відхилення альтернативних точок зору» [112].

На думку Д. Халперна, «фахівець має характеризуватись «навичками нелінійного (нестандартного) мислення», цілеспрямованістю, готовністю усувати помилки, поступовістю у діях, планомірністю, високим рівнем рефлексії та інтроспекції, ерудованістю, допитливістю, асертивною поведінкою та переконаннями, наполегливістю і точністю формування

висновків у складних питаннях, свідомим вибором критеріїв, умінням концентруватись на дослідженні» [111]. Отже, до професійно важливих якостей фахівця доцільно віднести навички критичного та дивергентного мислення.

На думку О. В. Ягупової, «професійне мислення передбачає високий рівень професійного розвитку, та професійну суб'єктність, зв'язок із вимогами фаху, професійної діяльності, класів, завдань і технологій їх розв'язання у межах певної професії» [100].

Професійне мислення визначається «властивостями середовища, де реалізується практична діяльність і характеризується особливим сполученням теоретичного, практичного і творчого мислення, зумовленими специфічними особливостями професійної діяльності» [101].

На думку О. Печко, «професійне мислення є здатністю до системного аналізу, узагальнення, оцінки, творчого й ефективного здійснення процес професійної діяльності» [66].

Професійне мислення фахівця забезпечує «якісне здійснення професійно-орієнтованих завдань, всеохоплюючий аналіз ситуації, прогнозування робочих гіпотез, побудову моделей та прийняття оригінальних рішень і є втіленням професійних компетенцій особистості та умовою її професійного розвитку» [38].

Професійне мислення є «інтелектуальною діяльністю щодо розв'язання професійних завдань, що забезпечується теоретичним, творчим мисленням і розвиненим практичним інтелектом» [45].

Професійне мислення передбачає «узагальне й опосередковане віддзеркалення професійної реальності, використання способів оволодіння новими знаннями щодо різних практичних аспектів професійної діяльності, характерних прийомів постановки, формулювання і розв'язання професійних завдань, функціонування на усіх етапах прийняття та реалізації рішень у професійній діяльності, здатність до моделювання стратегій професійної діяльності, прийомів цілепокладання» [78].

Властивості професійного мислення традиційно об'єднують у «три групи: 1) основні види мислення (теоретичне, практичне, наочно-дійове, логічне, мовне тощо); 2) властивості мислення (активність, гнучкість, самостійність, лабільність – ригідність, швидкість тощо); 3) операції мислення (узагальнення, порівняння, абстракція тощо)» [78].

На думку Н. І. Пов'якель, «професійне мислення залежить від фаху, і характеризується високою метакогнітивною обізнаністю, культурою саморегуляції, самоорганізації і самообілізації. Критеріями професійного мислення вчена називає високорозвинену кваліфікацію та професійну компетентність, особистісні і професійно важливі якості, мотивацію досягнення, організованість, працездатність та змобілізованість, здатність і гнучкість саморегуляції, володіння змістом і сучасними технологіями вирішення професійних завдань, низька залежність від зовнішніх чинників» [7070].

Професійне мислення зумовлює постійність в підтримці та поповненні спеціальних знань і вмінь, що уможливорюють якість пошуку та прийняття рішень через професійний рівень фахової компетентності, узагальнення й усвідомлення досвіду, постійне самовдосконалення і підвищення кваліфікації. Ознаками професійного мислення є «усвідомлення фахівцем сутності професійної проблеми, здатність до пошуку і виявлення закономірностей та побудови робочих гіпотез виробничих процесів на основі глибоких професійних знань і фахового досвіду, активність, що постійно зростає, ініціативність, динамічна побудова нового та вдосконалення існуючого типу мислення, наявність підприємливості, високої відповідальності, уміння економічно грамотно організовувати як власну діяльність, так і діяльність колективу» [78].

В. Є. Луцьов професійне мислення визначає як «сукупність інтелектуальних умінь та особистісних властивостей, реалізація яких спрямована на успішне здійснення професійної діяльності, набуття навичок ефективно діяти та приймати специфічні рішення в особливих умовах

обстановки з певним часово-просторовим випередженням імовірної реалізації прогнозів, які мають значення у справі» [49].

Т. Є. Гура визначає «професійне мислення як алгоритмічну та динамічну модель компетентності фахівця, що появляється у змістовній і процесуальній формах, дозволяє враховувати внутрішні та зовнішні чинники вирішення професійних проблем, зумовлену індивідуально-психологічними властивостями особистості фахівця, його інтелектуальною сферою та фаховим позиціонуванням» [24, с. 44].

Властивостями професійного мислення Н. І. Пов'якель визначає: «дієвість, динамічність, технологічність, оперативність, конкретність, продуктивність, пошуковість, ініціативність, винахідливість, гнучкість, швидкість, розробленість, обґрунтованість, відкритість, оригінальність; організованість, мобілізованість, саморегуляція, усталеність, реверсивність, самостійність, удосконалюваність, прогностичність, цілеспрямованість, широта, глибина, критичність, системність, адекватність, практичність» [68, с. 89].

Отже, характеристики професійного мислення цілком узгоджуються із характеристиками та властивостями дивергентного та творчого мислення. Як вказує А. Федик, професійне мислення «безпосередньо корелює з теоретичним, творчим, у деяких випадках інтуїтивним мисленням та практичним інтелектом» [78], що також підтверджує зв'язок професійного мислення із дивергентним мисленням.

Окремого розгляду вимагає проблема узгодженості дивергентного мислення із творчим мисленням фахівця. Елементи творчості містяться в усіх видах діяльності людини, зокрема у професійній. Існує чимало самобутніх підходів до розуміння творчості (Г.С. Альтшуллер, Дж. Бремнер, Е.Де Боно, Г.Буш, Дж. Гілфорд, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, М.В. Саврасов, П. Торренс, С.К. Шандрук та інші), утім у сучасній психологічній науці досі не «ядро творчості»: творче та дивергентне мислення, уява та креативність, емоційний інтелект, особистісні характеристики, творча обдарованість тощо.

В умовах перевантаженого інформаційними потоками суспільства необхідними є новітні погляди та підходи, винаходи, програми, технічне забезпечення. Існування сучасної науки і техніки, трансформації суспільних відносин в нових умовах є неможливим без розвитку творчого потенціалу і творчого мислення особистості. Потреба соціуму у фахівцях, наділених творчим мисленням, актуалізує необхідність розробки науково обґрунтованої системи формування і розвитку дивергентного мислення.

За результатами власних досліджень було встановлено, що «комунікативна креативність є здатністю до дивергентного соціального мислення та спроможністю до творчого спілкування, що сприяє ефективній взаємодії з іншими та мотивуванню членів групи до сумісної творчої діяльності. Структурними компонентами комунікативної креативності визначено швидкість у продукуванні комунікативного реагування (спонтанна вербальна кмітливість), гнучкість у зміні тактик комунікативного реагування та оригінальність у створенні та розв'язанні нестандартних комунікативних ситуацій. Чинниками комунікативної креативності визначено інтелектуальні (соціальний та емоційний інтелект), суто креативнісні (вербальна креативність, соціальна креативність та емоційна креативність) та низка регулятивних чинників (саморегуляція та самоконтроль, діалогічний стиль спілкування, мотивація афіліації, комунікативні та організаторські здібності, рефлексивність та рольова компетентність)» [4, с. 9].

Існуюча суперечність між запитом соціуму у творчо обдарованих фахівцях та недостатньою розробленістю засобів сприяння розвитку творчого мислення визначає необхідність інтенсифікації наукових досліджень дивергентного мислення. Перед психологами-науковцями постає завдання створення спеціальних методів психодіагностики та програм розвитку творчого мислення особистості, що охоплюють різні сфери життєдіяльності людини.

Вирішальним поштовхом у вивченні творчого мислення було вчення Дж. Гілфорда про дивергентне та конвергентне мислення та подальша

розробка цієї теорії П. Торренсом. В основі креативності на думку Дж. Гілфорда постає «дивергентне мислення, спрямоване на пошук багатьох різних відповідей» [115]. Дж. Гілфордом та П. Торренсом вперше були виділені «основні параметри творчого мислення: швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість» [115].

Когнітивні моделі інтелекту у зарубіжній психології вивчали зв'язок творчого мислення та інтелекту, де під останнім розуміється система пізнавальних процесів, що забезпечують вирішення задач. Зокрема у концепції креативності під назвою «теорія інвестування», запропонованій Р. Стернбергом, творчі прояви визначаються шістьма основними факторами: інтелектом як здібністю, знанням, стилем мислення, індивідуальними рисами, мотивацією, зовнішнім середовищем. «За Стернбергом, творча особистість характеризується здатністю іти на розумний ризик, готовністю долати перешкоди, толерантністю до неозначеності, готовністю протистояти думці довколишніх» [Цит. за 22].

«А. Олахом вказуються такі риси творчих людей:

- незалежність, за якою особистісні стандарти є пріоритетними і більш важливими за стандарти групи, нонконформізм в оцінках та судженнях;
- відкритість як готовність отримувати новий досвід, повірити своїм і чужим фантазіям, прийняття нового й незвичайного;
- толерантність до невизначеності як терпимість до неозначених ситуацій, конструктивна активність у таких ситуаціях;
- естетичні здібності як розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси» [Цит. за 21].

О.В. Гузалова до «характеристик творчого мислення відносить синергетичність, системність, незалежність та креативність» [22].

Синергетичність мислення дозволяє «описувати об'єкти з різних сторін, у різних мовних системах, розширювати інформацію про об'єкти, глибше розуміти зв'язки, закономірності їхнього розвитку, дає нове їхнє бачення і новий погляд на довкілля» [Цит. за 83; 84; 85]. Синергетичність

творчого мислення надає «інтегруючий початок, який досліджує і духовну сферу людини, формуючи нове світосприйняття, принцип, що дозволяє поєднати різні наукові галузі у сфері креативного напрямку і виступити як самокреативний процес у сфері синергетичного мислення» [Цит. за 22]. Автор також вказує, що «синергетика творчого процесу передбачає розгляд декількох альтернативних шляхів розвитку, а синергетичність творчого мислення уможлиблює розгляд предмета дослідження з різних боків, як складної системи, що може змінюватися під впливом різноманітних факторів та умов» [22].

Системність мислення є «здатністю «бачити різноманітність властивостей і взаємозв'язків між різними об'єктами (фактами, поняттями) та встановлювати залежності між ними, що необхідно при розгляданні нестандартних ситуацій, проблем, розв'язок яких потребує володіння, по-перше, знаннями в різних галузях науки і техніки, по-друге, вміння систематизувати ці знання, по-третє, володіти певною сміливістю при прийнятті рішень, далі не можна обминути й певну гнучкість розуму тощо» [22].

Незалежність мислення як «наявність власної думки, незалежність від авторитетів, а також незалежність від власних поглядів і переконань як здатність визнавати свої помилки і омани» [22].

Креативність виступає «сукупністю мисленевих і особистісних якостей, що детермінують здатність до творчості, здатність приймати нестандартні рішення, застосовувати нестандартні прийоми при розв'язанні тієї чи іншої задачі; це сплав сприйнять, здійснених новим способом; здатність знаходити нові зв'язки; виникнення нових відношень, творів; схильність робити і дізнаватися про новини; діяльність мозку, яка призводить до нових прозрінь; трансформація досвіду в нову організацію; уява нових констеляцій значень» [22].

У концепції творчого мислення В.О. Моляко «під творчістю розуміється процес створення суб'єктивно нового, а у структурі творчої

діяльності слід аналізувати його суб'єкт, продукт, умови, в яких відбувається творчий процес. Ключовими характеристиками творчості автор визначає оригінальність і новизну. Крім того, автором було описано інтелектуальні стратегії, завдяки яким реалізується творчий процес, зокрема стратегію аналогізування (пошуку аналогій), стратегію комбінування (комбінування елементів), стратегію реконструктивних дій (реконструювання, внесення нових елементів, створенням нових функцій), універсальну стратегію (майже гармонійне використання вище згаданих дій), стратегію випадкових підстановок (хаотичний, нецілеспрямований пошук, дії «всліпу», без плану, чітких гіпотез). Реалізація стратегій творчої діяльності відбувається за допомогою сполучення конкретних дій - розумових тактик, до яких відносяться інтерполяція, екстраполяція, редукція, гіперболізація, дублювання, розмноження, заміна, модернізація, конвергенція, трансформація, інтеграція, тактика базової деталі, автономізація, послідовного підпорядковування, переміщення, диференціація» [34].

У концепції творчого мислення Е. де Боно «мислення має широке значення процесу роботи з інформацією і є операційним вмінням, що актуалізується у проблемній ситуації» [107]. Творче мислення тут безпосередньо пов'язано зі сприйняттям навколишньої дійсності, з дією уваги, пам'яті, уяви, що уможливають використання усвідомлюваних і слабо усвідомлюваних знань. Творче мислення Е. де Боно розглядається як «пов'язане з особистісними характеристиками, зокрема із емоційною та мотиваційною сферами» [107].

Е. де Боно вводить поняття «латерального мислення», під яким розуміється «специфічний процес обробки інформації, спрямований на зміну існуючої стереотипної моделі сприйняття навколишньої дійсності, створення нових альтернативних підходів до вирішення певної проблеми» [107]. Ключовими характеристиками творчого (латерального) мислення автор визначає здатність до перегляду існуючої інформації та усвідомлюваного пошуку альтернатив, генерацію нових ідей та відхід від старих фіксованих

стереотипів, внесення змін в аналіз розв'язання задачі та в підходи до розв'язання проблеми через перебудову наявної схеми вирішення задачі та пошук ефективного вирішення проблеми. Автором також виділено принципи творчого мислення, що ґрунтуються на усвідомленні провідної ідеї, пошуку різних підходів до вирішення завдання, позбавлення від контролю логічного мислення, реалізації окремого випадку, усвідомленні того, що будь-яка точка зору є лише однією з багатьох можливих точок зору, відкладанні у часі оцінки при прийнятті рішення. Основними етапами творчого латерального мислення є: 1) усвідомлення недоліків існуючих моделей; 2) набуття навичок використання логічного, конвергентного та дивергентного мислення з урахуванням роботи свідомості та неусвідомлюваного, що перетинаючись у певний момент продукують новий продукт, що вимагає подальшої розробки, перевірки, вдосконалення. Згідно із Е. де Боно та В. Моляко, у мисленнєвий процес втручаються зовнішні елементи, які зливаються вже з наявними, з якими вже ведеться розумова робота і при їх злитті й генерується новий елемент – творчий продукт [56; 107].

Як підкреслює Е. де Боно «творче мислення є ширшим, ніж латеральне, що є його ядром. Творче мислення пов'язане артистизмом, талантом, емоційною чутливістю, натхненням тощо, для нього важливою є новизна й оригінальність результату, натомість для латерального – ефективність» [107]. Латеральне мислення також не зводиться до дивергентного мислення у розумінні Дж.Гілфорда. Е. де Боно наполягає на тому, що «дивергентне мислення є лише одним з аспектів латерального мислення, оскільки воно передбачає безліч можливих варіантів рішення однієї проблеми, як і латеральне, але знаходження безлічі варіантів розв'язання проблеми є всього лише одним з аспектів латерального мислення. Латеральне мислення містить логічні аспекти, і може бути конвергентним по своїй суті» [107].

Згідно описаних вище концепцій співвідношення понять творчого, латерального та дивергентного мислення можна зобразити у такій схемі (рис. 1.1).

Рис.1.1 Співвідношення понять творчого, латерального та дивергентного мислення.

Як слушно вказує Т.М. Третяк, творчість «є інструментом духовності як здатності особистості розв’язувати актуальні задачі в системі координат простих норм моралі – в цьому і полягає головна генералізуюча функція творчості, оскільки знаходження адекватного розв’язку задачі морального характеру може бути дуже складним і потребувати значних творчих зусиль, які передбачають не лише пошук більш чи менш віддаленого аналогу, а й використання комбінаторних дій високого рівня складності чи побудову задуму розв’язку на основі реконструювання (пошуку антипода)» [74]. Отже, творча діяльність та творче мислення, що її обслуговує, є невідемним атрибутом професійної діяльності фахівця, що має на меті не тільки досягнення високої ефективності та продуктивності, а й реалізації у межах морально-етичних норм, має служити духовним цінностям людства.

Розглядаючи творче мислення як процес вирішення творчої задачі, Т.М. Третьак вважає найважливішим і найскладнішим етапом у цьому процесі є помічення суперечності, невідповідності в актуальній інформації, що складає основу проблемної ситуації у завданні» [74]. Така нова похідна від сприйнятої інформації створює базу для формулювання умови задачі.

Другим етапом структури процесу вирішення творчої задачі є формулювання умови задачі. У професійній діяльності фахівець рідко отримує вже готову умову задачі, яку тільки треба розв'язати. Мисленнєвий процес, направлений на вирішення задачі, розпочинається з її вивчення, розуміння її умови. При цьому стартові початкові умови завдання трансформуються в шукані умови, набуваючи особистісного «забарвлення». Адекватність формулювання шуканих умов задачі де термінується мірою повноти обсягу інформації, прогностично необхідної для її вирішення, інструментальними знаннями та уміннями. Мотиваційна спрямованість особистості фахівця позначається «на векторі формулювання шуканих умов, на здійсненні особистісно значущих інформаційних структур, що спрямовують розумову діяльність на етапі формулювання умови задачі» [74].

Наступним етапом розв'язання творчої задачі є розробка задуму вирішення. У процесі побудови шуканої конструкції покладено базові принципи, за якими створюється нове в природі. Наприклад, є квіти, пелюстки яких дуже схожі за формою (скажімо, ромашка і гербера), а от пелюстки троянди і півонії вже важко назвати близькими аналогами, натомість бузок – скоріше антипод, аніж дуже віддалений аналог. Тож у природі нове створюється на основі принципу аналогізування і принципу антипода (реконструювання). У природі нове будується також через зміни параметрів, з'єднання і роз'єднання об'єктів, тобто комбінування елементів. Ці основні принципи є «підґрунтям для створення творчого інструментарію у процесі розробки задумів вирішення задач стосовно різних сфер творчої діяльності» [74].

При формуванні задуму актуалізуються знання з минулого досвіду особистості, обирається інформація, релевантна вимогам задачі. Потім ці актуалізовані концепти трансформуються з метою збільшення відповідності їх характеристик вимогам завдання. При цьому трансформація відбувається на основі аналогізування, комбінування та реконструювання [7474]. Наприклад, Ейфелева вежа була створена по аналогії із кісткою людини, а гвинт вертоліта – плодів клена тощо.

Завершальним етапом творчого мислення є «матеріалізація задуму створеної конструкції. В залежності від галузі творчої діяльності задум може матеріалізуватись у вигляді креслення, ескізу, схеми, зображення, тексту тощо» [67].

Слід зазначити, що усі етапи і процеси творчого мислення вимагають актуалізації дивергентного мислення, тому останнє слід вважати професійно важливою якістю сучасного фахівця.

1.3 Дивергентне творче мислення у системі професійно важливих якостей та гнучких навичок психолога.

В аналізі професійно важливих якостей психолога українські науковці (Т. Кобилянська, В. Панок, Н. Пов'якель та ін.) передусім розглядають зміст професійної компетентності, що уможливорює розв'язання професійних завдань на рівні професійного автоматизму при аналізі конкретної ситуації, розв'язання проблем клієнта, захист його інтересів [38; 54-60]. Крім того, автори у «зміст професійно важливих якостей психолога включають професійно-етичні цінності гуманності, справедливості, самовизначення, конфіденційності, антидискримінації, безкорисливості і чесності у професійній діяльності» [39; 61-67]. Успішність здійснення професійної діяльності психолога уможливується усвідомленням і розумним використанням власних особистісних якостей і диференційованим застосуванням комунікативних навичок у професійних цілях. Через

відповідальність і самодисципліну, глибокий і щирий інтерес у розв'язанні професійних проблем і позитивних результатах роботи, налаштування на роботу в непростих умовах розв'язання різних психологічних проблем фахівець-психолог реалізує власну професійну діяльність. Наявність специфічних особистісних якостей, що дозволяють «викликати прихильність до себе людей, викликати довіру, бажання співпрацювати, допомагати, і, в той же час, не дозволяють собою маніпулювати, пригнічувати себе як особистість і фахівця забезпечує успішність роботи психолога» [39].

Проблема формування професійно важливих якостей психолога у процесі його професіогенезу вивчалась українськими вченими з позицій аналізу готовності до професійної діяльності (Н. Антонова [2], М. Міщенко [53], Н. Шеленкова [98]), професійного самовизначення майбутніх психологів (О. Грінченко [21], Н. Іванцова [35], Т. Жванія [32; 33], А. Книш [35]), розвитку професійної зрілості (А. Гіряк [14; 15; 16]), метакогнітивної компетентності (К. Седих [71]), рольової компетентності (О. Михайленко [54], Б. Хомуленко [86; 87]), емоційного інтелекту (І. Тимощук [73]), соціального інтелекту (Я. Верещинська [11]), відповідальності та гуманістичної спрямованості (Т. Данилова [25], О. Фурман [85]).

Т. Кобилянська до індивідуально-особистісних властивостей, важливих для успішної професійної діяльності психолога відносить «спостережливість, загальний інтелект, здатність до аналітичного мислення, креативність (творче мислення), орієнтованість на моральні і правові норми поведінки, чітку і ясну мову, розвинену інтуїцію, а також доброзичливість, товариськість, оптимізм, чуйність, вимогливість, емпатії, чесність, толерантність, альтруїзм, тактовність, стресостійкість, гуманність, справедливість» [39].

До емоційних професійно важливих якостей психолога Т. Кобилянська відносить здатність до емпатії (емпатійність), емоційну стійкість, здатність адаптуватись до нових умов, самостійність рішень та дій. До низки когнітивних якостей авторка відносить «здатність до накопичення і оновлення професійного досвіду, здатність до творчого застосування

професійного досвіду, культуру мислення й мови. Комунікативними професійно важливими якостями психолога автор називає комунікабельність, лідерство, етику взаємодії, загальну культуру, зовнішню культуру [39]. Мотиваційними професійно важливими якостями психолога авторка називає «гуманність, авторитетність, працездатність» [39]. До практичних професійно важливих якостей психолога Т. Кобилянська відносить «прояв полінаправленості, здатність виступати в якості організатора роботи в групах, просвітителя, партнера по спілкуванню, організованість і зібраність, відповідальність і старанність, дисциплінованість та ініціативність» [39]. Серед рефлексивних якостей вченою визначено такі професійно важливі, як «здатність до саморегуляції, здатність до адекватної самооцінки, справедливості і чесності, а до інноваційних – оптимізм, завзятість, підприємливість, рішучість» [39].

Т. Кобилянська зауважує, що «особистісні і професійні якості психологів як фахівців мають розглядатись на різних рівнях психічного функціонування: на психофізіологічному рівні професійно важливими якостями слід визначити емоційну стійкість, витримку, спокій, здатність реально зважувати обстановку, стресостійкість, сильний тип нервової системи, на інтелектуальному рівні – науковогуманістичний світогляд, логічність мислення, чітке уявлення про складність і суперечливість природи психіки і поведінки людини, творчість, проникливість, аналітичність і прогностичність; на особистісному рівні – фасилітативність, стабільність, спрямованість на іншого, професійну вмотивованість, активність, комунікабельність і великодушність до людей, люб'язність, тактовність і дипломатичність у спілкуванні, підпорядкування своїх інтересів інтересам іншого і групи, моральність, сумлінність, відповідальність, сміливість у вирішенні практичних питань та ін.» [39].

Важливим є питання співвідношення дивергентного мислення та особливостей розвитку комунікативності, тому «в результаті факторизації показників комунікативних гнучких навичок було отримано шести факторну

структуру, яка характеризується, передусім, провідною позицією комунікативних схильностей особистості із її такими комунікативними здатностями, як соціальна креативність, командо творча компетентність, організаторські здатності, здатність до рольової рефлексії, здатність вирішувати рольові конфлікти, легкість комунікативної креативності, діалогічної спрямованості у спілкуванні» [7, с. 67]. Тому можемо висновувати, що «комунікативна креативність є здатністю до дивергентного соціального мислення та спроможністю до творчого спілкування, що сприяє ефективній взаємодії з іншими та мотивуванню членів групи до сумісної творчої діяльності» [40, с. 241]. Водночас маємо враховувати той факт, що «останнім часом у соціальній психології посилився інтерес до проблеми спілкування, що може бути пов'язане з необхідністю людей освоювати нові технології та засоби комунікації» [43, с. 264].

Тому важливим є питання стосовно комунікативної креативності, яка «привертає все більшу увагу науковців-психологів, що обумовлюється ускладненням соціальної взаємодії, підвищенням вимог до продуктивності спілкування, виникненням все більшої кількості нестандартних комунікативних ситуацій, тощо» [44, с. 65].

Проблема дивергентного мислення тісно пов'язана із питаннями креативності, причому «у результаті концептуалізації феномену креативного потенціалу особистості виявлено його базисні компоненти, що представлені образною та вербальною креативністю, що дозволяють розв'язувати творчі завдання будь-якого змісту у будь-якому предметному полі незалежно від специфіки провідної діяльності суб'єкта; соціально-психологічні компоненти, що представлені креативним середовищем, у якому реалізується творча діяльність, комунікативна та соціальна креативність, які уможлиблюють творчий характер спілкування та взаємодії у групі; регулятивні компоненти креативного потенціалу, що представлені мотивацією творчості як інтересом до творчої діяльності, готовністю до ризику як схильністю до розв'язання складних завдань та пошуку гострих

відчуттів, метакреативністю як регулятивним механізмом творчої діяльності» [94, с. 232-233].

Трансформація вимог системи вищої освіти до майбутнього фахівця вимагає цілеспрямованого формування у нього творчих здатностей у ході використання професійних норм, цінностей, умінь та навичок. Зростання ролі інформатизації, самостійної проєктної роботи, мобільності, командної роботи актуалізують «проблему розвитку інноваційності, розкриття творчого потенціалу здобувачів вищої освіти, що забезпечується сформованістю у них дивергентного мислення» [17]. Важливим при цьому є питання ціннісних орієнтацій студентів, адже вони різняться за «такими показниками: кількість груп термінальних цінностей та їх змістовне наповнення; інструментальне забезпечення груп термінальних цінностей; наявність інструментальних цінностей, які одночасно виступають засобом реалізації термінальних цінностей однієї групи й перешкодою для реалізації цінностей іншої групи, що розглядається нами як показник конфліктного смислу; наявність інструментальних цінностей, які одночасно сприяють реалізації цінностей різних груп, тобто полівалентних цінностей» [52, с. 207].

Розв'язання цієї проблеми потребує змін в акцентах у навчально-професійній діяльності із засвоєння готових знань на формування творчого нестандартного мислення, креативності, професійної компетентності і творчої активності. Особливо це стосується професійних творчих здібностей психолога-фахівця, оскільки у своїй практичній діяльності він розв'язує надскладні як особистісно-психологічні, так і соціально-значущі проблеми. Проблему творчого потенціалу, креативності, творчого мислення як професійно значущих особистісних якостей та здатностей психологів досліджували А. Антошків, О. Артемчук, В. Бочелюк, Ж. Вірна, О. Горенко, П. Горностай, С. Грищенко, Н. Дідик, Н. Євдокимова, В. Зарицька, О. Літвінова, О. Лобода, С. Максименко, І. Мартинюк, Н. Пов'якель, Н. Шевченко, С. Шандрук, Н. Чепелева, О. Черепехіна, С. Яремчук та ін. [1; 6; 9; 10; 16 та ін.]. Водночас дослідження дивергентного мислення як

професійно значущої характеристики майбутніх психологів вивчена ще недостатньо. О. Лобода вважає, що «креативність не є певною характеристикою пізнавальних процесів, а являє собою одну з найглибших детермінант особистості, що характеризує можливість повноцінної самореалізації не лише в процесі професіоналізації, а й в усіх сферах життєдіяльності» [47]. Л. Орбан-Лембрик наголошує, що «актуалізація особистості в процесі навчання покликана оптимізувати особистісно-орієнтований компонент освіти, спрямований на суб'єкта і на способи його саморозвитку. У свою чергу, такий акцент в освіті має забезпечити створення адекватного для особистісного і творчого зростання людини середовища спілкування, що зумовлює розвиток майстерності» [60].

«Глибокі соціально-економічні трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, висувають нові вимоги до розвитку особистості майбутнього фахівця, а саме: вміння орієнтуватися в нових, часто – невизначених ситуаціях, вміння самостійно приймати рішення та визначати найближчі та перспективні цілі, бути соціально активним, творчим та успішним» [95, с. 378].

Дослідження дивергентного мислення тісно пов'язано із застосування методологічних підходів до вивчення проблеми креативності, зокрема С. Шандруком стверджується, що «виокремлення із царини методологічних підходів у підготовці майбутніх практичних психологів саме такого підходу, котрий уможливить, окрім ВНЗівського навчання, розвинути творчий потенціал, креативність, і головне – творчу особистість, майбутнього психолога-професіонала, себто такого фахівця, котрий спроможний не тільки успішно виконувати покладені на нього професійні завдання, але й водночас постійно професійно зростати, вдосконалюючи власну майстерність психологічного діяння [92, с. 8]. Відтак, учений наголошує на тому, що «сутність циклічно-вчинкового підходу визначається зорієнтуванням студентів-психологів на творчість за допомогою застосування спеціальних форм, методів і засобів розвитку професійних творчих здібностей,

забезпечення усіх елементів творчої діяльності (не тільки міжблокових, але й психологічних, прагматичних і модальних ознак творчого процесу), поліпшення ефективності засобів і технології організації формування та розвитку творчої особистості психолога-професіонала» [92, с. 13].

Гармонійний розвиток особистості майбутнього фахівця, його ефективність і продуктивність у професійній діяльності зумовлені питанням «розвитку гармонійної й творчої особливтсіної цілісності, суб'єктивного та об'єктивного формування образу фахівця» [17].

На думку Я. В. Чапак, в основі професійного і особистісного зростання є «принцип саморозвитку, що зумовлює здатність перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення і приводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації» [88].

Н. Чепелева та Н. Пов'якель вказують, що «самоактуалізована особистість спроможна творчо розв'язувати професійно-психологічні завдання різного типу складності» [91].

На думку С.А. Грищенко, специфікою професійного мислення психолога-консультанта є «висока креативність як здатність виходити за межі стандартних моделей реагування, висока пізнавальна потреба, що зумовлює відкритість до прийняття нової інформації» [20].

Професію сучасного психолога-практика традиційно відносять до творчих фахів, оскільки «оволодіння ним майстерністю залежить не тільки від успішності навчально-професійної діяльності, а й від його особистих якостей і спеціальних здібностей» [87].

Останнім часом важливим є питання не тільки переходу на віддаленій форму навчання, але й врахування учасників освітнього процесу з особливими освітніми потребами, адже «позитивні аспекти неперервності процесу навчання на розвиток дитини з інтелектуальними порушеннями: проведення корекційно-розвиткові заняття в дистанційному режимі (для тих, хто працює за цивільно-правовою угодою, достатньо підтвердження факту проведення корекційно-розвиткових занять батьками); забезпечення

регулярною взаємодією (реалізація принципу систематичності та послідовності в навчанні); можливість реалізації індивідуального підходу у навчанні при індивідуальній формі роботи, а при колективній – сприяння соціалізації, навичкам співпраці та комунікації з однолітками; самоконтроль у навчанні як важлива складова розвитку емоційно-вольової сфери дитини з інтелектуальними порушеннями» [41, с. 200]. При цьому, «На сучасному етапі значно зріс інтерес до інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітню середу. Очікується, що найближчим часом відбудеться перехід від поодиноких випадків успішної інтеграції до більш широкого застосування такого підходу в навчанні та вихованні в усій системі освіти» [42, с. 264].

На основі авторської концепції розвитку професійних творчих здібностей майбутніх психологів С. Шандруком «у психологічній структурі вчинку творчості психолога виокремлено такі компоненти: емоційно-когнітивний (уміння ситуативно мобілізувати власну психодуховну синергетику, цілеспрямованість, що характеризує вольовий складник поведінки), комунікативно-продуктивний (зреалізування оптимального стилю спілкування, обговорення процесу креативних діянь), та професійно-креативний (свідомий контроль за результатами власного та рівнем свого креативного розвитку чи/або індивідуальних досягнень» [93, с. 42]

Визначаючи креативність як «здатність до конструктивного нестандартного мислення і поведінки, а також до усвідомлення та розвитку особистісного і професійного досвіду» [17], О. Горенко зазначає, що «вона необхідна фахівцю-психологу у професійному спілкуванні, а також у розв'язанні професійно-психологічних завдань (у процесі психотерапевтичного контакту, під час формулювання професійних запитів, при постановці психологічних діагнозів, у процесі прийняття професійних рішень, прогнозування ефективності психокорекційних і терапевтичних інтервенцій тощо)» [17]. На нашу думку, «дивергентність мислення як основа

креативності особистості виступає тим механізмом, що дозволяє психологу-практику розв'язувати усі ці завдання» [17].

Професійна діяльність психолога здебільшого ґрунтується на «обізнаності у психологічній сутності психічних процесів та явищ, широкій інтуїції, рефлексії особистісного життєвого досвіду, активному пошуку новаторських підходів й інноваційних технологій, пізнавальній та особистісній ініціативі, високому інтелекті, а також – на креативному потенціалі особистості» [17].

Слідом за О. Горенко, визнаючи креативність в якості професійно значущої характеристики особистісної зрілості майбутнього психолога, а креативного мислення – необхідної умови його успішної професійної самореалізації, висуваємо думку про доцільність розгляду дивергентного мислення та здатності до нього як професійно важливої якості психолога. Професійна діяльність психолога, яка спрямована на розв'язання нестандартних проблемних ситуацій, що «вимагають застосовування власних творчих здібностей, які є значущими для психолога, для розв'язання яких застосовує творчість, винахідливість, інтуїцію» [17], вважаємо доцільним включити напрям з розвитку дивергентного мислення як необхідну складову навчально-професійної підготовки психолога.

Висновки до першого розділу

У результаті теоретичного аналізу феномену дивергентного мислення було визначено, що воно є особливим різновидом мислення, спрямованого на швидке генерування великої кількості інноваційних підходів та оригінальних варіантів розв'язання проблеми. Було виділено такі властивості дивергентного мислення, що відрізняють його від інших видів мислення та властивостей особистості, а саме: швидкість, гнучкість, оригінальність, допитливість суб'єкта мислення, точність, іррелевантність, фантистичність, інтуїтивність, релятивність, цілісність, рефлексивність, інноваційність,

критичність, толерантність до невизначеності, продуктивність, впорядкованість, альтернативність, самостійність, інверсивність, дискретність, активність та образність.

Дивергентне мислення у представленому дослідженні визначається як професійно важлива якість особистості психолога, оскільки сприяє оволодінню професійною компетентністю і забезпечує високу успішність навчально-професійної діяльності у процесі оволодіння фахом.

Дивергентне мислення, що лежить в основі креативності, забезпечує розвиток професійного творчого мислення психолога, уможливорюючи розв'язання ним складних завдань професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2. ДИВЕРГЕНТНЕ МИСЛЕННЯ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ТА ЗДАТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.

2.1 Організація та методи дослідження дивергентного мислення майбутніх психологів.

На першому етапі був здійснений добір методик до психодіагностичного комплексу вивчення дивергентного мислення психологів.

Тест для виявлення рівня розвитку образності, фантастичності, інтуїтивності та іррелевантності із використанням стимульного матеріалу МАК (Ессо). Стимульний матеріал представлений 90 картами, що мають абстрактні зображення (кольорові плями та лінії, градієнти тощо). Інструкція полягала у тому, що досліджуваний витягує по черзі три карти і мусить описати те, що він на них бачить. Відповіді респондентів оцінювались за такими параметрами:

0 – неможливість висловити асоціації, опис побаченого як різнокольорових плям та ліній, ні на що не схожих;

1 – одна асоціація, висловлювання типу: «це схоже на щось»;

2 – декілька метафоричних асоціацій, образність мовлення при описі побаченого;

3 – висока образність, наявність яскравих метафоричних асоціацій, використання символів, невелика розповідь на основі побаченого.

Максимальна кількість балів за симптомокомплексом образності, фантастичності, інтуїтивності та іррелевантності становить 9 балів.

Результати діагностики вказують на такі властивості дивергентного мислення, як:

1) образність - здатність використовувати асоціації для вираження власних ідей, робота з символами і образами, пошук труднощів в простих речах і простоти в складних поняттях;

2) фантастичність – вміння фантазувати, створювати віддалені асоціації, не пов'язані із конкретними предметами, «бачити» у візуальному шумі фантастичних персонажів;

3) інтуїтивність - здатність до переходу від раціонального до інтуїтивного способу розв'язання проблеми, що ґрунтується на несвідомих імпульсах;

4) іррелевантність - логічна незалежність реакції від стимулу.

Тест для виявлення рівня розвитку релятивності, семантичної гнучкості, образної адаптивної гнучкості та дискретності дивергентного мислення «Нове життя предметів». Інструкція полягала у тому, що респонденти мали написати якомога більше способів альтернативного (непрямого) використання трьох предметів: цегли, газета і автопокришки.

Діагностичні параметри визначаються наступним чином:

1. Семантична гнучкість - здатність виявляти основну властивість об'єкта і пропонувати новий спосіб його використання. Мінімальна кількість балів – 0, визначається у разі неспроможності визначити альтернативне використання предмету. Максимальна кількість балів зараховується як сума усіх варіантів відповідей по трьом стимулам, які є семантично незалежними. Наприклад, семантично залежними асоціаціями для стимулу «газета» є «папір, де можна щось занотувати» та «блокнот, адже газету можна скласти книжечкою і щось поверх друку писати». Семантично незалежними асоціаціями вважаються для стимулу «газета» такі: «блокнот для нотаток», «паперовий капелюх», «паперовий човен», «новорічна гірлянда», «репелент на квартиру від комах», «іграшкова підзорна труба», «замінник туалетному паперу» тощо.

2. Образна адаптивна гнучкість - здатність змінювати форму стимулу таким чином, щоб бачити в ньому нові ознаки і можливості його

використання. Цей показник підраховується як кількість докорінних трансформацій предмету. Наприклад, «прикраса орігамі», «паперовий човен» та «капелюх» - 0 балів, адже їх створення передбачає одну і ту саме трансформацію – складання паперу по лініям за певною інструкцією, натомість «прикраса орігамі», «репелент на квартиру від комах», «іграшкова підзорна труба», «замінник туалетному паперу» - 4 бали, адже тут були використані різні способи трансформацій предмету: складання і перетинання, розривання, скручування та використання для протирання.

3. Дискретність - здатність продукувати незалежні одна від одної (дискретні) ідеї. Цей показник підраховується як кількість окремих, незалежних одна від одної ідей.

4. Інверсивність - здатність продукувати протилежні за змістом, призначенням, функціями тощо об'єкти. Цей показник підраховується через обчислення кількості протилежних за змістом та способом використання ідей. Наприклад, «папір, де можна щось занотувати» та «блокнот, адже газету можна скласти книжечкою і щось поверх друку писати» - 0 балів, адже тут мається на увазі спільна функція – використання паперу для того, щоб на ньому щось писати. Такі асоціації, як, наприклад, 1) «накрити газетою банку із повидлом» та «використати як ганчірку, витерти щось», або 2) «підкласти під сідниці на сходинках, щоб посидіти почекати когось» та «накрити голову від спеки чи дощу» є прикладами протилежних за функціями призначень предмету, тому за кожен таку асоціацію (ідею) нараховується один бал.

5. Релятивність - здатність розв'язувати проблему у певному контексті ситуації та обставин, адекватність. Наприклад, така ідея як «розплавити автопокришку і знов отримати гуму» не є релятивною, оскільки автопокришка має всередині певне металеве армування і не підлягає розплавленню для отримання вторинної гуми, крім того такий спосіб є неекологічним. Натомість, такі ідеї, як «використати як паркан», «робити скульптури для садочка», «кататися як на гойдалці», «плавати на річці» є релевантними.

Тест для визначення швидкості, оригінальності та точності / деталізованості дивергентного мислення «Кавові плями». Досліджувані мали протягом десяти хвилин домалювати до художніх абстрактних стимулів – кавових плям – щось, що утворює цілісний зрозумілий за змістом та естетичний за формою образ. Максимальний бал за параметром швидкості визнаався максимальною кількістю створених образів (у нашому випадку це 5); оригінальність визначалась за кількістю самотвора унікальних образів; точність / деталізованість - за кількістю ретельно промальованих образів.

Тест «Альтернативні сюжети» передбачав самостійний перегляд фільму за певною інструкцією: досліджувані мали фіксувати усі альтернативні лінії сюжету. Наприклад, «Що сталося, якби герой зробив у цей момент щось інакше?». В якості стимулу був обраний фільм «Траса 60», який усі досліджувані дивилися вперше. Показник альтернативності вимірювався кількістю альтернативних пропозицій, наданих здобувачами.

Методика дослідження допитливості Ж.Б. Богдан [98], що містить 15 тверджень, які оцінюються за шкалою Лайкерта. Значення норми для показника допитливості становить 41-63 бали.

Методика дослідження інноваційного потенціалу особистості К. Фоменко, І. Ільєнко-Садівнікової, С. Бабич [75], спрямовану на визначення осмислено-інтенсивного способу реалізації інноваційної здатності до знаходження нової інформації, креативності, позитивно-диференційованого способу реалізації інноваційної здатності до оцінки нового явища, ініціативно-трансформаційного способу реалізації інноваційної здатності до діяльності у новій ситуації, готовності до ризику, толерантності до невизначеності. У представленому дослідженні враховувався сумарний показник інноваційного потенціалу особистості.

Толерантність до невизначеності вивчалась за допомогою *методики С. Баднера.*

З метою дослідження *системного мислення* здобувачам було надано алгоритм аналізу проблемної ситуації за психологічним фахом за загальним

алгоритмом: 1. Постановка запитань: 1.1 Прочитайте текст, поставте три питання, на які ви хотіли б які ви хотіли б або вважаєте доцільним поставити щодо тем, які розглядаються в параграфі, або які ви вважаєте важливими; 1.2 Прийняття рішень: Чи є тема актуальною? Поясніть. 2. Чи можете ви, спираючись на інформацію, яку надано у тексті, прийняти рішення про бажані способи розв'язання проблеми, альтернативи розгортання ситуації тощо? 3. Якщо Ви вважаєте, що Вам потрібна додаткова інформація, щоб прийняти рішення про розв'язання проблеми, позначте це у питаннях. Сформулюйте питання, які вас цікавлять, два питання, на які ви хотіли б отримати відповіді перед прийняттям рішення. 4. Сформулюйте критерії, якими ви керуєтесь (або будете керуватися) при прийнятті рішення щодо найбільш доцільного способу вирішення проблеми. 5. Коротко поясніть переваги і недоліки обраного вами способу з точки зору майбутніх наслідків. Порівняйте ваш спосіб з будь-якими іншими альтернативними способами вирішення цієї проблеми [98].

Для оцінки системного мислення фахівці-експерти оцінювали адекватність, теоретичну обґрунтованість, варіативність і розробленість рішення, запропонованого здобувачем.

Методика дослідження критичного мислення Ж.Б. Богдан [7].
Значення норми для показника системності становить 47 – 159 балів

Для вивчення професійно важливих якостей психолога було застосовано тест соціального інтелекту Дж. Гілфора, методику вивчення емоційного інтелекту Н. Холла, методику вивчення соціальної креативності А. Барташева, методику дослідження комунікативної креативності О. Саннікової. Крім того було застосовано методику дослідження професійної ідентичності психолога У. Родигіної.

Вибірку досліджуваних склали 106 здобувачів-бакалаврів, що здобувають спеціальність «психологія» і навчаються у ЗУНУ (2020 – 2025 навчальні роки) та 15 практикуючих психологів.

2.2 Психологічна характеристика властивостей дивергентного мислення.

2.2.1 Образність, фантастичність, іррелевантність та інтуїтивність як властивості творчого дивергентного мислення у майбутніх психологів.

У таблиці 2.1 показано кореляції симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» із іншими властивостями дивергентного мислення психологів.

Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність як показник здатності вербалізувати фантастичні віддалені інтуїтивно викликані асоціації на абстрактні художні образи позитивно пов'язаний із іншими властивостями дивергентного мислення, зокрема із точністю та деталізованістю промальовки під час створення невербальних художніх образів, толерантністю до невизначеності як здатності до діяльності у ситуації відсутності конкретної необхідної інформації, здатністю продукувати альтернативні рішення у різних життєвих ситуаціях, а також здатністю продукувати оригінальні та незалежні одна від одної ідеї. Крім того, здатність до фантазування на основі абстрактних малюнків передбачає високий рівень розвитку критичного мислення та інноваційності, високу релятивність та гнучкість у продукуванні ідей, вміння трансформувати ідеї на протилежні. Слабшими виявились зв'язки даного симптомокомплексу із образною адаптивною гнучкістю, швидкістю креативності, системним мисленням, допитливістю, мета креативністю.

Таблиця 2.1

Кореляції симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність
Дискретність	0,82
Образна адаптивна гнучкість	0,49
Семантична гнучкість	0,74
Інверсивність	0,65
Релятивність	0,80
Швидкість	0,48
Оригінальність	0,82
Точність / деталізованість	0,88
Альтернативність	0,83
Допитливість	0,59
Креативна рефлексія	0,48
Інноваційний потенціал	0,73
Толерантність до невизначеності	0,87
Системне мислення	0,59
Критичне мислення (самооцінка)	0,73

На рис. 2.1 показано, що усі досліджувані майбутні психологи майже однаково представлені за рівнем розвитку симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» (χ^2 квадрат становить 1137,56 при $p < 0,0001$).

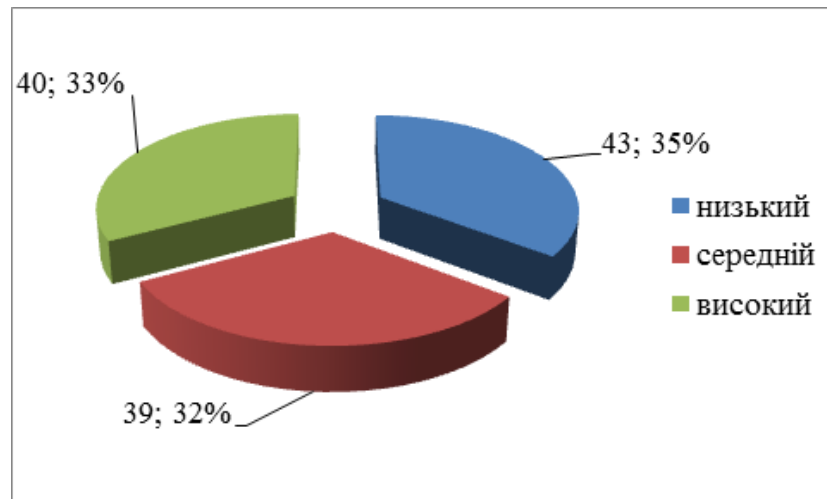

Рис. 2.1 Розподіл досліджуваних за рівнем прояву симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність».

Загалом здатність до продукування фантастичних неприв'язаних до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей спадає протягом навчання у виші у майбутніх психологів. Працюючі психологи мають значно вищі показники цієї здатності, отже вона може розглядатись як новоутворення у межах оволодіння практичною професійною діяльністю психолога.

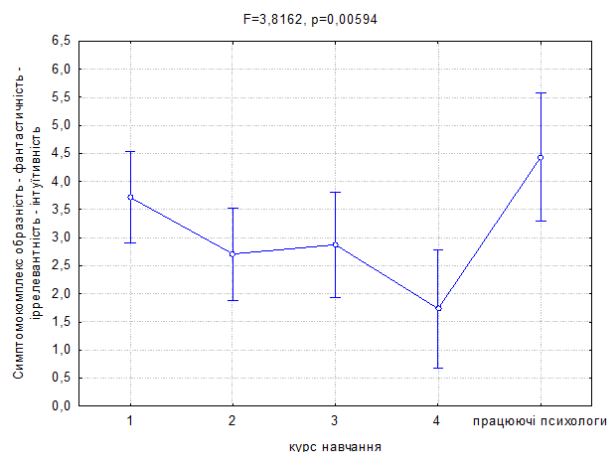

Рис. 2.2 Показники симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Показники симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	σ		
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	1,39	1,70	3,94	2,04	-6,78	0,0001

Показники симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» у майбутніх психологів залежать від курсу навчання та академічної успішності. Більш успішні студенти, особливо на початку та по середині навчання, мають значно вищі показники здатності продукування фантастичних неприв'язаних до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей. І успішним, і менш успішним студентам властива негативна динаміка симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» протягом навчання у виші (рис. 2.3).

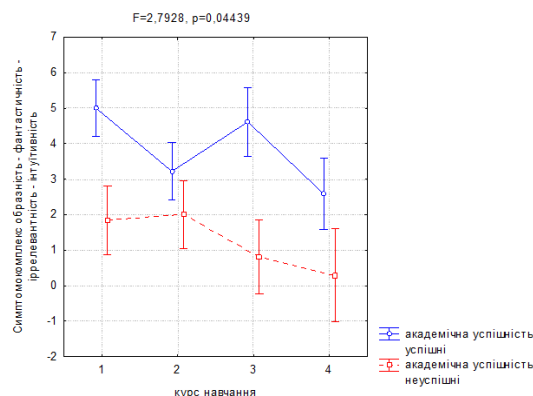

Рис. 2.3 Показники симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність» у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.2 Дискретність, інверсивність та релятивність дивергентного мислення у майбутніх психологів.

У таблиці 2.1 показано кореляції дискретності, інверсивності та релятивності із іншими властивостями дивергентного мислення психологів. Дискретність дивергентного мислення психологів як вміння продукувати незалежні одна від одної, непов'язані між собою ідеї передбачає низку зв'язків із іншими властивостями дивергентного мислення.

Таблиця 2.3

Кореляції дискретності, інверсивності та релятивності із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Дискретність	Інверсивність	Релятивність
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,82	0,65	0,80
Образна адаптивна гнучкість	0,62	0,48	0,63
Семантична гнучкість	0,89	0,65	0,85
Швидкість	0,61	0,44	0,60
Оригінальність	0,89	0,70	0,89
Точність / деталізованість	0,88	0,70	0,87
Альтернативність	0,90	0,69	0,87
Допитливість	0,76	0,84	0,78
Креативна рефлексія	0,48	0,44	0,51

Інноваційний потенціал	0,83	0,68	0,84
Толерантність до невизначеності	0,86	0,69	0,85
Системне мислення	0,66	0,77	0,68
Критичне мислення	0,83	0,92	0,83

Дискретність пов'язана, передусім, із альтернативністю як вмінням продукувати безліч альтернатив у ході подій, семантичною гнучкістю, як вмінням перемикатись на різні значення, смисли, об'єкти, що належать до різних семантичних категорій, толерантністю до невизначеності, критичним мисленням, фантистичністю та іррелеватністю інтуїтивного мислення. Помірною силою відрізняються зв'язки дискретності із образною гнучкістю, швидкістю дивергентного мислення, допитливістю, метакреативністю, системністю мислення.

Інверсивність як вміння продукувати протилежні за змістом ідеї позитивно пов'язана із критичним та системним мисленням, а також допитливістю. Середньої сили зв'язки інверсивність має із оригінальністю, точністю і деталізованістю у продукуванні невербальних ідей, толерантністю до невизначеності, інноваційністю, альтернативністю, гнучкістю, образністю, фантастичністю, інтуїтивністю.

Релятивність як адекватність продукування ідей позитивно пов'язана передусім із толерантністю до невизначеності, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», семантичною гнучкістю, оригінальністю, точністю і деталізованістю, альтернативністю, допитливістю, критичним мисленням, а із образною адаптивною гнучкістю,

швидкістю та мета креативністю, системним мисленням вона має помірні зв'язки.

З рис. 2.4 видно, що дискретність представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1577,23 при $p < 0,0001$).

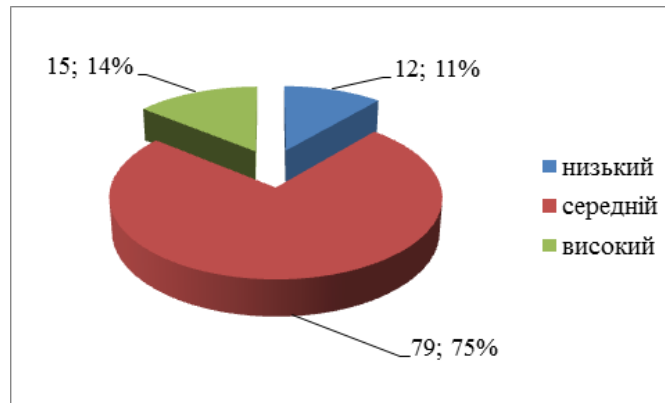

Рис. 2.4 Розподіл досліджуваних за рівнем дискретності.

З рис. 2.5 видно, що інверсивність представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1509,93 при $p < 0,0001$).

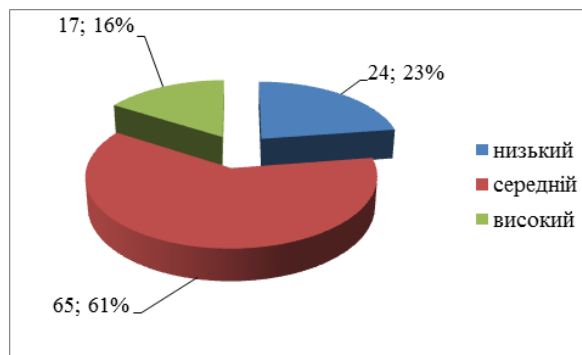

Рис. 2.5 Розподіл досліджуваних за рівнем інверсивності

З рис. 2.6 видно, що релятивність представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1443,37 при $p < 0,0001$).

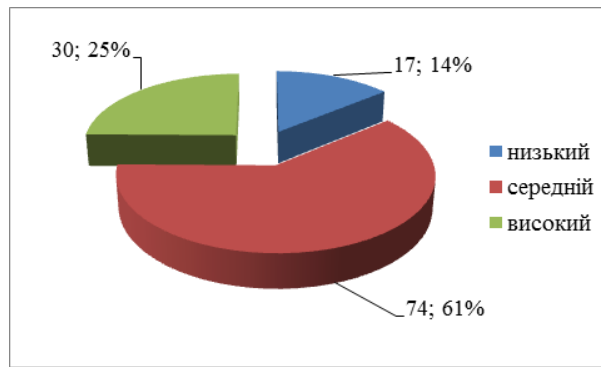

Рис. 2.6 Розподіл досліджуваних за рівнем релятивності

Загалом здатність до продукування семантично незалежних ідей спадає протягом навчання у виші у майбутніх психологів. Працюючі психологи мають значно вищі показники дискретності дивергентного мислення, отже вона може розглядатись як новоутворення у межах оволодіння практичною професійною діяльністю психолога (рис. 2.7).

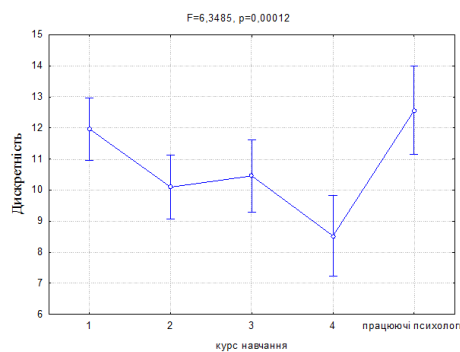

Рис. 2.7 Показники дискретності протягом професіогенезу психологів.

Загалом здатність до продукування протилежних за змістом ідей спадає протягом навчання у виші у майбутніх психологів. Працюючі психологи мають значно вищі показники інверсивності дивергентного мислення, отже вона може розглядатись як новоутворення у межах оволодіння практичною професійною діяльністю психолога (рис. 2.8).

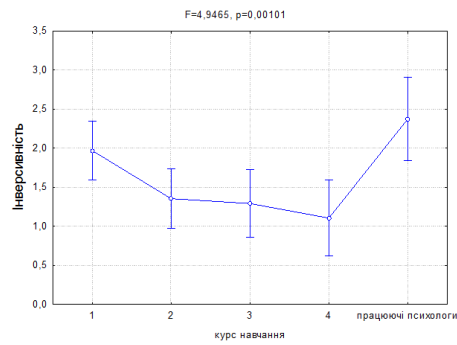

Рис. 2.8 Показники інверсивності протягом професіогенезу психологів.

Загалом здатність до продукування адекватних ідей спадає протягом навчання у вищі у майбутніх психологів. Працюючі психологи мають значно вищі показники релятивності дивергентного мислення, отже вона може розглядатись як новоутворення у межах оволодіння практичною професійною діяльністю психолога (рис. 2.9).

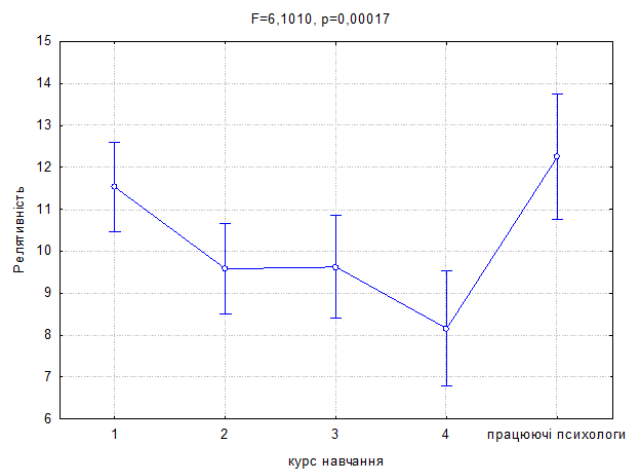

Рис. 2.9 Показники релятивності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники дискретності, інверсивності, релятивності дивергентного мислення (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Показники дискретності, інверсивності та релятивності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	Б		
Дискретність	7,80	1,65	12,35	1,80	-13,28	<0,0001
Інверсивність	0,77	1,01	1,98	0,80	-6,89	<0,0001
Релятивність	7,11	1,93	11,91	1,76	-13,27	<0,0001

Показники дискретності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів як з високою, так і з низькою навчальною успішністю (рис. 2.10). Успішні психологи характеризуються стрибкоподібним спаданням, а неуспішні – лінійним.

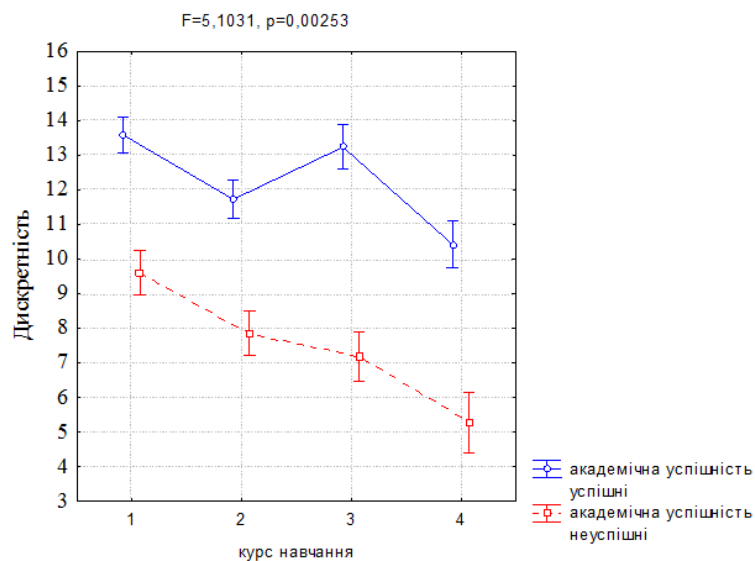

Рис. 2.10 Показники дискретності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

Показники інверсивності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів із низькою навчальною успішністю (рис. 2.11).

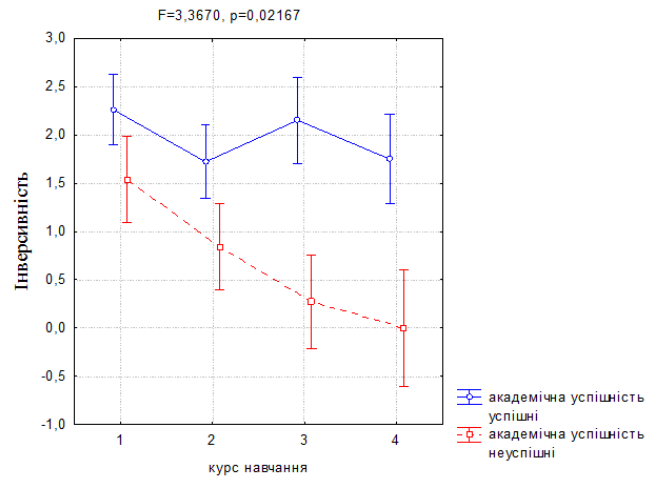

Рис. 2.11 Показники інверсивності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

Показники релятивності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів як з високою, так і з низькою навчальною успішністю (рис. 2.12). Успішні психологи характеризуються стрибкоподібним спаданням, а неуспішні – лінійним.

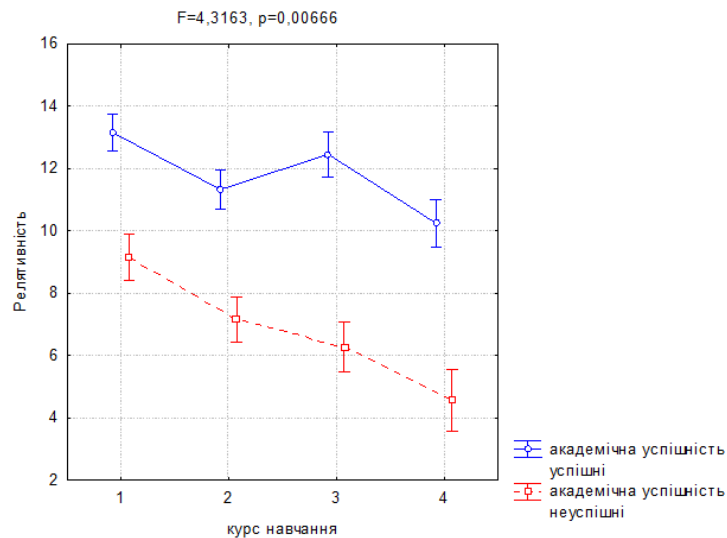

Рис. 2.12 Показники релятивності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.3 Гнучкість дивергентного мислення у майбутніх психологів.

З таблиці 2.5 видно, що образна адаптивна гнучкість та семантична гнучкість мають позитивні кореляції із іншими властивостями дивергентного мислення.

Таблиця 2.5

Кореляції гнучкості із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Образна адаптивна гнучкість	Семантична гнучкість
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,49	0,74
Дискретність	0,62	0,89
Інверсивність	0,48	0,65
Релятивність	0,63	0,85
Швидкість	0,35	0,57
Оригінальність	0,49	0,79
Точність / деталізованість	0,48	0,80
Альтернативність	0,56	0,95
Допитливість	0,44	0,62
Креативна рефлексія	0,24	0,39
Інноваційний потенціал	0,42	0,73
Толерантність до невизначеності	0,45	0,78
Системне мислення	0,46	0,57
Критичне мислення (самооцінка)	0,49	0,72

Образна адаптивна гнучкість як здатність змінювати форму стимулу таким чином, щоб бачити в ньому нові ознаки і можливості його використання корелює, передусім, із релятивністю та дискретністю дивергентного рівня, із цими показниками виявлено помірні кореляції. Кореляції середньої сили виявлено для образної адаптивної гнучкості із іншими властивостями дивергентного мислення: альтернативністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», оригінальністю, критичністю мислення, інверсивністю, точністю і деталізованістю, системністю, толерантністю до невизначеності, допитливістю, інноваційністю, швидкістю. Слабкі кореляції були встановлені для показників образної адаптивної гнучкості та метакреативності.

Семантична гнучкість як здатність виявляти основну властивість об'єкта і пропонувати новий спосіб його використання корелює, передусім, із альтернативністю, дискретністю та релятивністю, оригінальністю, точністю і деталізованістю, толерантністю до невизначеності, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», інноваційністю, критичністю мислення. Кореляції середньої сили виявлено для семантичної гнучкості із іншими властивостями дивергентного мислення: інверсивністю, швидкістю, допитливістю, метакреативністю.

З рис. 2.13 видно, що образна адаптивна гнучкість представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (Хі квадрат становить 1379,41 при $p < 0,0001$).

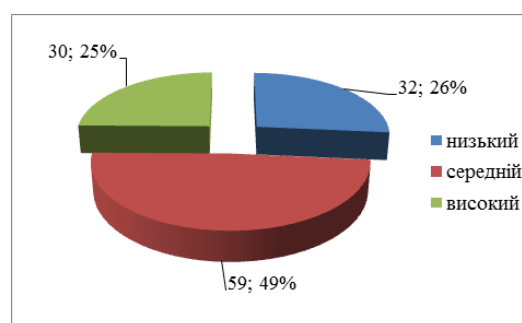

Рис. 2.13 Розподіл досліджуваних за рівнем образної гнучкості

З рис. 2.14 видно, що семантична гнучкість представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (Хі квадрат становить 1754,25 при $p < 0,0001$).

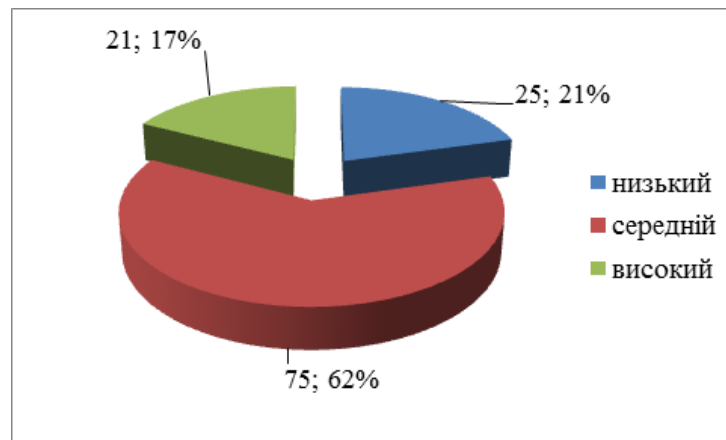

Рис. 2.14 Розподіл досліджуваних за рівнем семантичної гнучкості

З рис. 2.15 видно, що показники образної адаптивної гнучкості у майбутніх психологів протягом навчання у виші лінійно спадають і загалом є нижчими, ніж у практикуючих психологів.

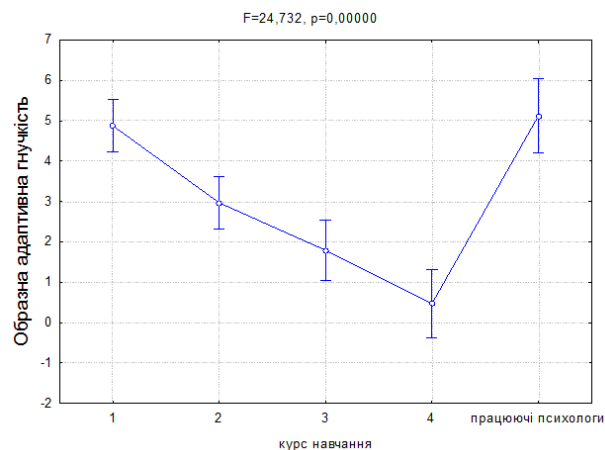

Рис. 2.15 Показники образної гнучкості протягом професіогенезу психологів.

З рис. 2.16 видно, що показники семантичної гнучкості у майбутніх психологів протягом навчання у виші лінійно спадають і загалом є нижчими, ніж у практикуючих психологів.

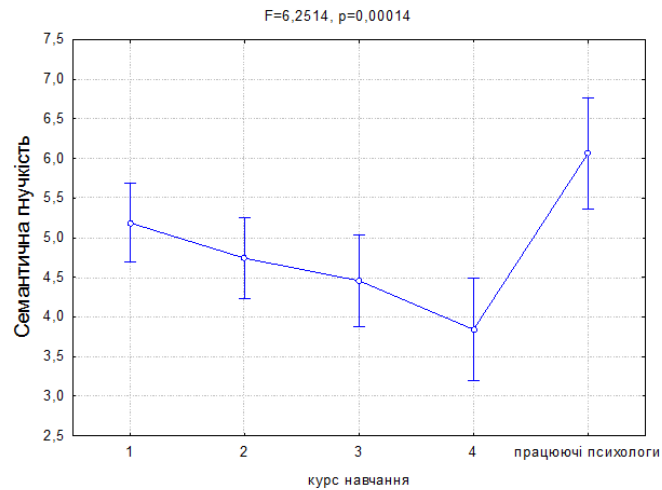

Рис. 2.16 Показники семантичної гнучкості протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники гнучкості дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Показники гнучкості у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	Б		
Образна гнучкість	2,02	1,78	3,40	2,22	-3,41	<0,0001
Семантична гнучкість	3,50	1,07	5,47	1,00	-9,69	<0,0001

Показники образної гнучкості у майбутніх психологів спадають протягом навчання більш стрімко за умови високої академічної успішності (рис. 2.17).

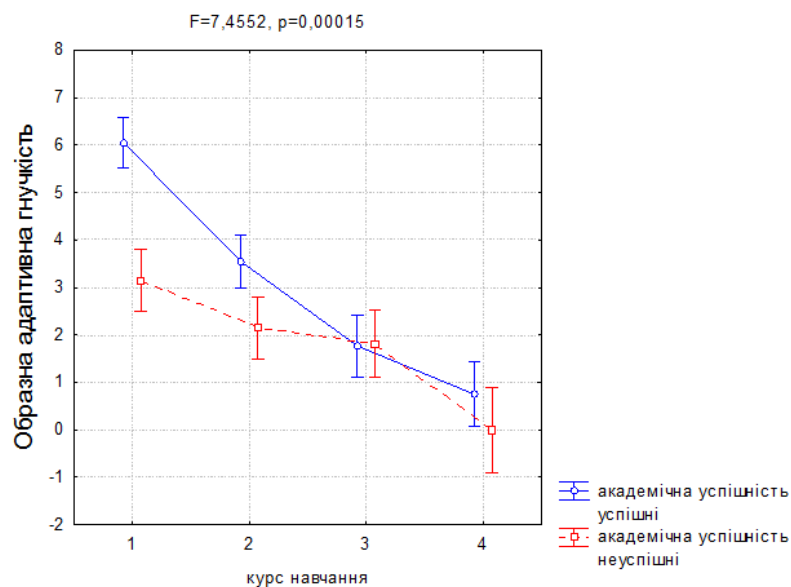

Рис. 2.17 Показники образної гнучкості у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

Показники семантичної гнучкості у майбутніх психологів спадають протягом навчання незалежно від рівня академічної успішності (рис. 2.18).

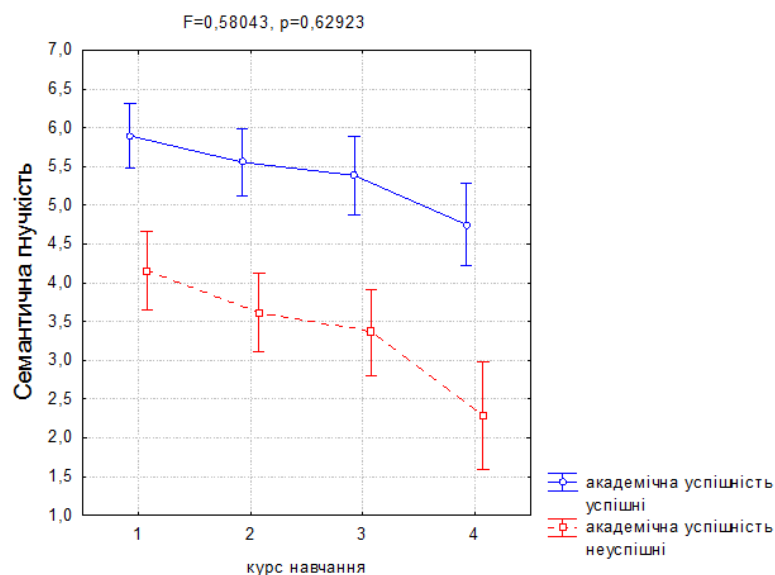

Рис. 2.18 Показники семантичної гнучкості у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.4 Швидкість, оригінальність, точність / деталізованість дивергентного мислення.

З таблиці 2.7 видно низку позитивних кореляцій між швидкістю, оригінальністю, точністю і деталізованістю та іншими властивостями дивергентного мислення у психологів.

Таблиця 2.7

Кореляції швидкості, оригінальності і точності/деталізованості із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Швидкість	Оригінальність	Точність / деталізованість
Симптомокомплекс образності - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,48	0,82	0,88
Дискретність	0,61	0,89	0,88
Інверсивність	0,44	0,70	0,70
Релятивність	0,60	0,89	0,87
Альтернативність	0,58	0,84	0,88
Допитливість	0,46	0,78	0,71
Креативна рефлексія	0,35	0,57	0,55
Інноваційний потенціал	0,55	0,94	0,86
Толерантність до невизначеності	0,55	0,92	0,93
Системне мислення	0,34	0,73	0,70
Критичне мислення (самооцінка)	0,49	0,83	0,80

Швидкість дивергентного мислення корелює передусім із дискретністю та релятивністю. Кореляції слабкої сили було визначено для швидкості та

альтернативності, толерантності до невизначеності, критичності, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», допитливості, інверсивності, мета креативності та системності.

Оригінальність дивергентного мислення позитивно корелює із інноваційністю, толерантністю до невизначеності, дискретністю, релятивністю, критичністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», допитливістю, системністю, інверсивністю, метакреативністю.

Точність (деталізованість) дивергентного мислення пов'язана із толерантністю до невизначеності, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», дискретністю, релятивністю, інноваційністю, критичністю, інверсивністю та системністю, а також мета креативністю.

З рис. 2.19 видно, що швидкість дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1907,27 при $p < 0,0001$).

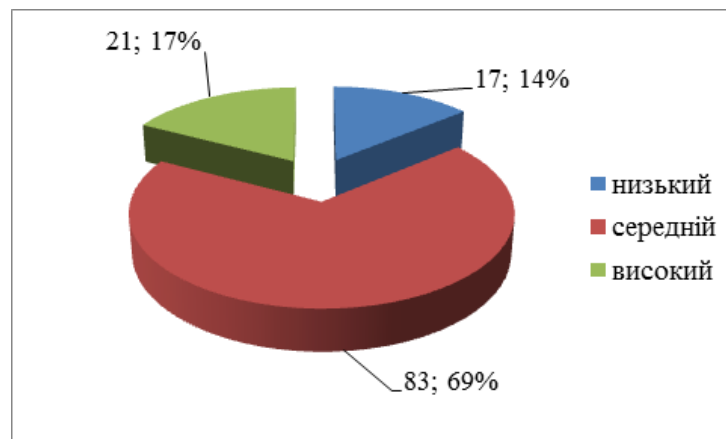

Рис. 2.19 Розподіл досліджуваних за рівнем швидкості.

З рис. 2.20 видно, що оригінальність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 2022,31 при $p < 0,0001$).

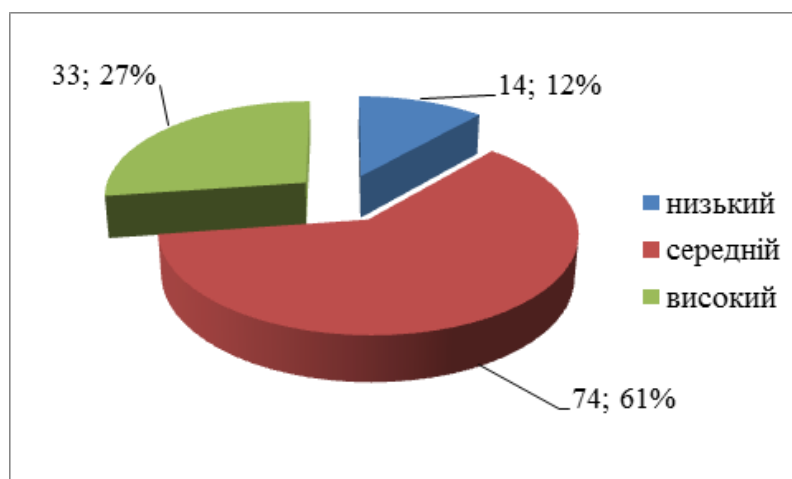

Рис. 2.20 Розподіл досліджуваних за рівнем оригінальності

З рис. 2.21 видно, що точність і деталізованість дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 2060,89 при $p < 0,0001$).

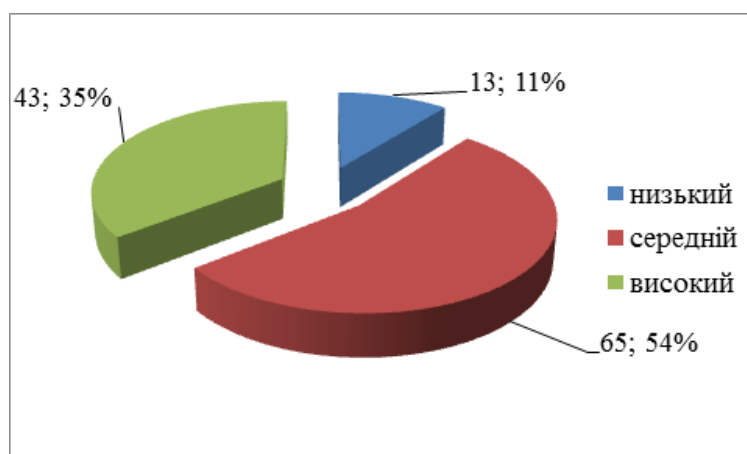

Рис. 2.21 Розподіл досліджуваних за рівнем точності / деталізованості

Показники швидкості дивергентного протягом професіогенезу психологів не зазнають істотних змін (рис. 2.22).

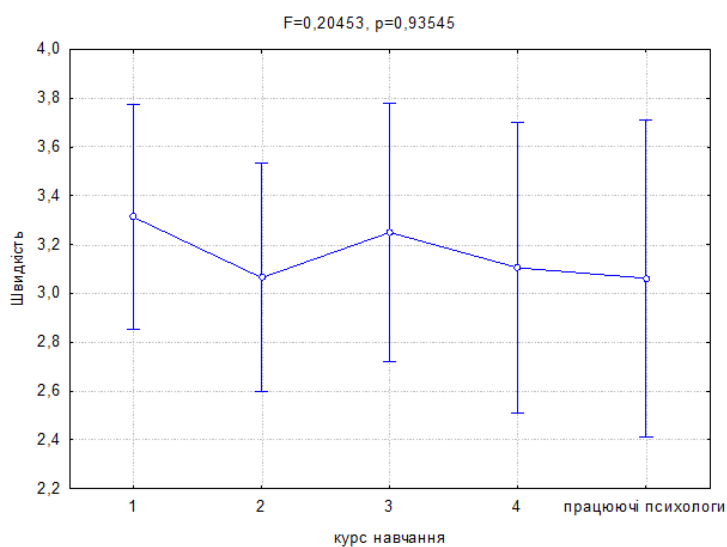

Рис. 2.22 Показники швидкості протягом професіогенезу психологів.

Показники оригінальності дивергентного є вищими на початку навчання у виші та у досвідчених психологів (рис. 2.23).

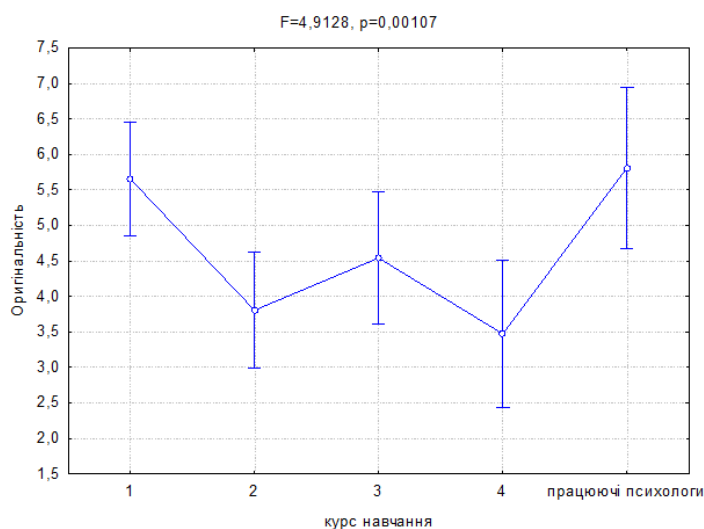

Рис. 2.23 Показники оригінальності протягом професіогенезу психологів.

Показники точності / деталізованості протягом професіогенезу психологів слабо варіюють, проте у досвідчених психологів є вищими, ніж у здобувачів (рис. 2.23).

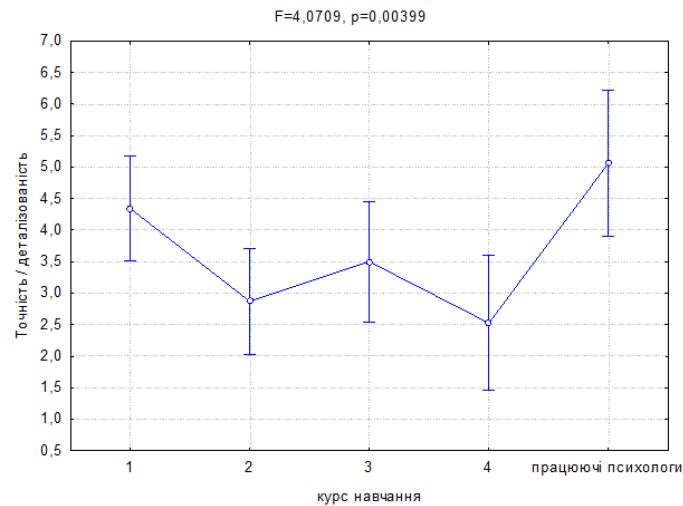

Рис. 2.24 Показники точності / деталізованості протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники швидкості, оригінальності, точності і деталізованості дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8

Показники швидкості, оригінальності і точності/деталізованості у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	Б		
Швидкість	2,29	1,13	3,82	0,96	-7,45	<0,0001
Оригінальність	2,43	1,93	5,91	1,51	-10,39	<0,0001
Точність / деталізованість	1,52	1,37	4,72	1,99	-9,21	<0,0001

Показники швидкості дивергентного мислення у майбутніх психологів не відрізняються в залежності від курсу навчання, проте є вищими за умови високої академічної успішності (рис. 2.25).

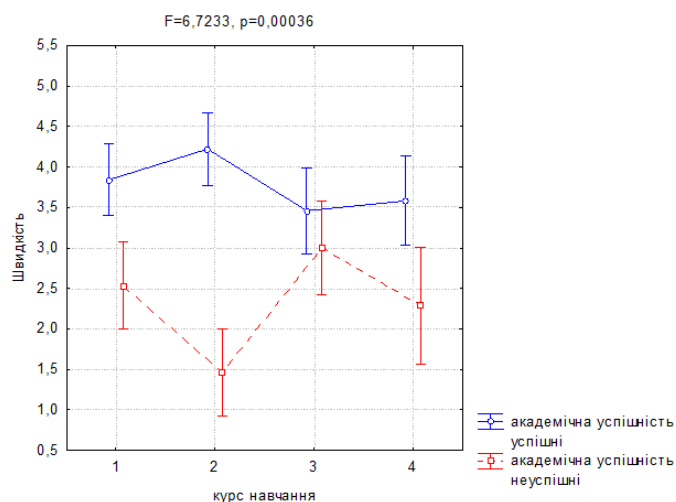

Рис. 2.25 Показники швидкості у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

Показники оригінальності дивергентного мислення у майбутніх психологів не відрізняються в залежності від курсу навчання, проте є вищими за умови високої академічної успішності (рис. 2.26).

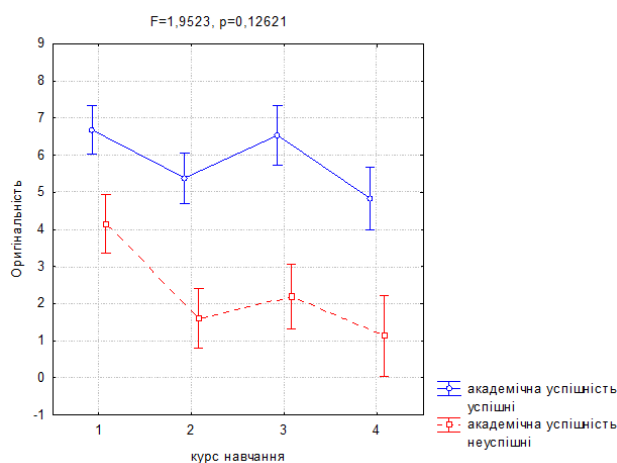

Рис. 2.26 Показники оригінальності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

Показники точності / деталізованості дивергентного мислення у майбутніх психологів не відрізняються в залежності від курсу навчання, проте є вищими за умови високої академічної успішності (рис. 2.27).

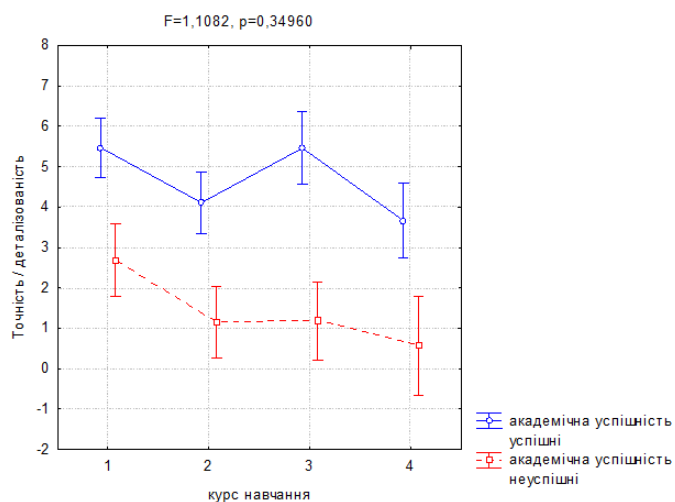

Рис. 2.27 Показники точності / деталізованості у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.5 Альтернативність дивергентного мислення майбутніх психологів.

З таблиці 2.9 видно низку позитивних кореляцій між альтернативністю та іншими властивостями дивергентного мислення у психологів.

Таблиця 2.9

Кореляції альтернативності із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Альтернативність
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,83
Дискретність	0,90
Образна адаптивна гнучкість	0,56
Семантична гнучкість	0,95
Інверсивність	0,69
Релятивність	0,87
Швидкість	0,58

Оригінальність	0,84
Точність / деталізованість	0,88
Допитливість	0,64
Креативна рефлексія	0,48
Інноваційний потенціал	0,78
Толерантність до невизначеності	0,87
Системне мислення	0,66
Критичне мислення (самооцінка)	0,77

Альтернативність дивергентного мислення позитивно корелює із показниками семантичної гнучкості, дискретності, точності і деталізованості, релятивності, толерантності до невизначеності, оригінальності, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», інноваційності, критичності, інверсивності, системності, допитливості, швидкості, образної адаптивної гнучкості, метакреативності.

З рис. 2.28 видно, що альтернативність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1479,15 при $p < 0,0001$).

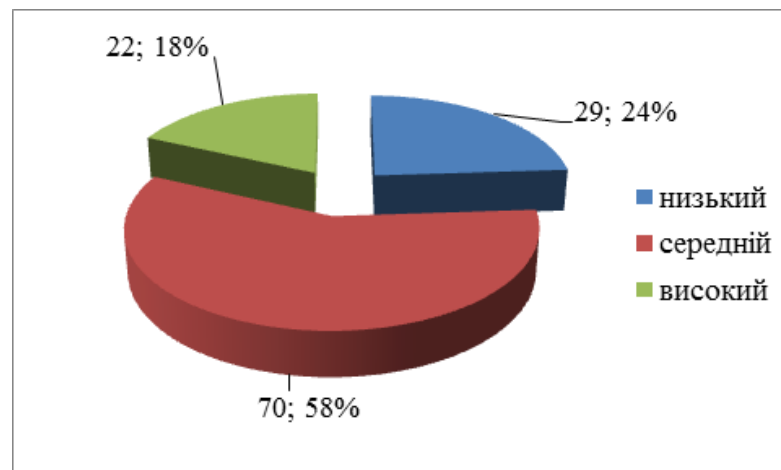

Рис. 2.28 Розподіл досліджуваних за рівнем альтернативності

Показники альтернативності у майбутніх психологів спадають протягом навчання у виші і є нижчими у порівнянні із практикуючими психологами (рис. 2.29).

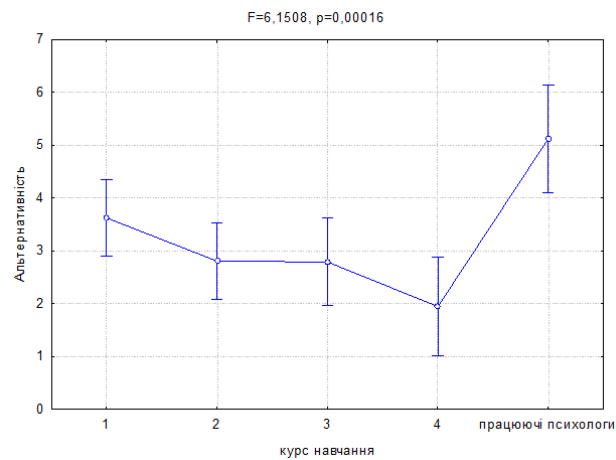

Рис. 2.29 Показники альтернативності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники альтернативності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.10).

Таблиця 2.10

Показники альтернативності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	σ		
Альтернативність	1,27	1,01	4,04	1,73	-9,51	<0,0001

Показники альтернативності у майбутніх психологів спадають протягом навчання у виші незалежно від рівня академічної успішності (рис. 2.30).

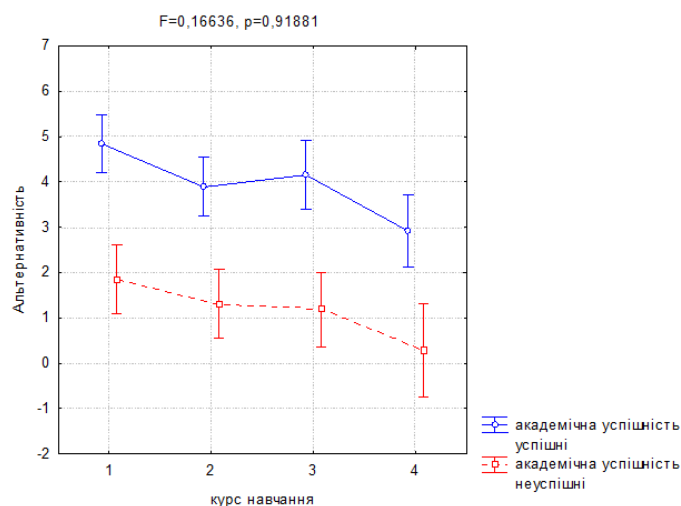

Рис. 2.30 Показники альтернативності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.6 Допитливість дивергентного мислення майбутніх психологів.

З таблиці 2.11 видно низку позитивних кореляцій між допитливістю та іншими властивостями дивергентного мислення у психологів.

Таблиця 2.11

Кореляції допитливості із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Допитливість
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність	0,59
Дискретність	0,76
Образна адаптивна гнучкість	0,44
Семантична гнучкість	0,62
Інверсивність	0,84
Релятивність	0,78
Швидкість	0,46
Оригінальність	0,78

Точність / деталізованість	0,71
Альтернативність	0,64
Креативна рефлексія	0,44
Інноваційний потенціал	0,76
Толерантність до невизначеності	0,69
Системне мислення	0,77
Критичне мислення (самооцінка)	0,88

Найбільш сильні кореляції виявлено для показників критичності, оригінальності, релятивності, інноваційності, дискретності, точності і деталізованості, толерантності до невизначеності, альтернативності, семантичної гнучкості, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», швидкості, метакреативності та образної адаптивної гнучкості.

З рис. 2.31 видно, що допитливість дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 2350,83 при $p < 0,0001$).

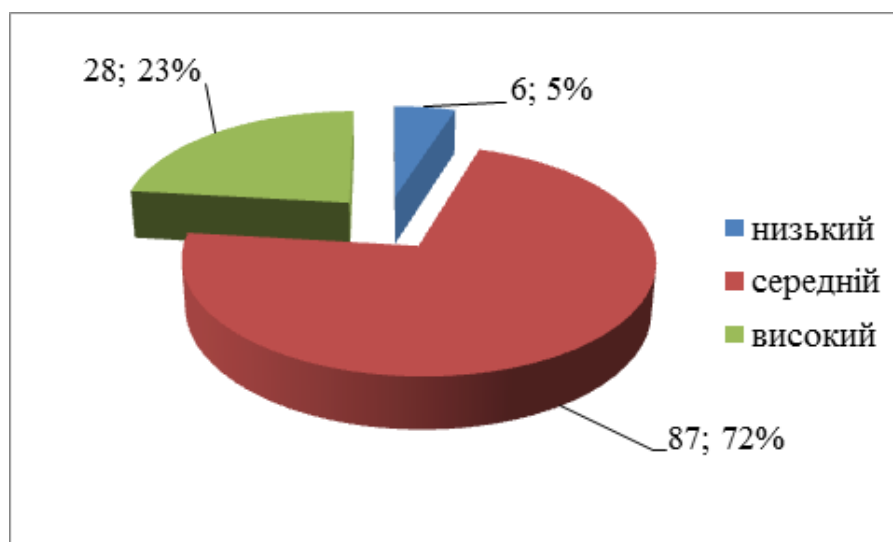

Рис. 2.31 Розподіл досліджуваних за рівнем допитливості.

Протягом навчання у виші допитливість дивергентного мислення у майбутніх психологів спадає, проте у практикуючих досвідчених психологів вона є вищою, ніж у студентів (рис. 2.32).

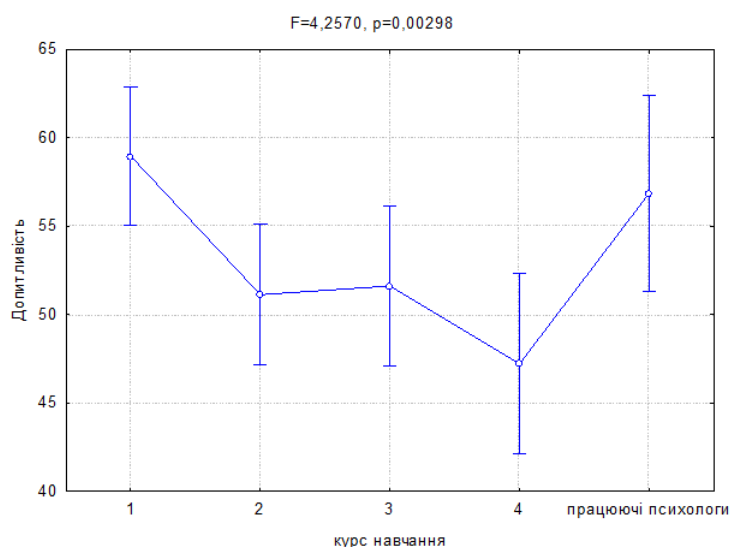

Рис. 2.32 Показники допитливості протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники допитливості дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12

Показники допитливості у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	Б		
Допитливість	44,27	12,54	59,03	6,43	-7,92	<0,0001

В успішних у навчанні психологів допитливість загалом не відрізняється в залежності від курсу навчання, проте у неуспішних вона спадає протягом навчання (рис. 2.33).

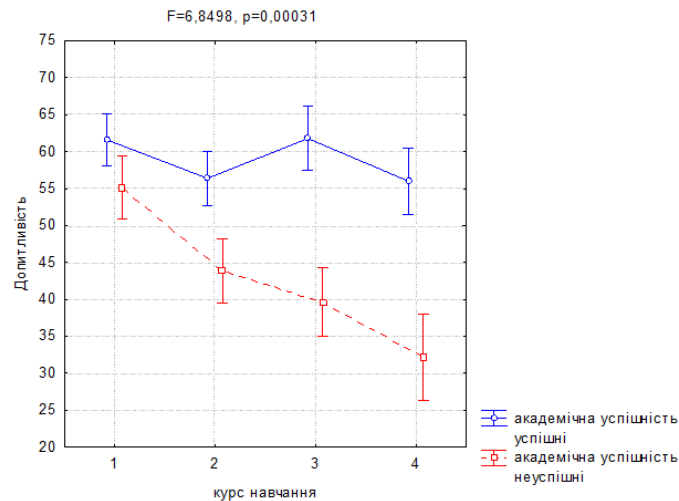

Рис. 2.33 Показники допитливості у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.7 Рефлексивність дивергентного мислення майбутніх психологів.

Рефлексивність дивергентного мислення позитивно пов'язана із показниками оригінальності, точності, толерантності до невизначеності, системності, релятивності, дискретності, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність», альтернативності, інверсивності та критичності, допитливості, семантичної гнучкості. Слабкі кореляції встановлено для показників швидкості та образної адаптивної гнучкості.

Таблиця 2.13

Кореляції рефлексивності із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Креативна рефлексія
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,48
Дискретність	0,48

Образна адаптивна гнучкість	0,24
Семантична гнучкість	0,39
Інверсивність	0,44
Релятивність	0,51
Швидкість	0,35
Оригінальність	0,57
Точність / деталізованість	0,55
Альтернативність	0,48
Допитливість	0,44
Інноваційний потенціал	0,52
Толерантність до невизначеності	0,54
Системне мислення	0,54
Критичне мислення (самооцінка)	0,44

З рис. 2.34 видно, що рефлексивність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1509,52 при $p < 0,0001$).

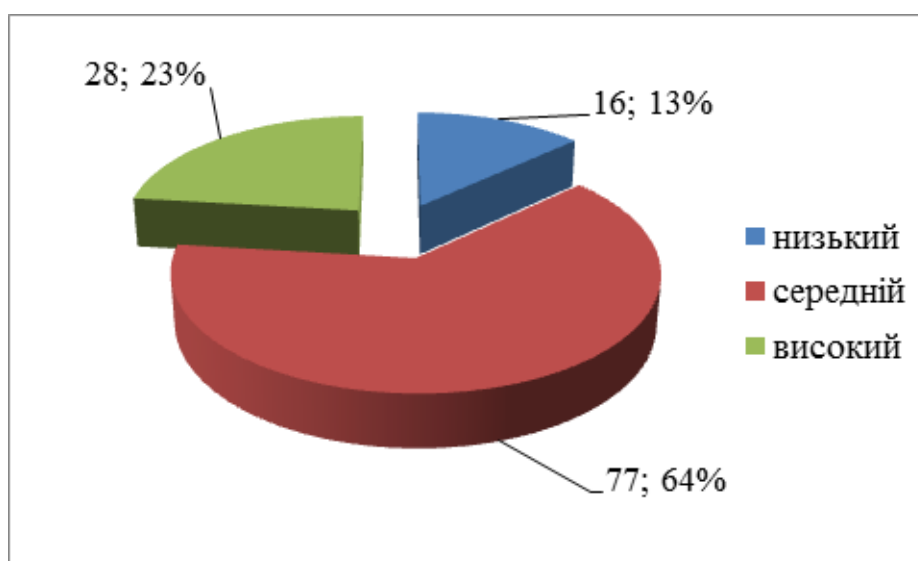

Рис. 2.34 Розподіл досліджуваних за рівнем рефлексивності

На другому курсі навчання метакреативність як рефлексивність дивергентного мислення спадає, утім у працюючих психологів вона є найвищою (рис. 2.35).

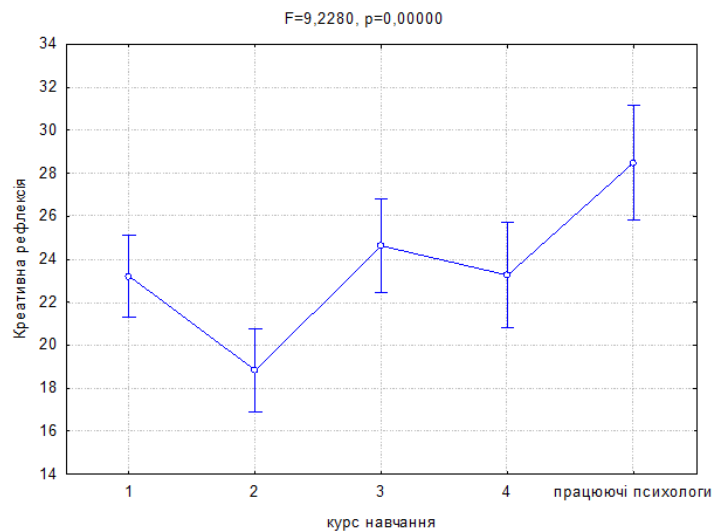

Рис. 2.35 Показники рефлексивності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники рефлексивності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.14).

Таблиця 2.14

Показники рефлексивності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	σ		
Креативна рефлексія	19,55	5,91	24,19	5,46	-4,17	<0,0001

В академічно успішних здобувачів-психологів показники рефлексивності дивергентного мислення є вищими, ніж в академічно неуспішних незалежно від курсу навчання (рис. 2.36).

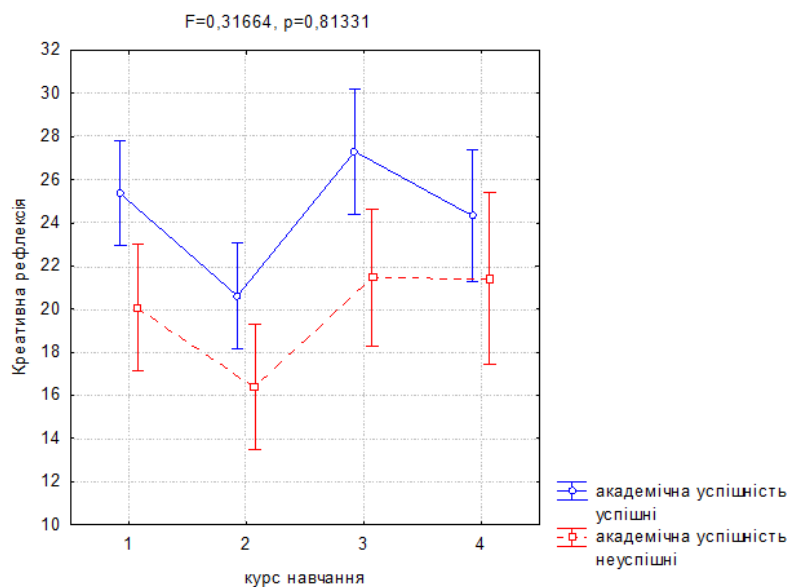

Рис. 2.36 Показники рефлексивності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.8 Інноваційність дивергентного мислення майбутніх психологів.

Інноваційність дивергентного мислення позитивно корелює із іншими властивостями (таблиця 2.15).

Таблиця 2.15

Кореляції інноваційності із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Інноваційний потенціал
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,73
Дискретність	0,83
Образна адаптивна гнучкість	0,42
Семантична гнучкість	0,73
Інверсивність	0,68

Релятивність	0,84
Швидкість	0,55
Оригінальність	0,94
Точність / деталізованість	0,86
Альтернативність	0,78
Допитливість	0,76
Креативна рефлексія	0,52
Толерантність до невизначеності	0,91
Системне мислення	0,70
Критичне мислення (самооцінка)	0,82

Найбільш значущими виявились зв'язки із оригінальністю, толерантністю до невизначеності, релятивністю, дискретністю, критичністю, альтернативністю, допитливістю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», семантичною гнучкістю. Значущими також виявились зв'язки із інверсивністю, швидкістю, метакреативністю, а також образною адаптивною гнучкістю.

З рис. 2.37 видно, що інноваційність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (Хі квадрат становить 1754,36 при $p < 0,0001$).

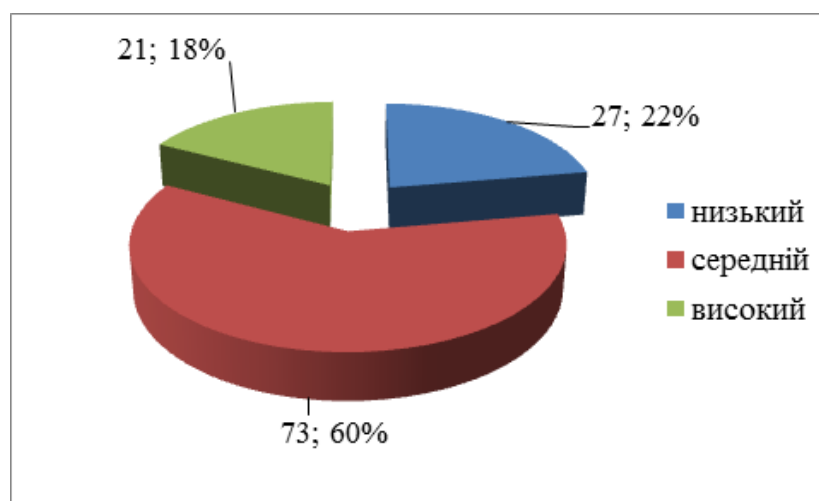

Рис. 2.37 Розподіл досліджуваних за рівнем інноваційності.

Протягом навчання у вищі інноваційність дивергентного мислення у майбутніх психологів не змінюється, проте у нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів (рис. 2.38).

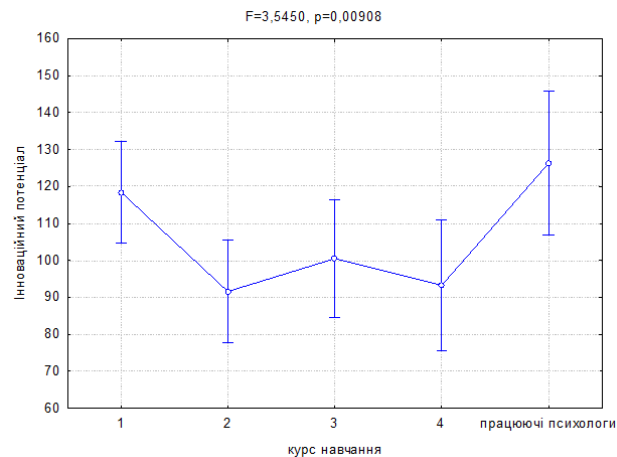

Рис. 2.38 Показники інноваційності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники інноваційності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.16).

Таблиця 2.16

Показники інноваційності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	Б		
Інноваційний потенціал	65,36	34,04	128,08	20,39	-11,83	<0,0001

Показники інноваційності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних незалежно від курсу навчання (рис. 2.39).

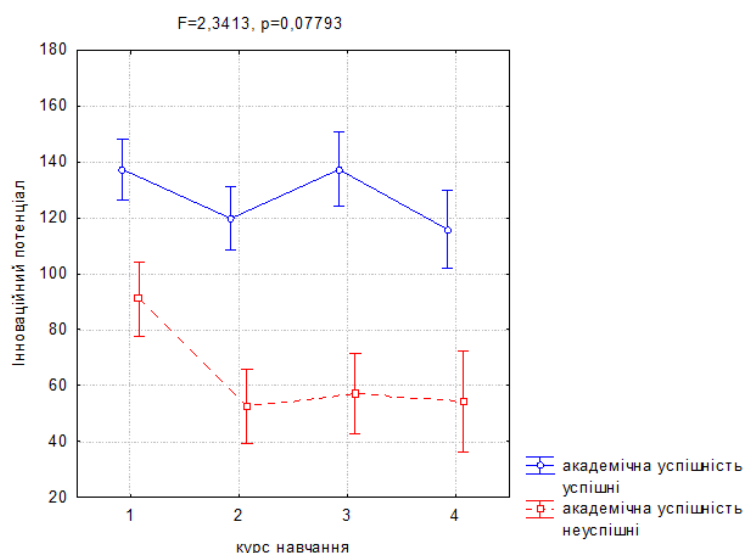

Рис. 2.39 Показники інноваційності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.9 Толерантність до невизначеності дивергентного мислення майбутніх психологів.

Толерантність до невизначеності дивергентного мислення позитивно корелює із іншими властивостями (таблиця 2.16).

Таблиця 2.17

Кореляції толерантності до невизначеності із іншими властивостями дивергентного мислення психологів

Властивості дивергентного мислення	Толерантність до невизначеності
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність	0,87
Дискретність	0,86
Образна адаптивна гнучкість	0,45
Семантична гнучкість	0,78
Інверсивність	0,69

Релятивність	0,85
Швидкість	0,55
Оригінальність	0,92
Точність / деталізованість	0,93
Альтернативність	0,87
Допитливість	0,69
Креативна рефлексія	0,54
Інноваційний потенціал	0,91
Системне мислення	0,69
Критичне мислення (самооцінка)	0,82

Толерантність до невизначеності має сильні зв'язки із точністю та деталізованістю, оригінальністю, інноваційністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», альтернативністю, дискретністю, релятивністю, критичністю, семантичною гнучкістю, інверсивністю, допитливістю, системністю. Значущі зв'язки також встановлено із показниками швидкості, метакреативності і образної адаптивної гнучкості.

З рис. 2.40 видно, що толерантність до невизначеності дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1476,81 при $p < 0,0001$).

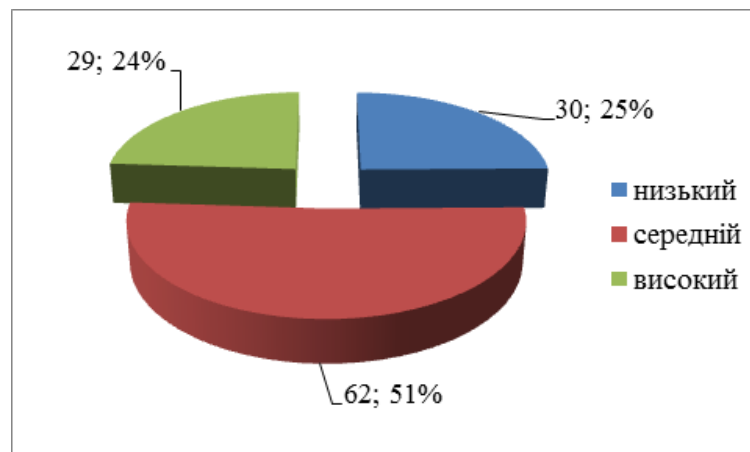

Рис. 2.40 Розподіл досліджуваних за рівнем толерантності до невизначеності

Протягом навчання у вищій толерантності до невизначеності дивергентного мислення у майбутніх психологів не змінюється, проте у нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів (рис. 2.41).

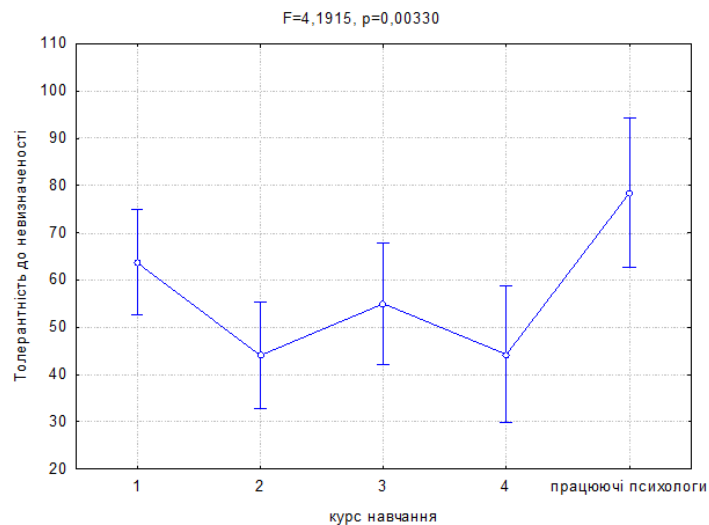

Рис. 2.41 Показники толерантності до невизначеності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники толерантності до невизначеності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.18).

Таблиця 2.18

Показники толерантності до невизначеності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	Б		
Толерантність до невизначеності	27,00	17,15	70,59	27,35	-9,34	<0,0001

Показники толерантності до невизначеності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних незалежно від курсу навчання (рис. 2.42).

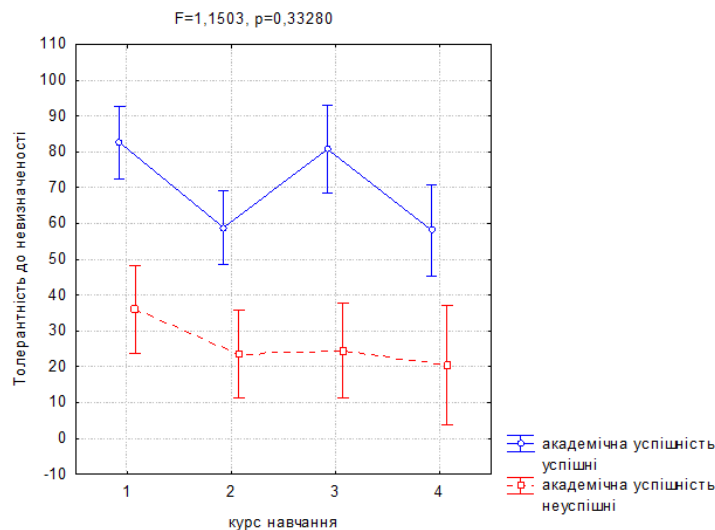

Рис. 2.42 Показники толерантності до невизначеності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.10 Системність дивергентного мислення майбутніх психологів.

Системність дивергентного мислення позитивно корелює із іншими властивостями (таблиця 2.19). Найбільш сильними виявились кореляції із критичністю та інверсивністю, оригінальністю, точністю і деталізованістю, інноваційністю, толерантністю до невизначеності, релятивністю, альтернативністю, дискретністю. Помірної сили виявились зв'язки із симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність — інтуїтивність», семантичною гнучкістю, метакреативністю, образною адаптивною гнучкістю.

Таблиця 2.19

**Кореляції системності із іншими властивостями дивергентного
мислення психологів**

Властивості дивергентного мислення	Системне мислення
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність	0,59
Дискретність	0,66
Образна адаптивна гнучкість	0,46
Семантична гнучкість	0,57
Інверсивність	0,77
Релятивність	0,68
Швидкість	0,34
Оригінальність	0,73
Точність / деталізованість	0,70
Альтернативність	0,66
Допитливість	0,77
Креативна рефлексія	0,54
Інноваційний потенціал	0,70
Толерантність до невизначеності	0,69
Критичне мислення (самооцінка)	0,77

З рис. 2.43 видно, що системність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (χ^2 квадрат становить 1940,10 при $p < 0,0001$).

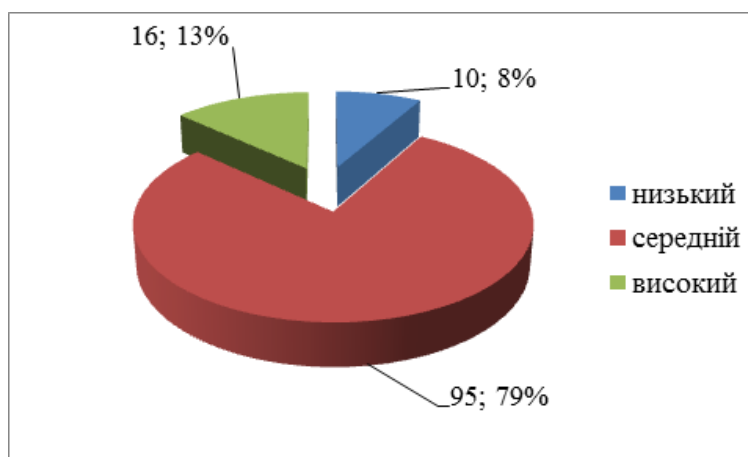

Рис. 2.43 Розподіл досліджуваних за рівнем системності.

Протягом навчання у вищі системність дивергентного мислення у майбутніх психологів не змінюється, проте є нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів (рис. 2.44).

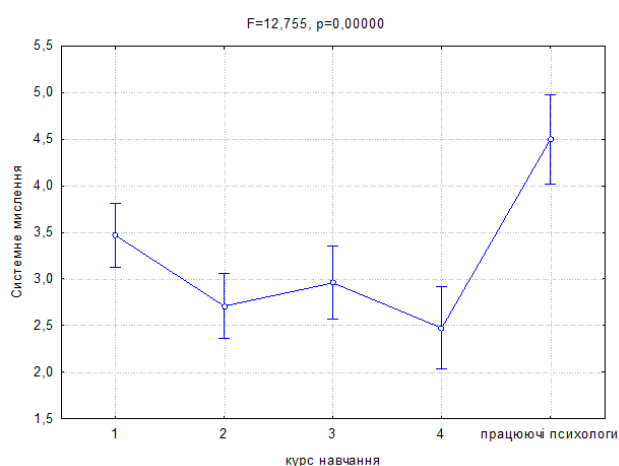

Рис. 2.44 Показники системності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники системності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.20).

Таблиця 2.20

Показники системності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	σ		
Системність мислення	2,23	0,91	3,47	0,86	-7,12	<0,0001

Показники системності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних, причому в останніх вони крім того спадають від курсу до курсу навчання (рис. 2.45).

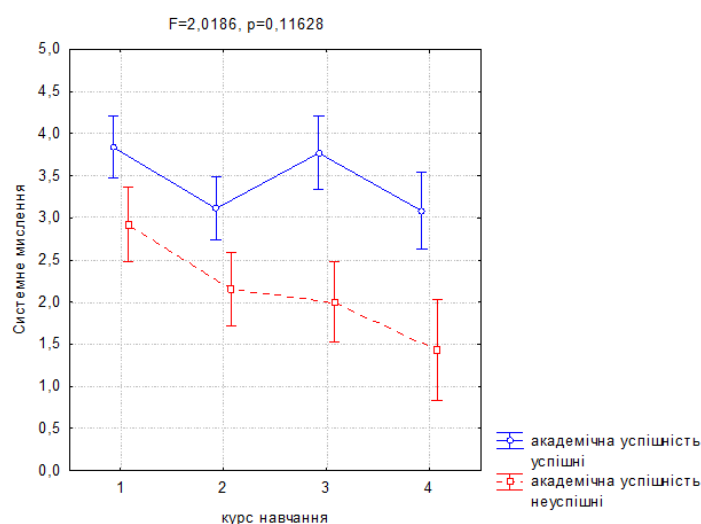

Рис. 2.45 Показники системності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.11 Критичність дивергентного мислення майбутніх психологів.

Критичність дивергентного мислення позитивно корелює із іншими властивостями (таблиця 2.21). Найбільш сильними виявились кореляції із інверсивністю, допитливістю, дискретністю, релятивністю, оригінальністю,

інноваційністю, толерантністю до невизначеності, точністю і деталізованістю, альтернативністю, системністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», семантичною гнучкістю. Визначено також зв'язки із образною гнучкістю, швидкістю та метакреативністю.

Таблиця 2.21

**Кореляції критичності із іншими властивостями дивергентного
мислення психологів**

Властивості дивергентного мислення	Критичне мислення
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність	0,73
Дискретність	0,83
Образна адаптивна гнучкість	0,49
Семантична гнучкість	0,72
Інверсивність	0,92
Релятивність	0,83
Швидкість	0,49
Оригінальність	0,83
Точність / деталізованість	0,80
Альтернативність	0,77
Допитливість	0,88
Креативна рефлексія	0,44
Інноваційний потенціал	0,82
Толерантність до невизначеності	0,82
Системне мислення	0,77

З рис. 2.46 видно, що критичність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку (Хі квадрат становить 1080,23 при $p < 0,0001$).

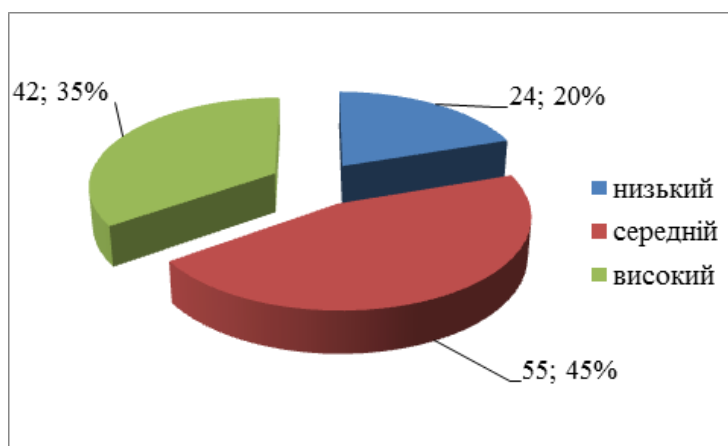

Рис. 2.46 Розподіл досліджуваних за рівнем критичності

Протягом навчання у вищі критичність дивергентного мислення у майбутніх психологів спадає і загалом є нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів (рис. 2.47).

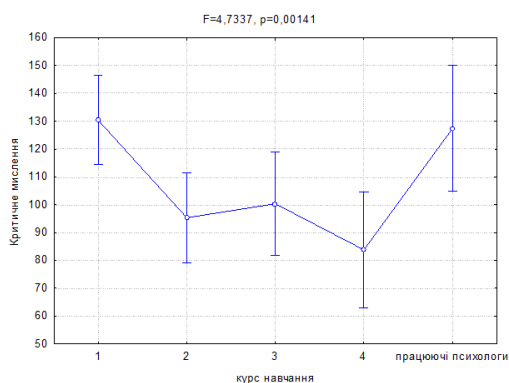

Рис. 2.47 Показники критичності протягом професіогенезу психологів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники критичності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи (таблиця 2.22).

Таблиця 2.22

Показники критичності у майбутніх психологів із різним рівнем академічної успішності

Властивості дивергентного мислення	Групи досліджуваних				t	p
	Неуспішні		Успішні			
	М	σ	М	σ		
Критичність мислення	68,00	38,34	131,24	33,99	-8,94	<0,0001

Показники критичності дивергентного мислення у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних, причому в останніх вони крім того спадають від курсу до курсу навчання (рис. 2.48).

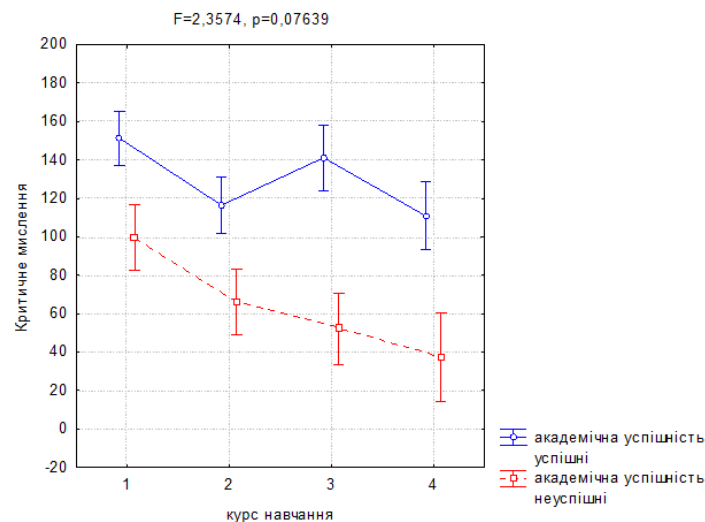

Рис. 2.48 Показники критичності у майбутніх психологів в залежності від курсу навчання та академічної успішності.

2.2.12 Характеристика загального рівня дивергентного мислення у майбутніх психологів.

Наступним завданням емпіричного дослідження було визначення загального рівня дивергентного мислення у майбутніх психологів. Для цього

був застосований кластерний аналіз методом К середніх, що був здійснений для усіх показників дивергентного мислення. Ті показники, що мали невеликий діапазон сирих балів (середнє та стандартне відхилення у межах 40 балів) були включені у процедуру одразу, ті, що варіюють у більшому діапазоні значень – підлягли процедурі переводу у стенові значення, зокрема показники допитливості, інноваційності, толерантності до невизначеності та критичності.

На рис. 2.49 показано три отримані кластерні профілі показників дивергентного мислення, що відповідають трьом рівням його розвитку.

Кластер 1 – низькі показники релятивності, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», дискретності, образної адаптивної гнучкості, семантичної гнучкості, інверсивності, швидкості, оригінальності, точності і деталізованості, альтернативності, допитливості, середні показники рефлексивності, інноваційності, толерантності до невизначеності, системності та критичності. Даний профіль був названий «Низький рівень дивергентного мислення».

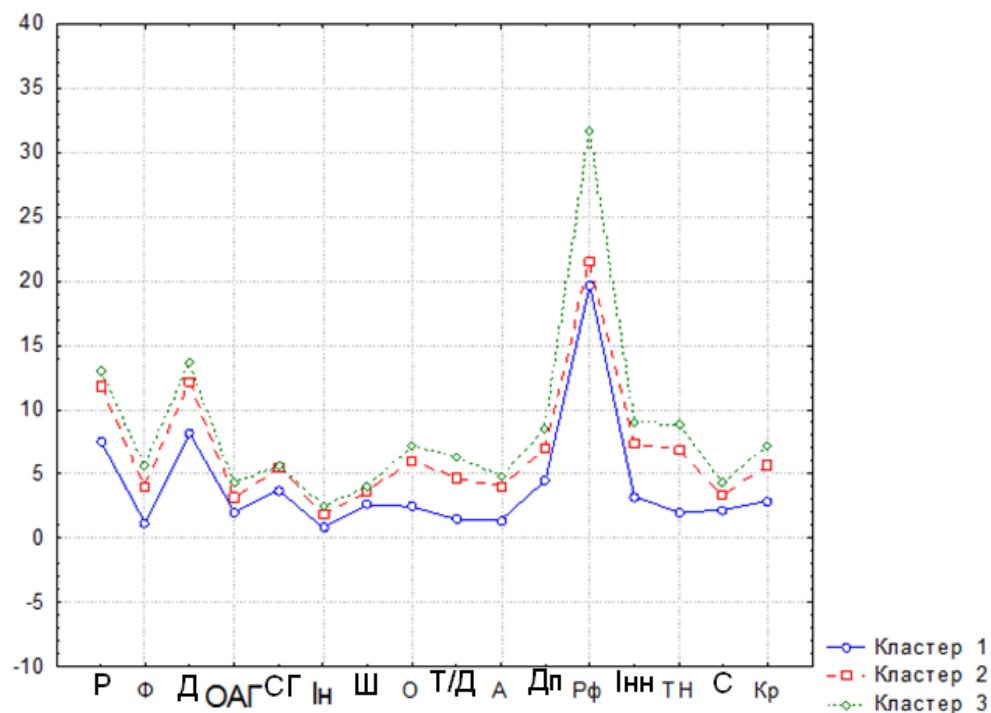

Рис. 2.49 Кластерні профілі властивостей дивергентного мислення.

Примітка: Р – релятивність; Ф – симпотомокомплекс «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність»; Д – дискретність; ОАГ – образна адаптивна гнучкість; СГ- семантична гнучкість; Ін – інверсивність; Ш – швидкість; О – образність; Т/Д – точність і деталізованість; А – Альтернативність; Дп – допитливість; Рф – рефлексивність; Інн – інноваційність; ТН – толерантність до невизначеності; С – системність; Кр – критичність.

Кластер 2 – високі показники релятивності, симпотомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», дискретності, образної адаптивної гнучкості, семантичної гнучкості, інверсивності, швидкості, оригінальності, середні показники точності і деталізованості, високі показники альтернативності, допитливості, середні показники рефлексивності, інноваційності, толерантності до невизначеності, системності та критичності. Даний профіль був названий «Середній рівень дивергентного мислення».

Кластер 3 – найвищі показники релятивності, симпотомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», дискретності, образної адаптивної гнучкості, семантичної гнучкості, інверсивності, швидкості, оригінальності, точності і деталізованості, альтернативності, допитливості, середні показники рефлексивності, інноваційності, толерантності до невизначеності, системності та критичності. Даний профіль був названий «Високий рівень дивергентного мислення».

З рис. 2.50 видно, що серед психологів переважають особи із середнім рівнем розвитку дивергентного мислення (χ^2 квадрат становить 531,86, при $p < 0,0001$).

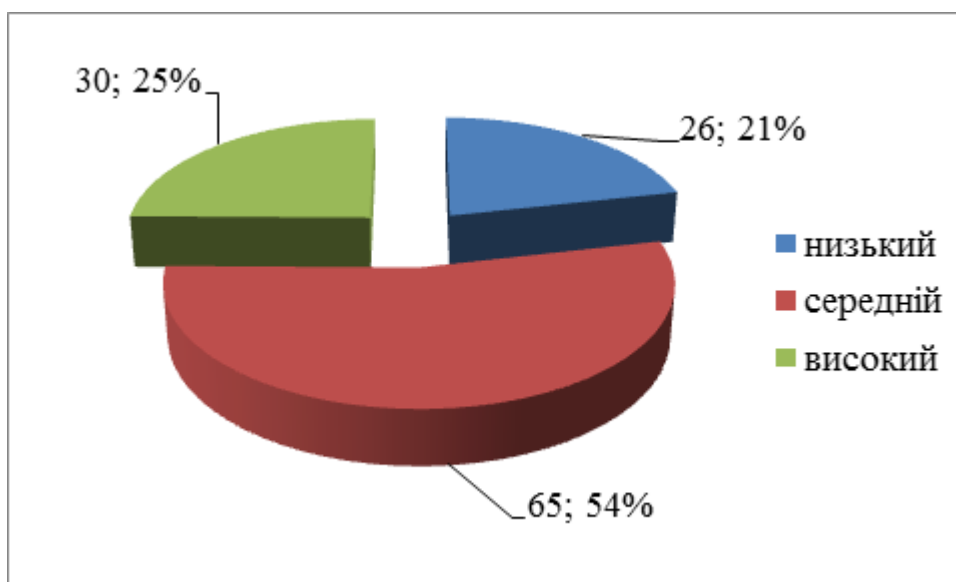

Рис. 2.50 Розподіл майбутніх психологів за рівнем дивергентного мислення.

2.3 Кореляції професійно важливих якостей та властивостей його дивергентного мислення майбутніх психологів.

З таблиці 2.23 видно, що усі властивості дивергентного мислення позитивно корелюють із соціальною креативністю. Найбільш сильними виявилися зв'язки із альтернативністю як вмінням розв'язувати складні проблеми різними способами, семантичною гнучкістю як вмінню продукувати різнопланові варіативні ідеї, дискретністю як вмінням давати точні і окремі за змістом ідеї, релятивністю як вмінням створювати адекватні призначенню продукти та ідеї. Образна адаптивна гнучкість як прояв невербальної креативності виявилась пов'язана із соціальною креативністю найслабше.

Соціальний інтелект також позитивно корелює із усіма якостями дивергентного мислення, особливо результати за першим та останнім субтестами, що визначають, відповідно, вміння прогнозувати наслідки поведінки та розуміти поведінку у системі, в цілому. Так, вміння передбачати наслідки поведінки найсильніше пов'язане із такими властивостями

дивергентного мислення, як релятивність та інноваційність (помірні зв'язки), а найслабшим зв'язком характеризується швидкість дивергентного мислення.

Таблиця 2.23

Кореляції властивостей дивергентного мислення, соціального інтелекту та соціальної креативності майбутніх психологів.

Показники	Соціальна креативність	Субтести соціального інтелекту			
		1	2	3	4
Релятивність	0,84****	0,49****	0,23*	0,26**	0,43****
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,74****	0,34***	0,11	0,18	0,45****
Дискретність	0,86****	0,52****	0,29**	0,30**	0,47****
Образна адаптивна гнучкість	0,39****	0,31**	0,22*	0,30**	0,22*
Семантична гнучкість	0,90****	0,44****	0,18	0,26**	0,41****
Інверсивність	0,59****	0,39****	0,13	0,20*	0,34***
Швидкість	0,57****	0,20*	0,09	0,14	0,24**
Оригінальність	0,86****	0,45****	0,18	0,21*	0,35****
Точність / деталізованість	0,86****	0,41****	0,16	0,21*	0,44****
Альтернативність	0,94****	0,43****	0,16	0,26**	0,46****
Допитливість	0,70****	0,39****	0,13	0,20	0,27**
Креативна рефлексія	0,45****	0,34***	0,09	-0,01	0,32**
Інноваційний потенціал	0,79****	0,47****	0,22*	0,16	0,32**
Толерантність до невизначеності	0,81****	0,43****	0,17	0,18	0,40****
Системне мислення	0,76****	0,40****	0,13	0,20*	0,39****
Критичне мислення	0,72****	0,43****	0,17	0,23*	0,34***

Здатність до розуміння невербальних повідомлень позитивно корелює лише із дискретністю, релятивністю, інноваційністю та образною адаптивною гнучкістю у майбутніх психологів.

Здатність до розуміння змісту вербальних повідомлень позитивно корелює із дискретністю, релятивністю, системністю, критичністю,

альтернативністю, образною адаптивною та семантичною гнучкістю у майбутніх психологів.

Розуміння систем поведінки, вміння скласти цілісну картину ситуації соціальної взаємодії передбачає позитивні зв'язки із низкою властивостей дивергентного мислення, особливо із дискретністю, альтернативністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність».

Соціальна креативність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками соціальної креативності (рис. 2.51). Курс навчання слабо позначається на рівні соціальної креативності майбутніх психологів.

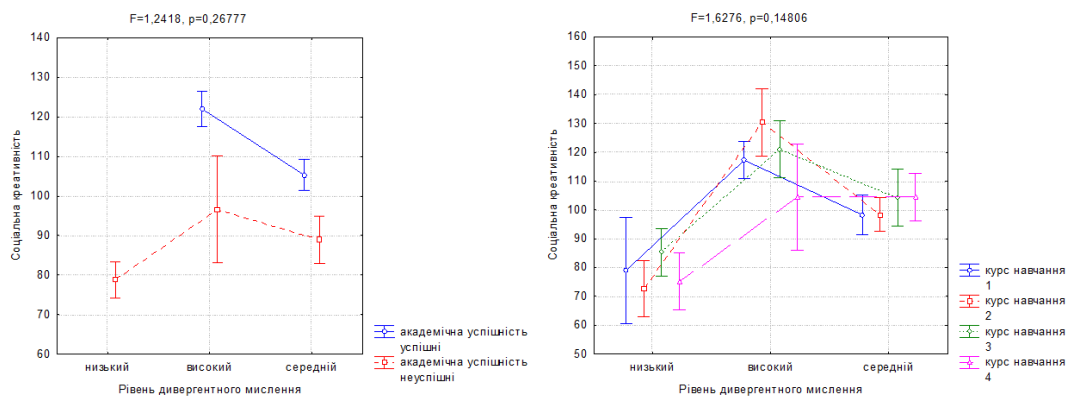

Рис. 2.51 Соціальна креативність здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Здатність до передбачення наслідків поведінки соціального інтелекту успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками цієї здатності (рис. 2.52). Курс навчання слабо позначається на рівні здатності до прогнозування результатів поведінки.

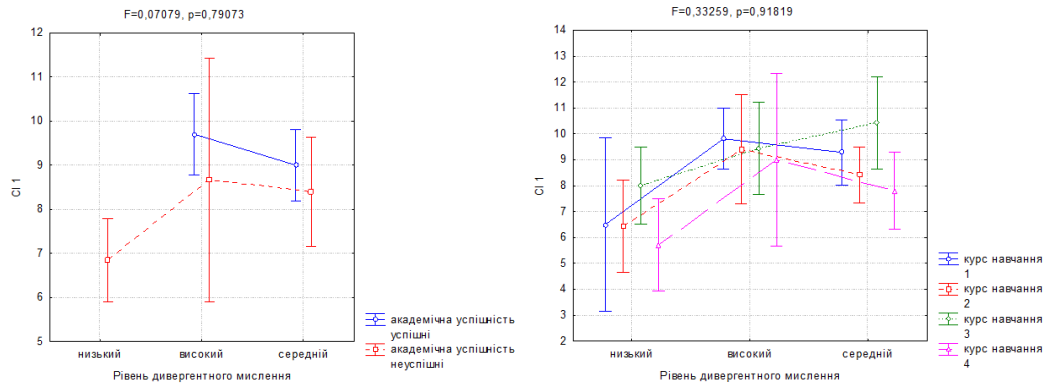

Рис. 2.52 Здатність до передбачення наслідків поведінки соціального інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Здатність розуміння невербальної поведінки соціального інтелекту успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого та середнього рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі незалежно від рівня дивергентного мислення характеризуються нижчими показниками цієї здатності (рис. 2.53). Курс навчання слабо позначається на рівні здатності розуміти невербальні повідомлення.

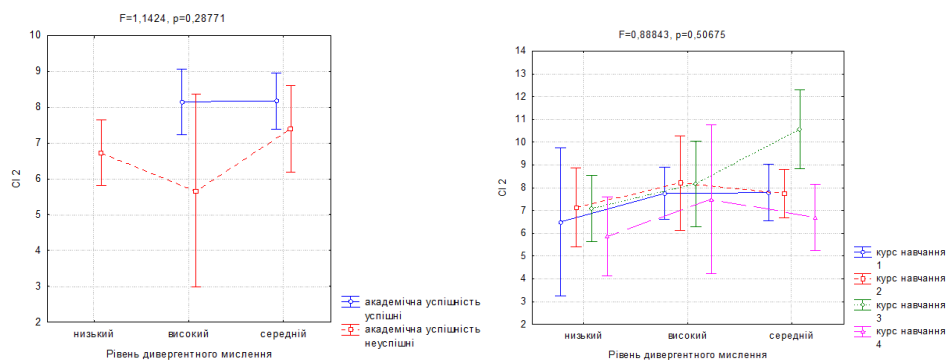

Рис. 2.53 Здатність до розуміння невербальної поведінки соціального інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Здатність розуміння вербальної сенсу повідомлення соціального інтелекту успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого та середнього рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні

здобувачі незалежно від рівня дивергентного мислення характеризуються нижчими показниками цієї здатності (рис. 2.54). Курс навчання слабо позначається на рівні здатності розуміти вербальні повідомлення.

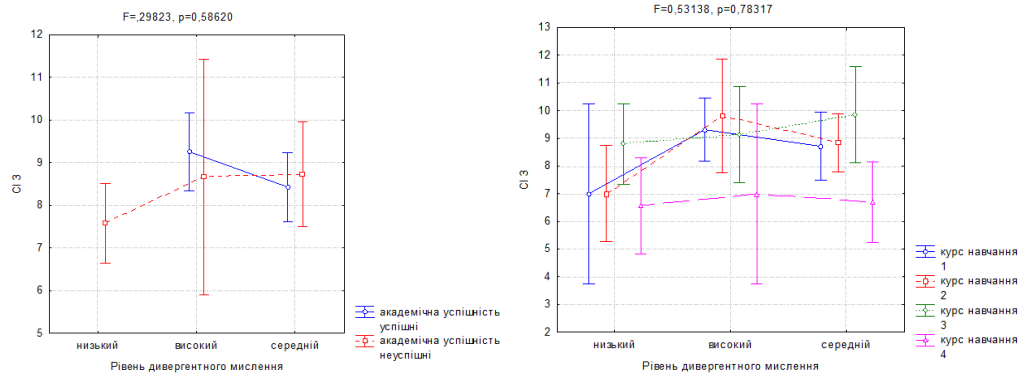

Рис. 2.54 Здатність до розуміння вербальної поведінки соціального інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Здатність до розуміння систем поведінки соціального інтелекту успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками першого субтесту соціального інтелекту (рис. 2.55). Наприкінці навчання рівень соціального інтелекту майбутніх психологів є нижчим.

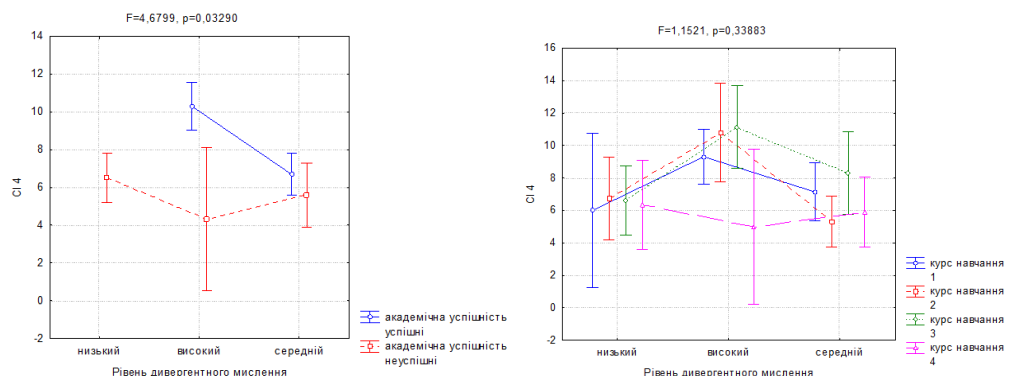

Рис. 2.55 Здатність до розуміння систем поведінки соціального інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Комунікативна легкість як здатність легко вступати у контакти, швидко вигадувати привід для початку розмови, легко і швидко викладати усно свою думку перед аудиторією корелює з усіма показниками дивергентного мислення, особливо із швидкістю. Значущими є також кореляції із альтернативністю, дискретністю, семантичною гнучкістю, релятивністю, оригінальністю, точністю.

Самопрезентація комунікативної креативності як вміння презентувати себе, вербально та невербально виражати власні думки перед аудиторією чи окремим співрозмовником, заявляти про себе та власні комунікативні наміри позитивно пов'язана із дивергентним мисленням, а особливо із такими його властивостями, як альтернативність, семантична гнучкість, точність і деталізованість, системність. Саме ці властивості мають із само презентацією зв'язки середньої сили. Слабші зв'язки встановлено з усіма іншими властивостями дивергентного мислення, окрім образної адаптивної гнучкості, де найслабший – із допитливістю.

Незалежність, конфліктність та маніпулятивність не мають значущих зв'язків із властивостями дивергентного мислення у майбутніх психологів.

Таблиця 2.24

Кореляції властивостей дивергентного мислення та комунікативної креативності майбутніх психологів.

Показники	Легкість	Самопрезентація	Незалежність	Конфліктність	Емоційна стійкість	Маніпулятивність	Експресивність	Комунікативна компетентність
Релятивність	0,73****	0,39****	0,04	0,01	0,29**	0,08	0,42****	0,46****
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,58****	0,38****	0,10	-0,07	0,19	-0,04	0,35****	0,36****
Дискретність	0,74****	0,42****	0,07	0,04	0,31**	0,13	0,44****	0,53****
Образна адаптивна гнучкість	0,35****	0,14	-0,11	-0,09	0,33****	0,08	0,17	0,23*
Семантична гнучкість	0,74****	0,42****	0,07	0,04	0,32****	0,05	0,42****	0,52****

Інверсивність	0,50****	0,28**	-0,01	0,03	0,18	-0,04	0,31**	0,39****
Швидкість	0,90****	0,30**	-0,07	0,00	0,43****	-0,01	0,37****	0,53****
Оригінальність	0,71****	0,37***	0,07	0,02	0,30****	0,05	0,40****	0,51****
Точність / деталізованість	0,71****	0,40****	0,09	0,00	0,28**	0,02	0,39****	0,50****
Альтернативність	0,75****	0,46****	0,09	0,01	0,27**	-0,01	0,40****	0,51****
Допитливість	0,57****	0,26**	-0,06	0,01	0,21*	0,04	0,34****	0,47****
Креативна рефлексія	0,43****	0,25**	0,07	0,14	0,17	-0,02	0,36****	0,26**
Інноваційний потенціал	0,66****	0,32***	0,03	0,07	0,26**	0,08	0,39****	0,51****
Толерантність до невизначеності	0,65****	0,37***	0,09	0,02	0,22*	0,00	0,36****	0,48****
Системне мислення	0,62****	0,40****	0,05	0,02	0,20*	-0,03	0,39****	0,45****
Критичне мислення	0,56****	0,29***	-0,01	0,01	0,23*	0,00	0,33**	0,47****

Емоційна стійкість у спілкуванні, що дозволяє творчо виражати думки, не відхилятися від лінії розмови і власної думки у конфліктних чи складних ситуаціях спілкування позитивно пов'язана із швидкістю, образною адаптивною гнучкістю, дискретністю, оригінальністю, релятивністю, точністю і деталізованістю, альтернативністю, інноваційністю, критичністю, толерантністю до невизначеності, системністю.

Експресивність комунікативної креативності як здатність до самовираження у творчому спілкуванні, володіння засобами мовної та невербальної виразності позитивно пов'язана, передусім, із дискретністю та релятивністю, а також із оригінальністю, інноваційністю, системністю, швидкістю, образністю - фантастичністю - іррелевантністю – інтуїтивністю, мета креативністю (рефлексивністю), інверсивністю, критичністю, допитливістю.

Комунікативна компетентність комунікативної креативності як обізнаність у стилях та засобах ефективного спілкування пов'язана з усіма показниками дивергентного мислення, особливо із дискретністю, швидкістю, семантичною гнучкістю, інноваційністю, оригінальністю. Усі інші зв'язки комунікативної компетентності із властивостями дивергентного мислення мають зв'язки помірної сили, де найслабший зв'язок – із образною адаптивною гнучкістю.

Отже, комунікативна креативність позитивно пов'язана із властивостями дивергентного мислення у майбутніх психологів, особливо із швидкістю як вміння миттєво продукувати нові ідеї.

Легкість комунікативної креативності успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками комунікативної легкості за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.56).

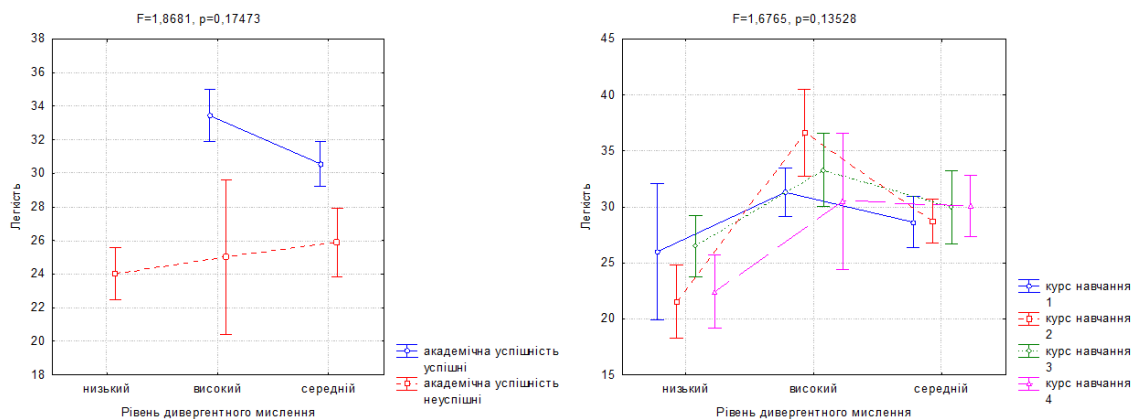

Рис. 2.56 Легкість комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Від курсу навчання рівень комунікативної легкості майбутніх психологів не залежить.

Самопрезентація комунікативної креативності успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками самопрезентації (рис. 2.57). Від курсу навчання рівень самопрезентації майбутніх психологів не залежить.

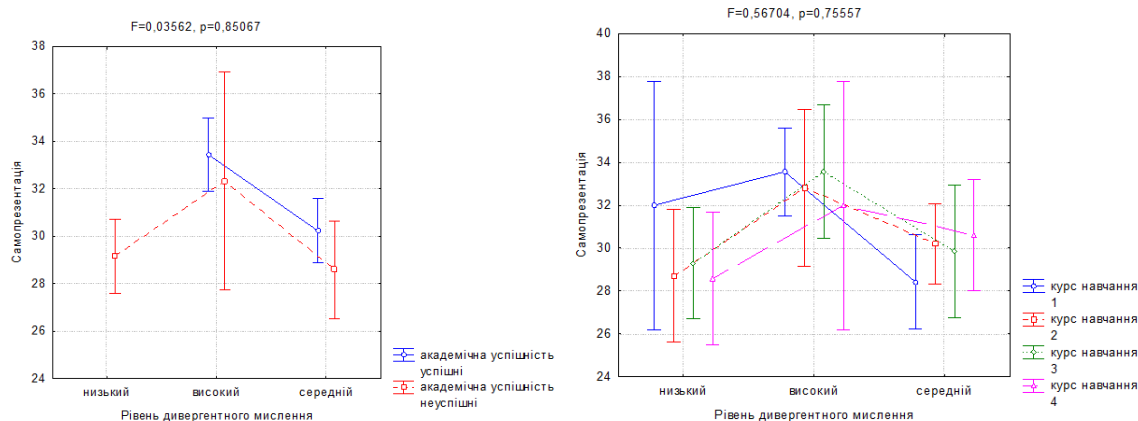

Рис. 2.57 Самопрезентація комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Незалежність комунікативної креативності не відрізняється у здобувачів в залежності від рівня успішності та курсу навчання при різних рівнях дивергентного мислення (рис. 2.58).

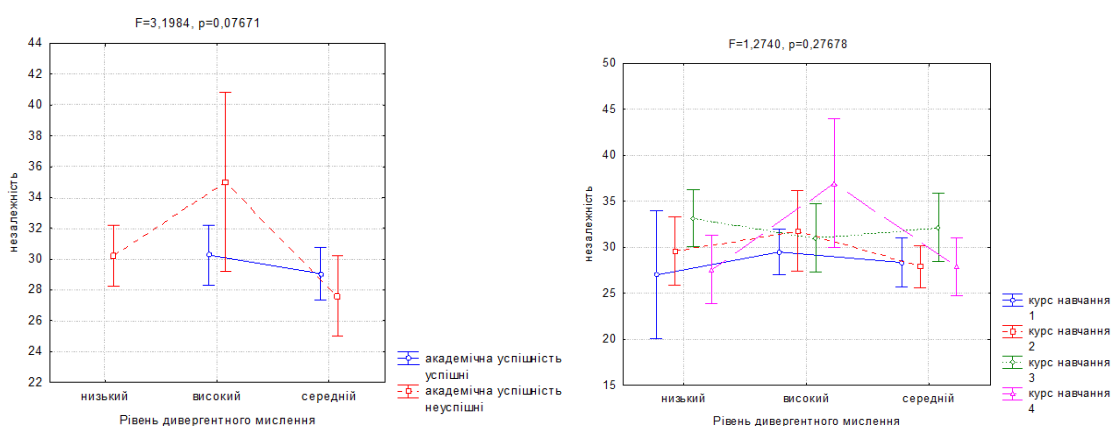

Рис. 2.58 Незалежність комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Конфліктність комунікативної креативності не відрізняється у здобувачів в залежності від рівня успішності та курсу навчання при різних рівнях дивергентного мислення (рис. 2.59).

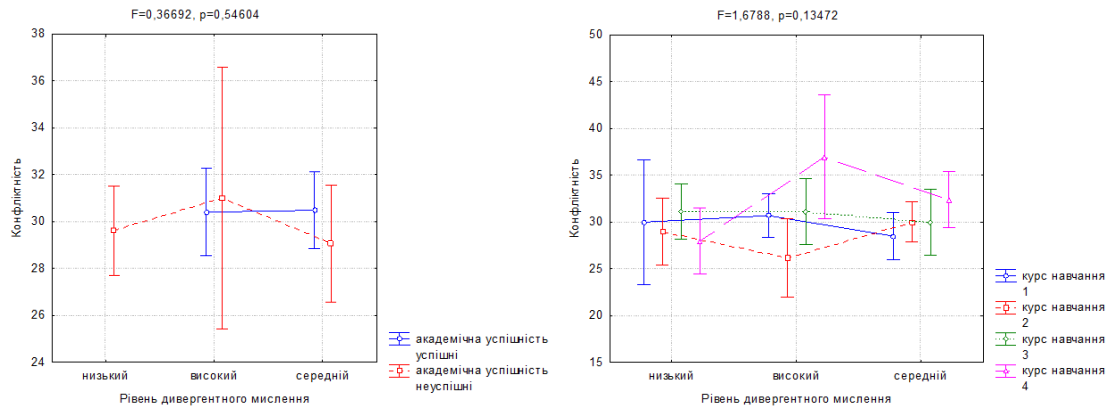

Рис. 2.59 Конфліктність комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Емоційна стійкість в цілому вища на першому курсі навчання та за умови вищої успішності незалежно від рівня дивергентного мислення (рис. 2.60).

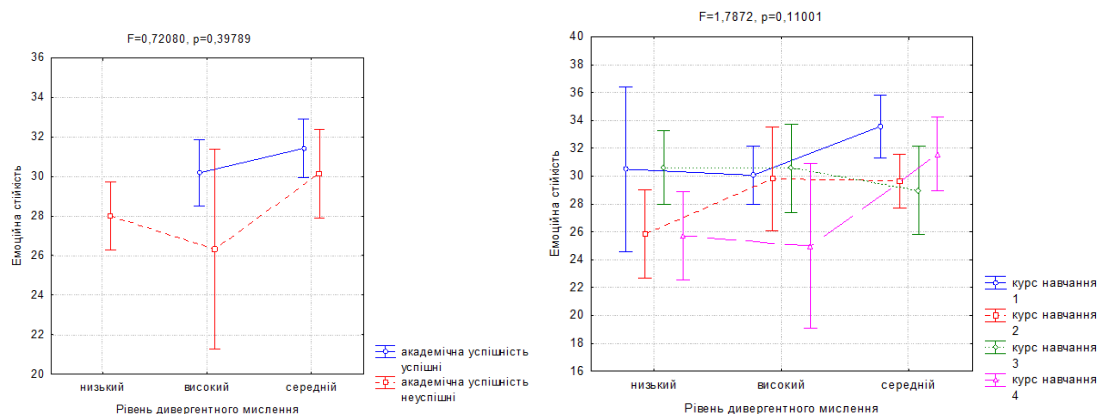

Рис. 2.60 Емоційна стійкість комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Маніпулятивність комунікативної креативності є вищою на першому курсі при низькому рівні дивергентного мислення. В залежності від рівня успішності у навчанні та рівня дивергентного мислення маніпулятивність у майбутніх психологів не відрізняється (рис. 2.61).

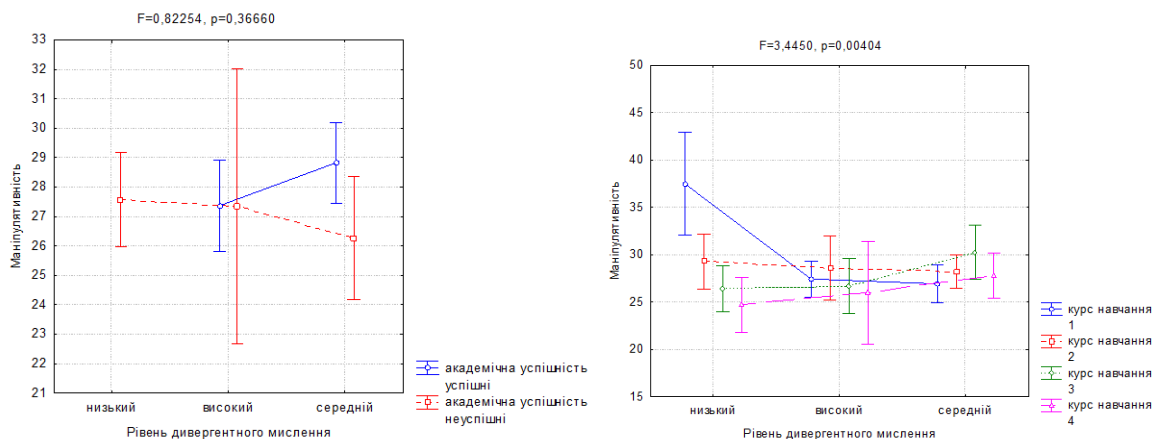

Рис. 2.61 Маніпулятивність комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Експресивність комунікативної креативності успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками комунікативної експресивності за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.62). Від курсу навчання рівень комунікативної експресивності майбутніх психологів майже не залежить, утім на другому курсі за умови високого рівня дивергентного мислення ці показники є найвищими по вибірці.

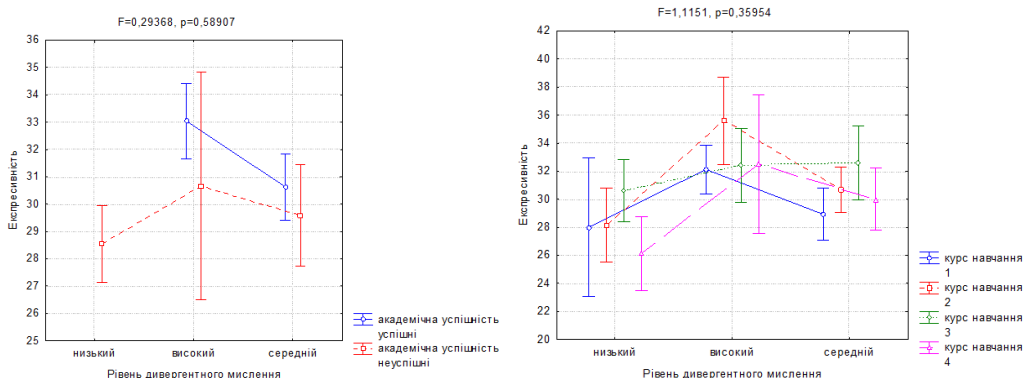

Рис. 2.62 Експресивність комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Комунікативна компетентність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками комунікативної компетентності за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.63). Від курсу навчання рівень комунікативної легкості майбутніх психологів майже не залежить.

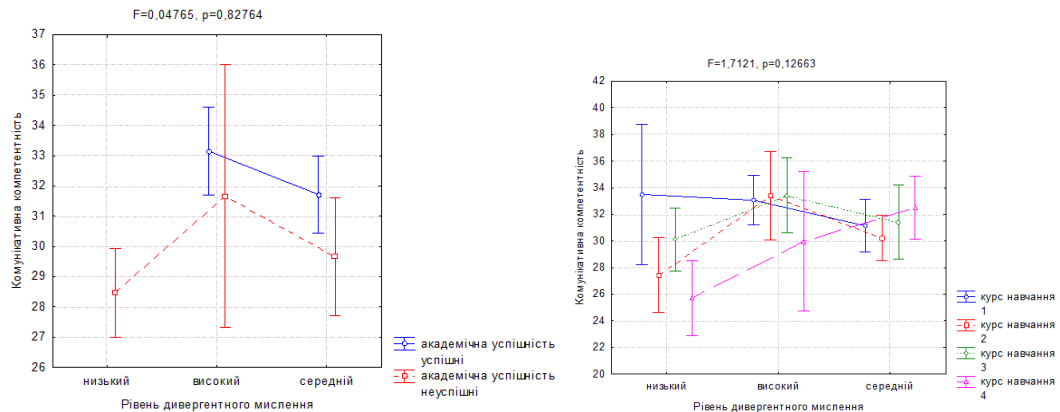

Рис. 2.63 Комунікативна компетентність комунікативної креативності здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

З таблиці 2.25 видно, що властивості дивергентного мислення в цілому позитивно корелюють із емоційним інтелектом.

Емоційна обізнаність як розуміння емоцій та знання причин їх виникнення, особливостей перебігу, що супроводжується певними невербальними проявами, позитивно пов'язана із властивостями дивергентного мислення, особливо із релятивністю, оригінальністю, інноваційністю та критичністю. Ці зв'язки є сильними, а найслабшими виявились зв'язки емоційної обізнаності та рефлексивності дивергентного мислення.

Здатність до управління емоціями позитивно пов'язана із усіма властивостями дивергентного мислення помірно. Найбільш сильними у майбутніх психологів виявились зв'язки із толерантністю до невизначеності,

релятивністю та симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», а найслабшим – із швидкістю.

Самотивація як вміння актуалізувати у себе певні емоції для досягнення певних цілей життєдіяльності позитивно пов'язана, передусім, із релятивністю, толерантністю до невизначеності, оригінальністю та симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», а найслабше – із рефлексивністю.

Таблиця 2.25

Кореляції властивостей дивергентного мислення та емоційного інтелекту майбутніх психологів.

Показники	Емоційна обізнаність	Управління емоціями	Самотивація	Емпатія	Розпізнання емоцій
Релятивність	0,83****	0,45****	0,44****	0,94****	0,51****
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність - інтуїтивність	0,54****	0,45****	0,42****	0,69****	0,50****
Дискретність	0,78****	0,44****	0,41****	0,89****	0,51****
Образна адаптивна гнучкість	0,45****	0,18	0,14	0,52****	0,26**
Семантична гнучкість	0,69****	0,33***	0,38****	0,80****	0,37***
Інверсивність	0,59****	0,42****	0,29**	0,67****	0,39****
Швидкість	0,51****	0,23*	0,09	0,55****	0,38****
Оригінальність	0,75****	0,40****	0,42****	0,83****	0,56****
Точність / деталізованість	0,67****	0,43****	0,37***	0,78****	0,54****
Альтернативність	0,65****	0,37****	0,43****	0,78****	0,47****
Допитливість	0,71****	0,42****	0,34***	0,76****	0,41****
Креативна рефлексія	0,28**	0,13	0,22*	0,32***	0,59****
Інноваційний потенціал	0,75****	0,38****	0,40****	0,81****	0,55****
Толерантність до невизначеності	0,65****	0,48****	0,43****	0,75****	0,60****
Системне мислення	0,63****	0,43****	0,30**	0,71****	0,42****
Критичне мислення	0,70****	0,42****	0,37****	0,79****	0,50****

Емпатія як вміння співчувати та співпереживати із іншими передбачає найсильніший серед властивостей емоційного інтелекту зв'язок із низкою

властивостей дивергентного мислення, особливо із релятивністю, дискретністю, інноваційністю, семантичною гнучкістю, критичністю, точністю і деталізованістю, альтернативністю, допитливістю і толерантністю до невизначеності. Метакреативність як рефлексивність дивергентного мислення характеризується найслабшим зв'язком із емпатією у майбутніх психологів.

Здатність до розпізнання емоцій позитивно пов'язана із властивостями дивергентного мислення, особливо із толерантністю до невизначеності. Усі інші зв'язки мають середню силу значущості, а найслабшим є із образною адаптивною гнучкістю.

Отже, емоційний інтелект позитивно пов'язаний із властивостями дивергентного мислення, особливо із релятивністю як адекватністю різних варіантів ідей та дискретністю, тобто їх семантичною незалежністю одна від одної.

Емоційна обізнаність загалом є вищою у більш успішних у навчанні здобувачів-психологів (рис. 2.64). Низький рівень дивергентного мислення на усіх курсах навчання, крім першого, негативно позначається на емоційній обізнаності.

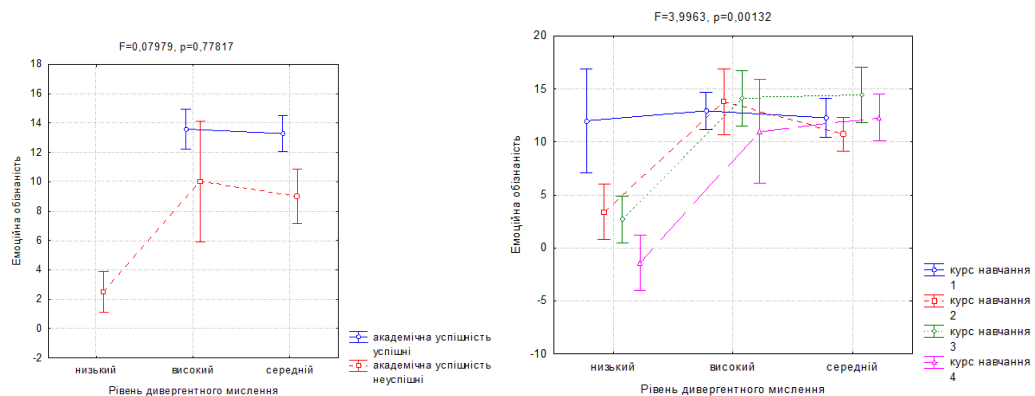

Рис. 2.64 Емоційна обізнаність емоційного інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Здатність до управління емоціями успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення,

натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками вміння управляти емоціями за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.65). Від курсу навчання рівень управління емоціями майбутніх психологів майже не залежить, утім на другому та третьому курсах за умови високого рівня дивергентного мислення ці показники є найвищими по вибірці.

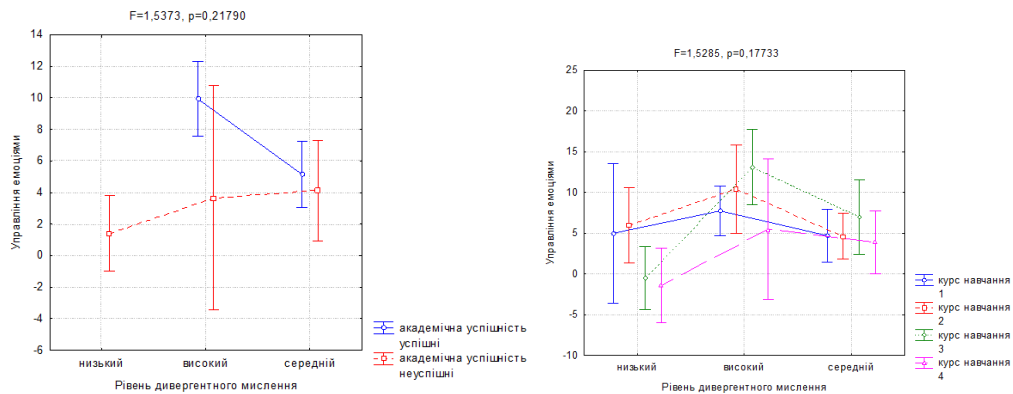

Рис. 2.65 Управління емоціями емоційного інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Самотивація успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками вміння актуалізувати певні емоції (рис. 2.66).

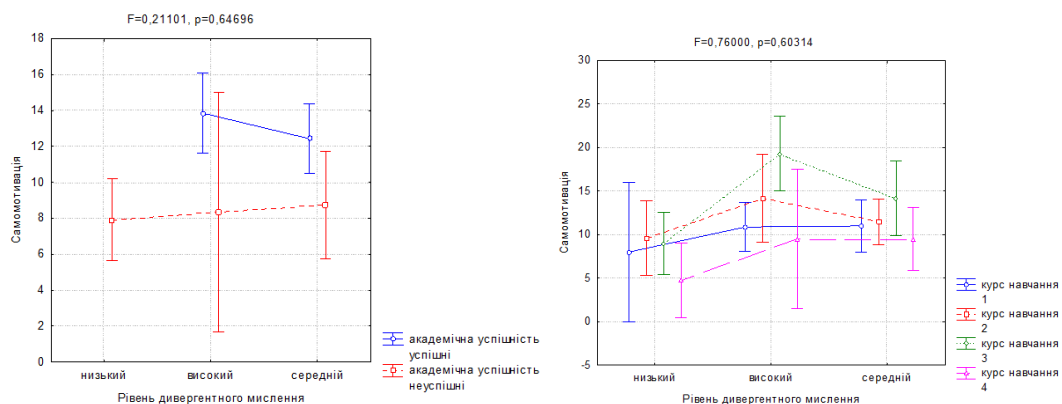

Рис. 2.66 Самомотивація емоційного інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Від курсу навчання рівень управління емоціями майбутніх психологів майже не залежить, утім на третьому курсі за умови високого рівня дивергентного мислення ці показники є найвищими по вибірці.

Емпатія успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі з низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками вміння актуалізувати певні емоції (рис. 2.67).

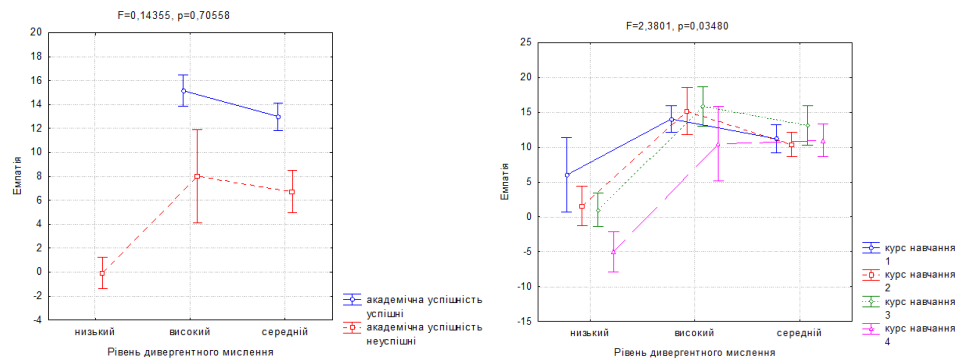

Рис. 2.67 Емпатія емоційного інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Низький рівень дивергентного мислення незалежно від курсу навчання негативно позначається на рівні емпатії у майбутніх психологів.

Розпізнання емоцій успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками вміння розпізнавати певні емоції (рис. 2.68). Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом позитивно позначається на рівні здатності до розпізнавання емоцій незалежно від курсу навчання.

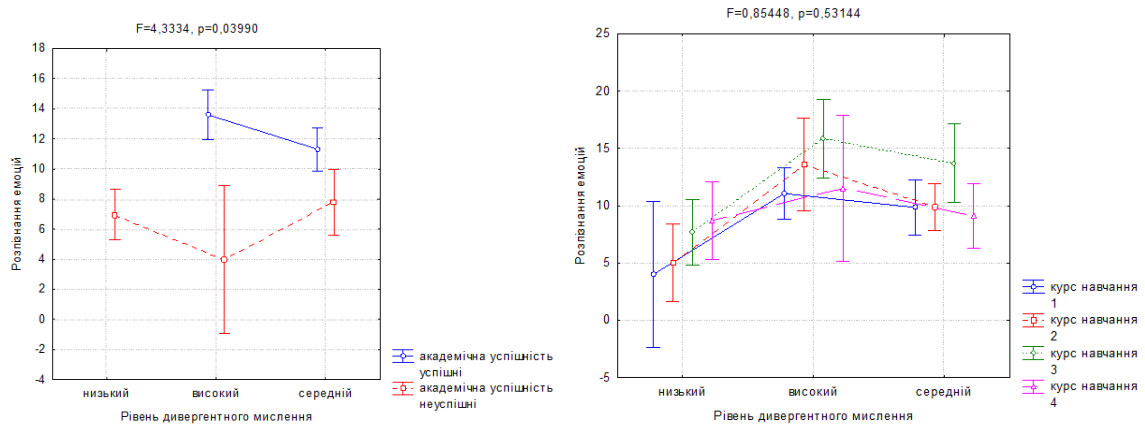

Рис. 2.68 Розуміння емоцій емоційного інтелекту здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Отже, загалом висока успішність на тлі високого рівня дивергентного мислення має взаємну зумовленість із високим рівнем емоційного інтелекту.

2.4 Рівень розвитку дивергентного мислення як чинник професійного становлення майбутніх психологів.

Наступним завданням емпіричного дослідження було визначення ролі дивергентного мислення у професійному становленні майбутніх психологів через виявлення зв'язку між професійною ідентичністю майбутніх психологів та властивостей їх дивергентного мислення. У таблиці 2.26 показано, що існує низка позитивних кореляцій між властивостями дивергентного мислення та позитивною та активною професійною ідентичністю та низка негативних кореляцій цих властивостей із негативною та пасивною професійною ідентичністю.

Позитивна професійна ідентичність психолога як позитивне ставлення до майбутньої професії, інтерес до неї, ціле покладання у професійній сфері і вмотивованість на оволодіння фахом має позитивні зв'язки із оригінальністю, інноваційністю, релятивністю, толерантністю до невизначеності, точністю і деталізованістю, дискретністю, критичністю,

допитливістю, альтернативністю, системністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність – іррелевантність», семантичною гнучкістю, інверсивністю, швидкістю, рефлексивністю, образною адаптивною гнучкістю.

Таблиця 2.26

**Кореляції властивостей дивергентного мислення та професійної
ідентичності майбутніх психологів**

Показники	Види професійної ідентичності психолога			
	Позитивна	Негативна	Активна	Пасивна
Релятивність	0,88****	-0,72****	0,67****	-0,75****
Симптомокомплекс образність - фантастичність -іррелевантність	0,74****	-0,72****	0,44****	-0,65****
Дискретність	0,86****	-0,73****	0,64****	-0,75****
Образна адаптивна гнучкість	0,44****	-0,39****	0,41****	-0,36****
Семантична гнучкість	0,74****	-0,67****	0,58****	-0,66****
Інверсивність	0,64****	-0,57****	0,55****	-0,53****
Швидкість	0,52****	-0,39****	0,41****	-0,52****
Оригінальність	0,96****	-0,75****	0,74****	-0,85****
Точність / деталізованість	0,87****	-0,77****	0,63****	-0,80****
Альтернативність	0,78****	-0,77****	0,58****	-0,71****
Допитливість	0,80****	-0,58****	0,69****	-0,66****
Рефлексивність	0,44****	-0,36****	0,34****	-0,46****
Інноваційність	0,93****	-0,74****	0,74****	-0,89****
Толерантність до невизначеності	0,87****	-0,81****	0,58****	-0,82****
Системність	0,77****	-0,67****	0,63****	-0,67****
Критичність	0,83****	-0,69****	0,65****	-0,66****

Негативна професійна ідентичність психолога як негативне ставлення до майбутньої професії, відсутність інтересу до неї та цілепокладання у професійній сфері, низька вмотивованість на оволодіння фахом має негативні зв'язки із толерантністю до невизначеності, точністю і деталізованістю, альтернативністю, оригінальністю, інноваційністю, дискретністю, релятивністю, критичністю, семантичною гнучкістю, симптомокомплексом «образність - фантастичність – іррелевантність», системністю, допитливістю, інверсивністю, образною адаптивною гнучкістю, швидкістю, рефлексивністю.

Активна професійна ідентичність психолога як активність в оволодінні майбутньою професією психолога, завзятість та наполегливість у фаховому навчанні має позитивні зв'язки із інноваційністю, оригінальністю, допитливістю, релятивністю, критичністю, дискретністю, точністю і деталізованістю, системністю, альтернативністю, толерантністю до невизначеності, інверсивністю, семантичною гнучкістю, симптомокомплексом «образність - фантастичність – іррелевантність», швидкістю, образною адаптивною гнучкістю, рефлексивністю.

Позитивна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками позитивної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.69). Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом позитивно позначається на рівні позитивної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання.

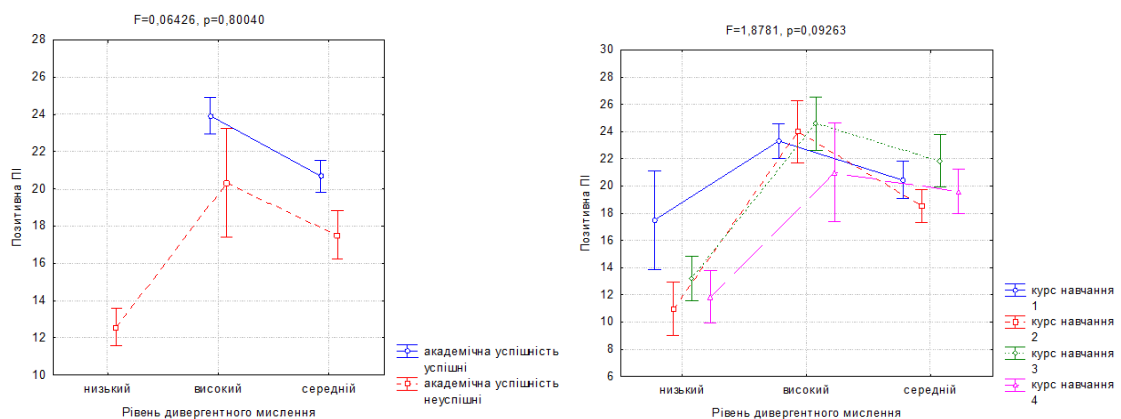

Рис. 2.69 Позитивна професійна ідентичність здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Негативна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є нижчою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найвищими показниками негативної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного

мислення (рис. 2.70). Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом відзначається найнижчими показниками негативної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання.

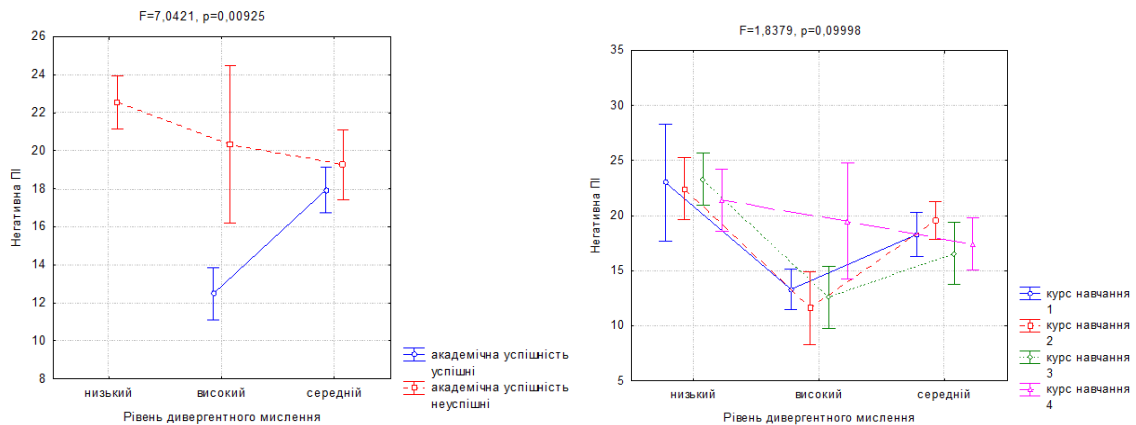

Рис. 2.70 Негативна професійна ідентичність здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Активна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками позитивної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.71). Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом позитивно позначається на рівні активної професійної ідентичності, крім першого курсу навчання.

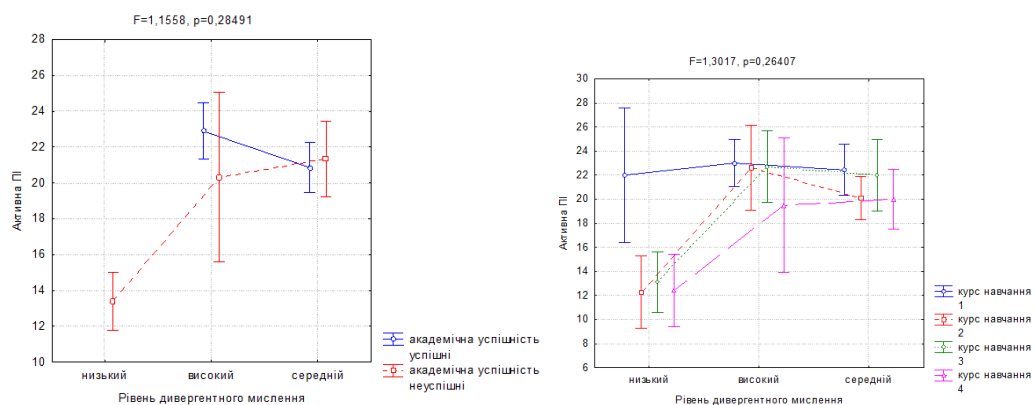

Рис. 2.71 Активна професійна ідентичність здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Пасивна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є нижчою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найвищими показниками негативної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення (рис. 2.72). Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом відзначається найнижчими показниками пасивної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання.

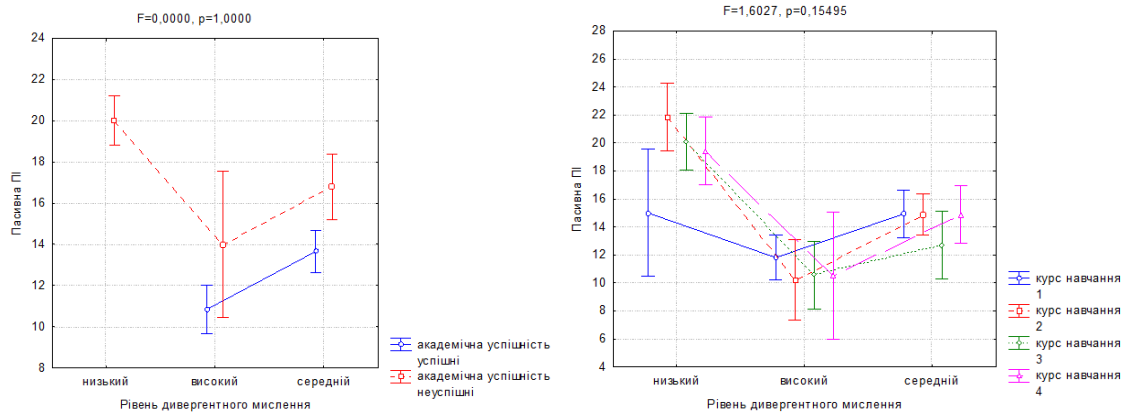

Рис. 2.72 Пасивна професійна ідентичність здобувачів-психологів із різним рівнем дивергентного мислення в залежності від академічної успішності та курсу навчання.

Наступним завданням емпіричного дослідження було виявлення показників дивергентного мислення в якості предикторів професійної ідентичності майбутніх психологів. У таблиці 2.27 показано предиктори позитивної професійної ідентичності. Описана модель регресії описує 95,5% дисперсії.

Найбільш впливовим предиктором позитивної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась оригінальність. Крім того, на показниках позитивної професійної ідентичності позитивно позначаються такі властивості дивергентного мислення, як критичність, інверсивність, системність, альтернативність, семантична гнучкість та релятивність.

Регресійне рівняння для показників позитивної професійної ідентичності майбутніх психологів має такий вигляд:

Позитивна професійна ідентичність = 6,69 + 0,15 Релятивність + 0,16 Семантична гнучкість + 0,25 Інверсивність + 0,80 Оригінальність + 0,25 Альтернативність + 0,20 Системність + 0,52 Критичність.

Таблиця 2.27

Властивості дивергентного мислення як предиктори позитивної професійної ідентичності майбутніх психологів

	БЕТА	Стд.Ош.	В	Стд.Ош.	t(89)	p-уров.
Вільний член			6,69152	1,381637	4,84318	0,000005
Релятивність	0,149116	0,084631	0,24338	0,138133	1,76195	0,041511
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність	0,010551	0,055489	0,02267	0,119240	0,19015	0,849625
Дискретність	-0,030028	0,092376	-0,05168	0,158977	-0,32506	0,745901
Образна адаптивна гнучкість	-0,035309	0,029571	-0,08030	0,067250	-1,19406	0,235627
Семантична гнучкість	0,163071	0,090733	0,56461	0,314153	1,79726	0,045686
Інверсивність	0,252533	0,081926	1,15469	0,374601	3,08247	0,002733
Швидкість	-0,013414	0,029885	-0,05130	0,114280	-0,44887	0,654614
Оригінальність	0,803227	0,108048	1,62623	0,218756	7,43398	0,000000
Точність / деталізованість	-0,051919	0,085849	-0,10751	0,177769	-0,60477	0,546870
Альтернативність	0,245034	0,107601	0,59589	0,261672	2,27725	0,025168
Допитливість	0,072799	0,067399	0,02994	0,027716	1,08013	0,283003
Рефлексивність	-0,028424	0,029569	-0,02290	0,023827	-0,96129	0,339011
Інноваційність	0,067021	0,087741	0,00801	0,010484	0,76384	0,446980
Толерантність до невизначеності	-0,006924	0,086595	-0,00106	0,013274	-0,07996	0,936452
Системність	0,208074	0,079429	0,95022	0,362729	2,61963	0,010348
Критичність	0,526190	0,102851	0,05428	0,010610	5,11606	0,000002

У таблиці 2.28 показано предиктори негативної професійної ідентичності. Описана модель регресії описує 71,6% дисперсії. Найбільш впливовим предиктором негативної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась толерантність до невизначеності. Загалом число предикторів негативної професійної ідентичності серед властивостей

дивергентного мислення є значно меншим, ніж для показників позитивної професійної ідентичності. Крім того, на показниках негативної професійної ідентичності негативно позначається така властивість дивергентного мислення, як альтернативність.

Регресійне рівняння для показників негативної професійної ідентичності майбутніх психологів має такий вигляд:

Негативна професійна ідентичність = 18,05 - 0,63 Альтернативність - 0,53 Толерантність до невизначеності.

Таблиця 2.28

Властивості дивергентного мислення як предиктори негативної професійної ідентичності майбутніх психологів

	БЕТА	Стд.Ош.	В	Стд.Ош.	t(89)	p-уров.
Вільний член			18,05815	3,624856	4,98176	0,000003
Релятивність	-0,037258	0,214029	-0,06309	0,362405	-0,17408	0,862198
Симптомокомплекс образності - фантастичність - іррелевантність	0,075158	0,140330	0,16755	0,312837	0,53558	0,593584
Дискретність	0,030248	0,233616	0,05400	0,417092	0,12948	0,897273
Образна адаптивна гнучкість	-0,061364	0,074783	-0,14478	0,176438	-0,82056	0,414088
Семантична гнучкість	0,273710	0,229460	0,98315	0,824209	1,19285	0,236100
Інверсивність	-0,307446	0,207187	-1,45838	0,982801	-1,48390	0,141367
Швидкість	0,127399	0,075577	0,50541	0,299826	1,68567	0,095362
Оригінальність	-0,109322	0,273250	-0,22962	0,573927	-0,40008	0,690055
Точність / деталізованість	0,040260	0,217108	0,08649	0,466393	0,18544	0,853307
Альтернативність	-0,634000	0,272119	-1,59950	0,686521	-2,32986	0,022076
Допитливість	0,151091	0,170449	0,06446	0,072716	0,88642	0,377778
Рефлексивність	0,044609	0,074778	0,03729	0,062512	0,59656	0,552317
Інноваційність	-0,088243	0,221895	-0,01094	0,027505	-0,39768	0,691821
Толерантність до невизначеності	-0,537624	0,218995	-0,08549	0,034825	-2,45496	0,016035
Системність	0,097035	0,200873	0,45971	0,951654	0,48307	0,630235
Критичність	0,107940	0,260106	0,01155	0,027836	0,41499	0,679151

У таблиці 2.29 показано предиктори активної професійної ідентичності. Описана модель регресії описує 69% дисперсії. Найбільш впливовим предиктором активної професійної ідентичності майбутніх психологів

виявилась оригінальність. Загалом число предикторів активної професійної ідентичності серед властивостей дивергентного мислення є значно меншим, ніж для показників позитивної професійної ідентичності. Крім того, на показниках активної професійної ідентичності позитивно позначаються такі властивості дивергентного мислення, як інноваційність та образна адаптивна гнучкість.

Регресійне рівняння для показників активної професійної ідентичності майбутніх психологів має такий вигляд:

Активна професійна ідентичність = 9,79 + 0,14 *Образна адаптивна гнучкість* + 0,72 *Оригінальність* + 0,53 *Інноваційність*.

Таблиця 2.29

Властивості дивергентного мислення як предиктори активної професійної ідентичності майбутніх психологів

	БЕТА	Стд.Ош.	В	Стд.Ош.	t(89)	p-уров.
Вільний член			9,785291	4,065480	2,40692	0,018154
Релятивність	0,096522	0,223613	0,175446	0,406457	0,43165	0,667041
Симптомокомплекс образності - фантастичність - іррелевантність	-0,223234	0,146614	-0,534225	0,350864	-1,52260	0,131405
Дискретність	-0,428288	0,244077	-0,820847	0,467793	-1,75472	0,082748
Образна адаптивна гнучкість	0,141571	0,078132	0,358559	0,197885	1,81196	0,043365
Семантична гнучкість	0,214417	0,239735	0,826773	0,924397	0,89439	0,373525
Інверсивність	0,229677	0,216465	1,169547	1,102266	1,06104	0,291543
Швидкість	-0,060623	0,078961	-0,258172	0,336271	-0,76775	0,444668
Оригінальність	0,724170	0,285486	1,632805	0,643692	2,53663	0,012935
Точність / деталізованість	0,124526	0,226830	0,287167	0,523086	0,54899	0,584390
Альтернативність	0,033137	0,284304	0,089745	0,769972	0,11656	0,907475
Допитливість	0,196013	0,178082	0,089767	0,081555	1,10069	0,273999
Рефлексивність	-0,016776	0,078126	-0,015055	0,070111	-0,21473	0,830471
Інноваційність	0,533751	0,231831	0,071023	0,030849	2,30232	0,023650
Толерантність до невизначеності	-0,450158	0,228801	-0,076846	0,039059	-1,96747	0,052243
Системність	-0,098589	0,209867	-0,501402	1,067334	-0,46977	0,639668
Критичність	-0,187334	0,271753	-0,021522	0,031220	-0,68935	0,492394

У таблиці 2.30 показано предиктори пасивної професійної ідентичності. Описана модель регресії описує 83,5% дисперсії. Найбільш впливовим предиктором активної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась інноваційність. Загалом число предикторів пасивної професійної ідентичності серед властивостей дивергентного мислення є більшим, ніж для показників активної професійної ідентичності. Крім того, на показниках пасивної професійної ідентичності негативно позначаються такі властивості дивергентного мислення, як інверсивність та критичність.

Регресійне рівняння для показників пасивної професійної ідентичності майбутніх психологів має такий вигляд:

Пасивна професійна ідентичність = 25,96 - 0,28 Інверсивність – 1,08 Інноваційність – 0,67 Критичність.

Таблиця 2.30

Властивості дивергентного мислення як предиктори активної професійної ідентичності майбутніх психологів

	БЕТА	Стд.Ош.	В	Стд.Ош.	t(89)	p-уров.
Вільний член			25,96153	2,487307	10,43761	0,000000
Релятивність	0,15751	0,162913	0,24042	0,248675	0,96682	0,336255
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність	-0,07986	0,106815	-0,16049	0,214663	-0,74763	0,456655
Дискретність	0,14381	0,177822	0,23147	0,286201	0,80876	0,420812
Образна адаптивна гнучкість	-0,09536	0,056923	-0,20281	0,121068	-1,67520	0,097406
Семантична гнучкість	-0,20578	0,174658	-0,66633	0,565557	-1,17819	0,241861
Інверсивність	-0,28484	0,157705	-1,21803	0,674379	-1,80615	0,044276
Швидкість	-0,00521	0,057527	-0,01862	0,205735	-0,09050	0,928093
Оригінальність	0,17044	0,207990	0,32272	0,393818	0,81946	0,414713
Точність / деталізованість	-0,20544	0,165256	-0,39784	0,320030	-1,24313	0,217084
Альтернативність	0,03828	0,207129	0,08706	0,471077	0,18482	0,853791
Допитливість	-0,19955	0,129741	-0,07674	0,049896	-1,53808	0,127577
Рефлексивність	-0,02929	0,056919	-0,02207	0,042894	-0,51462	0,608097
Інноваційність	-1,08205	0,168900	-0,12091	0,018873	-6,40643	0,000000
Толерантність до невизначеності	-0,05334	0,166693	-0,00765	0,023897	-0,31999	0,749728
Системність	0,03088	0,152898	0,13188	0,653007	0,20195	0,840414
Критичність	-0,66543	0,197985	-0,06420	0,019101	-3,36102	0,001146

Процедура дискримінантного аналізу здійснювалася на основі переліку дискримінантних змінних, що увійшли в модель на статистично значущому рівні (відображені в таблиці 2.30), лямбди (λ) Уїлкса – для оцінки якості дискримінації двох груп майбутніх психологів за рівнем академічної успішності, часткової лямбди (partial) λ – для характеристики одиничного внеску відповідної дискримінантної змінної в розділову силу моделі, результатів класифікації, на основі яких були побудовані два дискримінантні рівняння – для прогнозу рівня академічної успішності.

Таблиця 2.31

**Змінні, що увійшли до моделі дискримінації рівня академічної
успішності майбутніх психологів**

	Уїлкса	Часткова	F-виключ	p.	Толер.	1-толер.
Релятивність	0,237150	0,950361	4,64862	0,033776	0,178078	0,821922
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність	0,226445	0,995291	0,42110	0,518062	0,232314	0,767686
Дискретність	0,242554	0,929188	6,78252	0,010787	0,146317	0,853683
Образна адаптивна гнучкість	0,251534	0,896017	10,32850	0,001825	0,567824	0,432176
Семантична гнучкість	0,225723	0,998476	0,13586	0,713311	0,114976	0,885024
Інверсивність	0,225590	0,999064	0,08342	0,773382	0,108032	0,891968
Швидкість	0,237556	0,948738	4,80881	0,030922	0,812530	0,187470
Оригінальність	0,232100	0,971041	2,65420	0,106811	0,084498	0,915502
Точність / деталізованість	0,225606	0,998990	0,08995	0,764942	0,122711	0,877289
Альтернативність	0,225380	0,999993	0,00060	0,980436	0,080539	0,919461
Допитливість	0,227422	0,991016	0,80684	0,371480	0,174345	0,825655
Рефлексивність	0,235052	0,958848	3,81975	0,053791	0,637969	0,362031
Інноваційність	0,247285	0,911412	8,65066	0,004167	0,138431	0,861569
Толерантність до невизначеності	0,228637	0,985749	1,28664	0,259714	0,120501	0,879499
Системність	0,235849	0,955603	4,13488	0,044986	0,112309	0,887691
Критичність	0,235127	0,958538	3,84975	0,052878	0,079909	0,920091

Аналіз λ Уїлкса для окремих предикторів, а також значень часткової λ дає наступний перелік предикторів за ступенем їх значущості та важливості

для моделі: 1) образна адаптивна гнучкість; 2) інноваційність; 3) дискретність; 4) швидкість; 6) релятивність; 7) системність; 8) критичність.

Статистична значимість цих предикторів знаходиться в діапазоні від $p < 0,05$ до $p < 0,001$.

Таким чином, найбільш надійний розподіл майбутніх психологів за рівнями академічної успішності може бути здійснений за допомогою діагностики таких якостей особистості, пов'язаних з:

- *дискретністю* як характеристикою дивергентного мислення, що відповідає за продукування семантично незалежних ідей;
- *релятивністю* як високою мірою адекватності ідей вирішуваній ситуації чи проблемі;
- *образною адаптивною гнучкістю* як вмінню трансформувати форму і спосіб реалізації ідей;
- *швидкістю* як вмінням швидко продукувати нові творчі ідей;
- *рефлексивністю* як вмінням регулювати власну творчу активність, усвідомлювати значущість ідей та інновацій;
- *інноваційністю* як вмінням втілювати у діяльності нові ідей;
- *системністю* як здатністю до системного мислення, цілісного бачення проблеми;
- *критичністю* як мірою неупередженості мислення, прагнення перевірити на досвіді припущення та гіпотези.

Для кожної з двох груп студентів були обчислені класифікаційні рівняння, які можна використовувати в практичній роботі для прогнозування рівня академічної успішності майбутніх психологів. Рівняння містять коефіцієнти при змінних лінійних функцій та вільні члени. Вони мають такий вигляд:

Успішні у навчанні здобувачі-психологи = 4,24 Релятивність + 3,07 Симптомокомплекс «образність - фантастичність – іррелевантність» + 6,55 Дискретність + 2,79 Образна адаптивна гнучкість + 17,86 Семантична гнучкість + 23,75 Інверсивність + 3,72 Швидкість + 14,26 Оригінальність +

3,84 Точність / деталізованість + 14,29 Альтернативність + 0,85 Допитливість + 1,48 Рефлексивність + 0,43 Інноваційність + 0,04 Толерантність до невизначеності + 8,96 Системність + 0,28 Критичність – 122,97.

Неуспішні у навчанні здобувачі-психологи = 3,02 Релятивність + 3,38 Симптомокомплекс «образність - фантастичність –іррелевантність» + 4,87 Дискретність - 1,90 Образна адаптивна гнучкість + 17,38 Семантична гнучкість -23,31 Інверсивність + 2,69 Швидкість – 12,81 Оригінальність – 3,62 Точність / деталізованість – 14,27 Альтернативність + 0,95 Допитливість + 1,29 Рефлексивність + 0,30 Інноваційність + 0,02 Толерантність до невизначеності + 11,97 Системність + 0,20 Критичність – 92,13.

Висновки до другого розділу

Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність позитивно пов'язаний із іншими властивостями дивергентного мислення, зокрема із точністю та деталізованістю промальовки під час створення невербальних художніх образів, толерантністю до невизначеності як здатності до діяльності у ситуації відсутності конкретної необхідної інформації, здатністю продукувати альтернативні рішення у різних життєвих ситуаціях, а також здатністю продукувати оригінальні та незалежні одна від одної ідеї. Усі досліджувані майбутні психологи майже однаково представлені за рівнем розвитку симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність». Загалом здатність до продукування фантастичних неприв'язаних до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей спадає протягом навчання у виші у майбутніх психологів. Працюючі психологи мають значно вищі показники цієї здатності, отже вона може розглядатись як новоутворення у межах оволодіння практичною професійною діяльністю психолога. Успішні у

навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність». Більш успішні студенти, особливо на початку та по середині навчання, мають значно вищі показники здатності продукування фантастичних неприв'язаних до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей.

Дискретність пов'язана, передусім, із альтернативністю як вмінням продукувати безліч альтернатив у ході подій, семантичною гнучкістю, як вмінням перемикатись на різні значення, смисли, об'єкти, що належать до різних семантичних категорій, толерантністю до невизначеності, критичним мисленням, фантастичністю та іррелевантністю інтуїтивного мислення. Інверсивність як вміння продукувати протилежні за змістом ідеї позитивно пов'язана із критичним та системним мисленням, а також допитливістю. Релятивність як адекватність продукування ідей позитивно пов'язана передусім із толерантністю до невизначеності, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», семантичною гнучкістю, оригінальністю, точністю і деталізованістю, альтернативністю, допитливістю, критичним мисленням, а із образною адаптивною гнучкістю, швидкістю та метакреативністю, системним мисленням вона має помірні зв'язки.

Дискретність, інверсивність, релятивність представлені серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Загалом дискретність, інверсивність, релятивність спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів. Працюючі психологи мають значно вищі показники дискретності, інверсивності, релятивності дивергентного мислення, отже вона може розглядатись як новоутворення у межах оволодіння практичною професійною діяльністю психолога. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники дискретності, інверсивності, релятивності дивергентного мислення. Показники дискретності та релятивності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів як з високою, так і з

низькою навчальною успішністю. Показники інверсивності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів із низькою навчальною успішністю.

Образна адаптивна гнучкість корелює, передусім, із релятивністю та дискретністю дивергентного рівня, із цими показниками виявлено помірні кореляції. Семантична гнучкість корелює, передусім, із альтернативністю, дискретністю та релятивністю, оригінальністю, точністю і деталізованістю, толерантністю до невизначеності, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», інноваційністю, критичністю мислення. Образна адаптивна та семантична гнучкість представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Показники образної адаптивної та семантичної гнучкості у майбутніх психологів протягом навчання у виші лінійно спадають і загалом є нижчими, ніж у практикуючих психологів. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники гнучкості дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники образної гнучкості у майбутніх психологів спадають протягом навчання більш стрімко за умов високої академічної успішності. Показники семантичної гнучкості у майбутніх психологів спадають протягом навчання незалежно від рівня академічної успішності.

Швидкість дивергентного мислення корелює передусім із дискретністю та релятивністю. Оригінальність дивергентного мислення позитивно корелює із інноваційністю, толерантністю до невизначеності, дискретністю, релятивністю, критичністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», допитливістю, системністю, інверсивністю, метакреативністю. Точність (деталізованість) дивергентного мислення пов'язана із толерантністю до невизначеності, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», дискретністю, релятивністю, інноваційністю, критичністю, інверсивністю та системністю, а також мета креативністю. Швидкість,

оригінальність та точність дивергентного мислення представлені серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Показники швидкості дивергентного протягом професіогенезу психологів не зазнають істотних змін. Показники оригінальності дивергентного є вищими на початку навчання у виші та у досвідчених психологів. Показники точності / деталізованості протягом професіогенезу психологів слабо варіюють, проте у досвідчених психологів є вищими, ніж у здобувачів.

Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники швидкості, оригінальності, точності і деталізованості дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники швидкості, точності та оригінальності дивергентного мислення у майбутніх психологів не відрізняються в залежності від курсу навчання, проте є вищими за умови високої академічної успішності.

Альтернативність дивергентного мислення позитивно корелює із показниками семантичної гнучкості, дискретності, точності і деталізованості, релятивності, толерантності до невизначеності, оригінальності, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», інноваційності, критичності, інверсивності, системності, допитливості, швидкості, образної адаптивної гнучкості, метакреативності. Альтернативність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Показники альтернативності у майбутніх психологів спадають протягом навчання у виші і є нижчими у порівнянні із практикуючими психологами. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники альтернативності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники альтернативності у майбутніх психологів спадають протягом навчання у виші незалежно від рівня академічної успішності.

Найбільш сильні кореляції допитливості виявлено для показників критичності, оригінальності, релятивності, інноваційності, дискретності, точності і деталізованості, толерантності до невизначеності,

альтернативності, семантичної гнучкості, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», швидкості, метакреативності та образної адаптивної гнучкості. Допитливість дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Протягом навчання у вищі допитливість у майбутніх психологів спадає, проте у практикуючих досвідчених психологів вона є вищою, ніж у студентів. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники допитливості дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. В успішних у навчанні психологів допитливість загалом не відрізняється в залежності від курсу навчання, проте у неуспішних вона спадає протягом навчання.

Рефлексивність дивергентного мислення позитивно пов'язана із показниками оригінальності, точності, толерантності до невизначеності, системності, релятивності, дискретності, симптомокомплексу «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», альтернативності, інверсивності та критичності, допитливості, семантичної гнучкості. Рефлексивність представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. На другому курсі навчання метакреативність як рефлексивність дивергентного мислення спадає, утім у працюючих психологів вона є найвищою. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники рефлексивності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. В академічно успішних здобувачів-психологів показники рефлексивності дивергентного мислення є вищими, ніж в академічно неуспішних незалежно від курсу навчання.

Найбільш значущими зв'язками інноваційності виявились із оригінальністю, толерантністю до невизначеності, релятивністю, дискретністю, критичністю, альтернативністю, допитливістю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», семантичною гнучкістю. Значущими також виявились зв'язки із інверсивністю, швидкістю, метакреативністю, а також образною

адаптивною гнучкістю. Інноваційність дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Протягом навчання у вищі інноваційність дивергентного мислення у майбутніх психологів не змінюється, проте у нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники інноваційності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники інноваційності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних незалежно від курсу навчання.

Толерантність до невизначеності має сильні зв'язки із точністю та деталізованістю, оригінальністю, інноваційністю, симптомокомплексом «образність – фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», альтернативністю, дискретністю, релятивністю, критичністю, семантичною гнучкістю, інверсивністю, допитливістю, системністю. Толерантність до невизначеності дивергентного мислення представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Протягом навчання у вищі толерантність до невизначеності дивергентного мислення у майбутніх психологів не змінюється, проте у нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники толерантності до невизначеності дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники толерантності до невизначеності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних незалежно від курсу навчання.

Системність дивергентного мислення корелює із критичністю та інверсивністю, оригінальністю, точністю і деталізованістю, інноваційністю, толерантністю до невизначеності, релятивністю, альтернативністю, дискретністю. Системність представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Протягом навчання у вищі системність дивергентного мислення у майбутніх психологів не змінюється, проте у нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники системності

дивергентного мислення, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники системності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних, причому в останніх вони крім того спадають від курсу до курсу навчання.

Критичність дивергентного мислення позитивно корелює із іншими властивостями. Найбільш сильними виявились кореляції із інверсивністю, допитливістю, дискретністю, релятивністю, оригінальністю, інноваційністю, толерантністю до невизначеності, точністю і деталізованістю, альтернативністю, системністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність», семантичною гнучкістю. Критичність представлена серед психологів переважно середнім рівнем розвитку. Протягом навчання у вищі критичність у майбутніх психологів спадає і загалом є нижчою, ніж у практикуючих досвідчених психологів. Успішні у навчанні здобувачі-психологи мають значно вищі показники критичності, ніж неуспішні у навчанні здобувачі-психологи. Показники критичності у академічно успішних студентів є вищими, ніж у неуспішних, причому в останніх вони крім того спадають від курсу до курсу навчання.

У результаті застосування кластерного аналізу методом К середніх було отримано три рівні розвитку дивергентного мислення у здобувачів-психологів: «Низький рівень дивергентного мислення», «Середній рівень дивергентного мислення», «Високий рівень дивергентного мислення». Серед здобувачів-психологів переважають особи із середнім рівнем розвитку дивергентного мислення.

Усі властивості дивергентного мислення позитивно корелюють із соціальною креативністю. Найбільш сильними виявились зв'язки із альтернативністю як вмінням розв'язувати складні проблеми різними способами, семантичною гнучкістю як вмінню продукувати різнопланові варіативні ідеї, дискретністю як вмінням давати точні і окремі за змістом ідеї, релятивністю як вмінням створювати адекватні призначенню продукти та ідеї. Соціальна креативність успішних у навчанні майбутніх психологів є

вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками соціальної креативності.

Соціальний інтелект також позитивно корелює із усіма якостями дивергентного мислення, особливо результати за першим та останнім субтестами. Здатність до розуміння невербальних повідомлень позитивно корелює лише із дискретністю, релятивністю, інноваційністю та образною адаптивною гнучкістю у майбутніх психологів. Здатність до розуміння змісту вербальних повідомлень позитивно корелює із дискретністю, релятивністю, системністю, критичністю, альтернативністю, образною адаптивною та семантичною гнучкістю у майбутніх психологів. Розуміння систем поведінки, вміння скласти цілісну картину ситуації соціальної взаємодії передбачає позитивні зв'язки із низкою властивостей дивергентного мислення, особливо із дискретністю, альтернативністю, симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність».

Здатність до передбачення наслідків поведінки соціального інтелекту успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками цієї здатності. Здатність розуміння невербальної поведінки, вербальних повідомлень та систем поведінки соціального інтелекту успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого та середнього рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі незалежно від рівня дивергентного мислення характеризуються нижчими показниками цієї здатності. Наприкінці навчання рівень соціального інтелекту майбутніх психологів є нижчим.

Комунікативна легкість корелює з усіма показниками дивергентного мислення, особливо із швидкістю. Самопрезентація комунікативної креативності позитивно пов'язана із дивергентним мисленням, а особливо із

такими його властивостями, як альтернативність, семантична гнучкість, точність і деталізованість, системність. Емоційна стійкість у спілкуванні позитивно пов'язана із швидкістю, образною адаптивною гнучкістю, дискретністю, оригінальністю, релятивністю, точністю і деталізованістю, альтернативністю, інноваційністю, критичністю, толерантністю до невизначеності, системністю. Експресивність комунікативної креативності позитивно пов'язана, передусім, із дискретністю та релятивністю, а також із оригінальністю, інноваційністю, системністю, швидкістю, образністю - фантастичністю - іррелевантністю – інтуїтивністю, метакреативністю (рефлексивністю), інверсивністю, критичністю, допитливістю. Комунікативна компетентність пов'язана з усіма показниками дивергентного мислення, особливо із дискретністю, швидкістю, семантичною гнучкістю, інноваційністю, оригінальністю.

Легкість, само презентація, експресивність, комунікативна компетентність комунікативної креативності успішних у навчанні майбутніх психологів є вищими за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками комунікативної креативності за умови низького рівня дивергентного мислення.

Властивості дивергентного мислення в цілому позитивно корелюють із емоційним інтелектом. Емоційна обізнаність позитивно пов'язана із властивостями дивергентного мислення, особливо із релятивністю, оригінальністю, інноваційністю та критичністю. Ці зв'язки є сильними, а найслабшими виявились зв'язки емоційної обізнаності та рефлексивністю дивергентного мислення. Здатність до управління емоціями позитивно пов'язана із усіма властивостями дивергентного мислення помірно. Самомотивація позитивно пов'язана, передусім, із релятивністю, толерантністю до невизначеності, оригінальністю та симптомокомплексом «образність - фантастичність - іррелевантність – інтуїтивність». Емпатія передбачає найсильніший серед властивостей емоційного інтелекту зв'язок із

низкою властивостей дивергентного мислення, особливо із релятивністю, дискретністю, інноваційністю, семантичною гнучкістю, критичністю, точністю і деталізованістю, альтернативністю, допитливістю і толерантністю до невизначеності. Здатність до розпізнання емоцій позитивно пов'язана із властивостями дивергентного мислення, особливо із толерантністю до невизначеності.

Низький рівень дивергентного мислення на усіх курсах навчання, крім першого, негативно позначається на емоційній обізнаності. Емоційний інтелект успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками вміння управляти емоціями за умови низького рівня дивергентного мислення. Від курсу навчання рівень управління емоціями майбутніх психологів майже не залежить, утім на другому та третьому курсах за умови високого рівня дивергентного мислення ці показники є найвищими по вибірці. Від курсу навчання рівень управління емоціями майбутніх психологів майже не залежить, утім на третьому курсі за умови високого рівня дивергентного мислення ці показники є найвищими по вибірці. Низький рівень дивергентного мислення незалежно від курсу навчання негативно позначається на рівні емпатії у майбутніх психологів. Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом позитивно позначається на рівні здатності до розпізнавання емоцій незалежно від курсу навчання.

Існує низка позитивних кореляцій між властивостями дивергентного мислення та позитивною та активною професійною ідентичністю та низка негативних кореляцій цих властивостей із негативною та пасивною професійною ідентичністю. Позитивна та активна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками позитивної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення. Високий та середній рівень

дивергентного мислення загалом позитивно позначається на рівні позитивної та активної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання. Негативна та пасивна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є нижчою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найвищими показниками негативної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення. Високий та середній рівень дивергентного мислення загалом відзначається найнижчими показниками негативної та пасивної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання.

Найбільш впливовим предиктором позитивної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась оригінальність. Крім того, на показниках позитивної професійної ідентичності позитивно позначаються такі властивості дивергентного мислення, як критичність, інверсивність, системність, альтернативність, семантична гнучкість та релятивність.

Найбільш впливовим предиктором негативної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась толерантність до невизначеності. Загалом число предикторів негативної професійної ідентичності серед властивостей дивергентного мислення є значно меншим, ніж для показників позитивної професійної ідентичності. Крім того, на показниках негативної професійної ідентичності негативно позначається така властивість дивергентного мислення, як альтернативність.

Найбільш впливовим предиктором активної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась оригінальність. Загалом число предикторів активної професійної ідентичності серед властивостей дивергентного мислення є значно меншим, ніж для показників позитивної професійної ідентичності. Крім того, на показниках активної професійної ідентичності позитивно позначаються такі властивості дивергентного мислення, як інноваційність та образна адаптивна гнучкість.

Найбільш впливовим предиктором пасивної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась інноваційність. Загалом число предикторів

пасивної професійної ідентичності серед властивостей дивергентного мислення є більшим, ніж для показників активної професійної ідентичності. Крім того, на показниках пасивної професійної ідентичності негативно позначаються такі властивості дивергентного мислення, як інверсивність та критичність.

Визначено такий перелік предикторів академічної успішності здобувачів-психологів за ступенем їх значущості та важливості для моделі: 1) образна адаптивна гнучкість; 2) інноваційність; 3) дискретність; 4) швидкість; 6) релятивність; 7) системність; 8) критичність.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.

3.1 Психотехнології розвитку дивергентного мислення особистості.

Методологія розвитку дивергентного мислення майбутніх психологів має ґрунтуватися на загальних засадах формування професійного мислення фахівця та принципах розвитку творчого мислення особистості.

О.М. Шевчук до цілей програми формування професійного мислення відносить:

«1) розвиток змістових аспектів мисленнєвих процесів: здатності фокусуватися на різних проявах предмета діяльності, розширювати мисленнєвий діапазон, «бачити» проблему, поглиблювати погляд на сутність завдання, аналізувати, узагальнювати, виділяти головне, визначати суттєві змістові ознаки предмета чи явища, співвідносити спрямування когнітивних процесів з рівнем операціоналізації професійних знань (глибиною, дієвістю, адекватністю, гнучкістю, повнотою, структурованістю) для певної ситуації або проблеми, стимулювати оригінальність, спонтанну активність, швидкість, сприйнятливність, гнучкість, деталізацію для успішного розв'язання професійної проблеми;

2) розвивати мотиваційні основи досягнення професійної успішності, інтерес до професійної діяльності, ціннісне ставлення до професійних завдань, стимулювати потреби професійної причетності, навички і вміння ефективної професійно-рольової інтеракції, сприяти задоволеності досягненнями, формувати конструктивні стандарти і вимоги до себе та оточення, сприяти особистісно-професійному потенціалу;

3) формувати навички і вміння психічної саморегуляції, стояти на заваді актуалізації афективних переживань, формувати стресостійкість,

резильєнтність та адаптивний потенціал, сприяти розвитку організаторських та комунікативних здатностей, вмінню визначати професійні цілі, проєктувати значущі умови їх досягнення, узгоджувати наявні ресурси та необхідні енергетичні витрати;

4) формувати якості ініціативності, особистісної причинності, актуалізувати потреби саморозвитку, професійну самореалізацію, розвивати рефлексивність і вміння оцінювати результати професійної діяльності, ураховуючи актуальний стан і бажане професійне майбутнє, корегувати результати діяльності» [97].

Е. де Боно у межах концепції латерального мислення було запропоновано «низку технологій, що можуть бути використані і в контексті розвитку дивергентного мислення, зокрема:

1) Plus Minus Interesting (PMI – плюс, мінус, цікаво) передбачає при аналізі проблеми розгляд позитивних, негативних моментів та цікавих аспектів;

2) Consider All Facts (розгляд усіх факторів) передбачає складання списку усіх факторів, які слід ураховувати при вирішенні проблеми, їх розгляд та аналіз;

3) Other People View (погляд інших людей) спрямована на розгляд проблеми з точки зору тих людей, яких вона стосується, їхніх поглядів, думок, позицій тощо;

4) Consequences and Sequel (наслідки та результат) передбачає аналіз усіх наслідків дії або розв'язання з використанням певної шкали часу;

5) Alternatives, Possibilities, Choices»(альтернативи, можливості, вибір) спрямована на створення альтернатив при вирішенні проблем та створенні чогось нового;

6) Aims, Goals and Objectives (цілі, мішені, задачі), спрямована на точне визначення, формулювання й вибір мети, яку особистість прагне досягти;

7) ППВ (пріоритети першочергової важливості) передбачає виділення пріоритетів при вирішенні проблеми чи створенні нового продукту;

8) Random Input (метод випадкової стимуляції) передбачає використання випадкового предмету, слова, людини, події, журналу як стимулу, що провокує виникнення асоціацій до проблеми;

9) Provocative Operation (провокаційна операція) є різновидом методу випадкової стимуляції. Провокація та зовнішній стимул з нової сфери входить в контакт з асоціаціями, пов'язаними з проблемою, яку слід вирішити» [5], [17], [18].

10) «методика Six Thinking Hats (Шість капелюхів мислення), що передбачає використання тільки однієї розумової дії у певний проміжок часу: 1) збір об'єктивних фактів (білий капелюх), 2) прояв емоцій, почуттів та інтуїції (червоний), 3) пошук позитивних сторін, переваг (жовтий), 4) пошук негативних сторін, недоліків (чорний), 5) творчий пошук, генерування нових ідей, альтернативних підходів (зелений), 6) аналіз усього розумового процесу, планування, визначення мети та висновків (синій). При розв'язанні певної задачі людина по чергово використовує той чи інший капелюх» [8];

11) «методика Six Action Shoes (Шість пар взуття способу дії) спрямована на структурування поведінки на шість окремих способів дії: 1) відповідальність за встановлений порядок та формальні процедури (темно-сині флотські фірмові черевики), 2) дослідження, збір фактів, отримання інформації (сірі кросівки), 3) робота в складних умовах, практицизм (коричневі робітничі черевики), 4) дії у надзвичайних та небезпечних умовах (помаранчеві гумові чоботи), 5) турботливе ставлення, співчуття, дбайливе ставлення до почуттів інших людей (рожеві домашні капці), 6) дії, пов'язані з певним статусом, владою, лідерством (пурпурні чоботи для верхової їзди)» [8].

12) «методика Six Value Medals (Шість медалей оцінки) спрямована на розвиток здатності до оцінки значення та відносної важливості різних факторів діяльності: 1) цінності людей, міжособистісних стосунків (золота медаль), 2) цінності організаційних аспектів, факторів цілей та призначення сім'ї, компанії друзів, громад тощо (срібна медаль), 3) ціннісні якості об'єкта

(сталева медаль»), 4) новаторство та креативність (скляна медаль), екологічно цінні аспекти у широкому сенсі (дерев'яна медаль), 5) різні аспекти сприйняття (мідна медаль)» [6];

13) «метод малюнків передбачає «ескізування» розумового процесу при вирішенні проблем;

14) методика А якщо...? є прикладом застосування всебічного аналізу проблеми і аналіз певних альтернативних варіантів вирішення проблеми або створення нового» [5].

На основі власної теорії творчого мислення діяльності В. Моляко було розроблено «тренінг розвитку творчого мислення «КАРУС», що передбачає формування стратегій мислення» [32].

Мисленнєва стратегія комбінаторних дій передбачає «сполучне використання найрізноманітніших механізмів та їх функцій для побудови нової конструкції: перестановки, зменшення і збільшення розмірів, зміну розташування деталей у вже існуючій конструкції» [32].

Стратегія пошуку аналогів передбачає використання уже відомої конструкції або її частини, окремої функції при створенні нової ідеї. Тут знову «створюване обов'язково повинно містити щось нове або бути використане в нових умовах» [32].

Стратегія пошуку аналогів має на меті використання широкого діапазону змін. Створення нової конструкції передбачає «використання аналогів, що існують у природі. Зокрема у біоніці створення підводного човна ґрунтувалося на вивченні анатомії та фізіології дельфінів» [32].

Стратегія реконструювання передбачає «перебудову антагоністичного характеру – це переконструювання, тобто конструювання навпаки. Наприклад, круглі фари автомобілю можуть бути замінені прямокутними – і навпаки» [32].

Універсальна стратегія передбачає «використання рівномірного використання аналогізування, комбінування і реконструювання» [34].

Стратегія випадкових підстановок – «ведення творчого пошуку «наосліп», без плану, за випадковими орієнтирами» [321].

Кожна представлена вище стратегія реалізовується «у формі синтезу або аналізу та передбачає різні тактики творчої діяльності» [32].

«Тактика інтерполяції спрямована на включення у вже існуючий предмет (образ, пристрій) будь-якого нового елементу (частини) задля здійснення очікуваної функції. Відповідно, тактика екстраполяції є зовнішнім добудуванням. Дві наступні тактики також є результатом протилежних дій: тактика редукції спрямована на зменшення розмірів, кількості елементів, а тактика гіперболізації, навпаки, ґрунтується на збільшенні розмірів, форм, кількості елементів тощо» [32].

Наступними пов'язаними між собою тактиками є «заміна і модернізація, де перша спрямована на цілковиту заміну певної деталі, а друга – на пристосування предмету (ідеї) до нових умов» [32].

Тактики конвергенції, деформації (трансформації) та інтеграції пов'язані з перетвореннями, сполученнями у певній частині двох протилежних властивостей (або структур), змінами, що не впливають на «сутність структури або функції та інтеграції частин, побудові з уже відомих частин нового продукту із використанням кількох таких частин» [34].

Тактика базової деталі пов'язана із використанням певної частини об'єкту, що є основою для наступної побудови всіх інших частин. Тут деталь виділяється «в якості головної або за своїми об'єктивними функціональними властивостями, або ж за іншими характеристиками, поданими в умові задачі» [34].

«Тактика автономізації передбачає з виокремлення певної частини із наступною перебудовою інших частин. Тактика послідовного підпорядкування передбачає використання дій за ланцюгом у певній послідовності, де по черзі вибудовуються (або перебудовуються) усі частини без пропусків, у чіткому порядку. Тактика зсуву (перестановки) передбачає

зміну розташування певної деталі у межах одного продукту, а диференціації - спеціальний поділ структур і функцій» [34].

Загалом тактики ситуативні, одні з них є сукупністю простих операцій, інші – складних і комплексних дій, проте усі вони підкоряються певним стратегіям, що є «більш стійкими розумовими діями, зокрема «тактики інтерполяції, екстраполяції, заміни, інтеграції, комплектування блоків, зсуву належать до стратегії комбінування, тактики редукції, гіперболізації, дублювання, заміни – стратегії реконструювання, а усі інші відносно рівномірно використовуються у межах різних стратегій» [34].

Розповсюдженням у тренінгах творчої діяльності є метод часових обмежень, що ґрунтується на врахуванні часового фактору на розумову діяльність і творчість. Без обмежень у часі відбувається генерація кількох варіантів вирішення задачі, детальне продумування дій, натомість при наявності обмежень в часі, рішення або спрощується, або певною мірою деформуються. Обмеження у часі може викликати «підвищення активності й досягнення високих результатів, або зниження результатів, відмову від досягнення кінцевого результату, гальмівний вплив, зумовлюючи сумніви» [34].

Метод раптових заборон (МРЗ) передбачає «заборону використання чогось, що дозволяє руйнувати штампи, сприяє інноваційності, що сприяє формуванню вміння змінювати свою діяльність залежно від конкретних обставин» [33].

Метод швидкісного ескізування передбачає «замальовку всього того, що уявляється подумки в той або інший момент, безупинне «малювання», завдяки чому уможливорюється формування суджень стосовно трансформації образів, встановлення тих значень, що мають поняття й зоровий образ певного творчого продукту» [34].

Метод нових варіантів передбачає вимогу вирішувати завдання по-іншому, знаходити нові варіанти рішення, що сприяє творчому пошуку [34].

«Метод браку інформації передбачає постановку завдання з особливою активізацією діяльності на перших етапах рішення. Вихідна умова завдання представляється із істотним браком даних, необхідних для розпочатку вирішення. Наприклад, в умові завдання можуть бути пропущені істотні характеристики вихідних даних» [32].

Метод інформаційної перенасиченості є «свідомим включенням зайвих відомостей у вихідну умову завдання через використання підказки, що подається усно і містить у собі зайві дані, які лише відволікають від корисної інформації» [32].

Метод абсурду ґрунтується на завданні, яке не може бути вирішене або є абсурдним. Наприклад, про побудову вічного двигуна. Такий метод «спрямований на опір усталеним мисленнєвим кліше і при розв'язанні кожного завдання» [322].

Метод ситуативної драматизації передбачає введення певних змін у хід рішення, що «спрямовані на утруднення діяльності і можуть бути у вигляді «питань-перешкод», вимог» [32].

Кожен з названих методів може поєднуватися як окремо, так і у поєднанні з іншими, бути модифікованими. Тут важливо урахувати специфіку творчої діяльності суб'єктів навчально, навчально-професійної та суто професійної діяльності, їх вимоги, що характеризують специфіку мислення, що відображає особистісні установки, стратегії, стиль творчої діяльності.

Окремою групою методів, що сприяють розвитку дивергентного мислення психолога нами визначено ті, що спрямовані на розвиток текстової діяльності і письменництва. Фрірайтинг або вільне писемництво полягає в безперервному записуванні протягом певного часу всіх виникаючих в душі думок і почуттів, при повній відсутності як зовнішньої, так і внутрішньої критики. «Техніка допомагає увійти в творчий стан і отримати доступ до прихованих в глибинах підсвідомості ідеям, бажанням і почуттям» [81].

Основні функції фрірайтингу:

«1) удосконалення письменницьких навичок, створенні основи майбутнього твору і написання якісних статей і книг; фрірайтинг користуються сценаристи, письменники і журналісти, для знаходження свіжих ідей для сюжетів і сценаріїв;

2) техніка допомагає знайти свіжі ідеї і нестандартні рішення проблем і складних завдань; з її допомогою відкриваються шлюзи підсвідомості, з якого виловлюються несподівані і цінні ідеї;

3) техніка служить засобом подолання апатії і творчих блоків, виходу з творчого тупика або творчої кризи;

4) фрірайтинг використовується як один з методів психотерапії, що допомагає розвантажити і очистити свідомість, впоратися з проблемними життєвими ситуаціями і стресом; цей лист-медитація, яка допомагає опанувати себе, знизити розумову напругу, відчувати себе спокійніше і легше;

5) метод може використовуватися як спосіб самопізнання і саморозвитку; з його допомогою можна встановити контакт з внутрішнім світом, розібратися в собі, в своїх істинних думках і почуттях;

6) фрірайтинг використовується для активізації творчості і, розвитку креативності, творчих здібностей, пробудження інтуїції і уяви і тренування творчого мислення» [81].

Сутність методу - вимкнути внутрішнього критика, пробудити спонтанну творчу енергію і отримати доступ до прихованих ідей і знань, глибинним почуттям і бажанням, які перебувають в підсвідомості. Методами фрірайтингу, що доцільно використати у тренінгу розвитку дивергентного мислення є:

«1. Автоматичне письмо - є несвідоме і спонтанне перенесення на папір думок і почуттів, які минувають свідому оцінку і внутрішнього критика. В автоматичному письмі інформація передається з підсвідомості.

2. Потік свідомості - письменницький метод, особлива форма внутрішнього монологу, що характеризується відсутністю причинно-наслідкового зв'язку, порушеннями синтаксису і практично повною відсутністю розділових знаків задля передачі довербального рівня психіки із використанням таких прийомів, як асоціація, багаторазове повторення слів або символів.

3. Техніка Списки з 100 (К. Адамс) – фрірайтинг з максимально структурованими, конкретними, практичними вправами за рахунок обмеження простору і часу (20-25 хвилин) на такі теми, як «сто речей, яким я вдячний; сто способів самовиховання; сто отриманих мною уроків» тощо.

4. Техніка Імідж – стрімінг (Image streaming, В. Вегнер і Р. За) – це техніка вільної візуалізації, яка полягає в словесному описі спонтанного потоку образів, постійно присутнього в нашій підсвідомості. Ця техніка містить словесний опис зображень, сцен і чуттєвих вражень у міру їхнього природного виникнення. Потік зображень описуються усно якомога докладніше і в динаміці, записується на диктофон.

5. Брейнрайтинг (А. Ванганді) є складанням списків, що допомагають знайти неординарні рішення та ідеї. Техніка передбачає вільне записування своїх ідей на задану тему на самоклеючих листках або папері, при цьому пов'язані ідеї просто заносяться в список. Техніка виконується в індивідуальній чи груповій формах.

6. Традиційне використання атрибутивного списку – це укладання історії на структурні компоненти. Атрибутивний список використовується для створення фантастичних героїв, винаходів, або продуктів, що можуть створити основу творчого письма. Припущення можливих результатів, якщо хоча б один компонент був змінений сприяє роботі зі змістом у цікавому руслі, в той же час усвідомлюючи складні взаємодії в суспільних подіях, що активізує інтелектуальну та творчу активність» [81].

3.2 Зміст тренінгу розвитку дивергентного мислення для майбутніх психологів.

У представленому дослідженні метою програми ми визначили розвиток дивергентного мислення у майбутніх психологів. Представлена програма містила 15 занять загальною тривалістю 43 години.

Заняття 1. Релятивність. Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування релятивності дивергентного мислення майбутніх психологів. З цією метою здобувачам-психологам було запропоновано вправу «Техніки психотерапії». Майбутнім психологам було запропоновано низку ситуацій, в яких клієнт звертається із певним запитом до психолога, а також подано низку варіантів технік, які може використати консультант. Здобувачам треба було визначити, які з технік є релевантними ситуації звернення, а які є не релятивними і неадекватними.

Крім того, під час виконання вправи «Кінотерапія» майбутні психологи ділилися на команди, де кожна отримала «проблему» на певну тематику: «батьківсько-дитячі стосунки», «подружні стосунки: розлучення», «побудова кар'єри», «любовні стосунки: ревності», «дружба», «підліткова криза», «втрата близької людини», «переживання хвороби» тощо. Використовуючи принцип ділової гри «Світове кафе», учасники мали визначити список кінофільмів на кожну тему. Протягом обговорення списку учасники мали записувати в окремий ті ідеї фільмів, які за певних причин були відхилені, як іррелевантні темі.

Заняття 2. «Симптомокомплекс образність - фантастичність – іррелевантність». Тривалість 5 годин.

Метою заняття було формування здатності майбутніх психологів до створення метафор, навичок роботи із символами. Здобувачі-психологи, передусім, здійснили вправу «Юнгіанська пісочна терапія»: кожен учасник

по-черзі, використовуючи Юнгіанську пісочну тацю, пісок та фігурки, створили пісочну картину, сфотографували її для подальшої роботи. Після роботи у пісочниці відбулося обговорення виборів фігурок, їх гіпотетичного значення і символіки.

Далі учасники прослухали лекцію «Вибір фігур у юнгіанський сендплей терапії: аналіз символів». Після лекції було обговорення того, чи відповідає зроблене припущення про значення використаних у пісочній терапії фігурок з їх юнгіанською символікою.

Наступною вправою було «Створення історій із малюнками карток колоди Ессо», де учасники сидячи у колі по-черзі витягували картку із колоди і відповідали на таке питання: 1) Що я бачу? 2) Який у цієї картки настрій? 3) Що ця картка може додати до нашої колективної історії?

Наступною вправою була «Ебру». Учасники тренінгу малювали на воді і відкладаючи відбитки давали назви своїм зображенням.

Вправа «Фантастичні звірі» виконувалась за участю команд. Тренер ознайомив учасників з основними механізмами уяви та прийомами фантазування, на яких вони ґрунтуються, акцентуючи увагу на аглютинації (процес склеювання різних частин різних об'єктів в новий об'єкт), наводить відомі приклади аглютинацій, зокрема пегас, русалонька, кентавр тощо. Після цього учасники мали протягом 20 хвилин намалювати неіснуючу тварину, використовуючи прийом склеювання.

Техніки «Дудлінг і Зентангл» передбачав створення образів на основі різних стимулів простих форм і фігур, таких як: точки, кола, вигнуті лінії. З цих невеликих елементів можна досить легко створити красиві, мудрі картини. Малювання в техніці зентангл майже ідентично дудлінгу, але на відміну від дудлінга, в зентанглі весь процес вимагає значної концентрації уваги. Для малювання було використано аркуш паперу, розкреслений на квадрати розміром 9х9 сантиметрів. Усередині кожного такого квадрата містилась окрема композиція.

Завершилось заняття використанням «Пісочної анімації».

В якості домашнього завдання учасники мали щодня малювати свій настрій у вигляді абстрактної картини, зробленою акварельними фарбами, при цьому робити ескіз олівцем було заборонено.

Заняття 3. Дискретність. Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування дискретності дивергентного мислення майбутніх психологів

Задля формування дискретності дивергентного мислення було впроваджено модифіковану техніку «Мозковий штурм із виключенням». Спочатку здобувачі-психологи висловлювали абсолютно усі ідеї стосовно використання певного предмету в умовах впровадження різних вправ тренінгової роботи психолога (пластикового стаканчика, гумового м'ячика, ножиць). Ведучий записував усі варіанти вправ, викреслюючи схожі і подібні.

Наступною вправою була «Mind mapping», метою якої було формування навичок створення ментальних карт за Т. Бьюзеном. Вимогою до вправи було урахування лише принципово різних відмінних одна від одної гілок аналізу проблеми. Здобувачі-психологи отримали аркуш паперу, до в центрі було написано слово «стресостійкість», що стало відправною точкою для створення ментальної карти розвитку стресостійкості.

Метод «Зрізи» був запропонований для формулювання списку випадкових непов'язаних між собою тверджень або зауважень, що відносяться до однієї галузі. Тренер запропонував навмання обрати п'ять не зв'язаних між собою тверджень, що стосуються обраної ситуації, а потім спробувати на їх підставі отримати нову ідею. Учасникам не потрібно було дотримуватись суворої логіки, чи охопити всі аспекти явища.

Заняття 4. Образна адаптивна гнучкість та семантична гнучкість. Тривалість 5 годин.

Метою даного заняття було формування гнучкості дивергентного мислення майбутніх психологів

Першою вправою на цьому занятті була «Можливі способи використання об'єкта». Тренер пропонував учасникам назвати альтернативні способи використання відомих об'єктів. З цією метою використовується метод мозкового штурму – усі варіанти записуються на дошці чи фліпчарті, протягом усього відведеного часу не обговорюються і не критикуються. Після завершення часу підводились підсумки про гнучкість продукування ідей. Приклади вихідних об'єктів: канцелярська скріпка, олівець, спортивний обруч, гантелі, пляшкові пробки, порвані колготки, перегорілі лампочки, пластикові пляшки.

Наступною вправою була «Спільні риси», за якою учасники протягом хвилин (на кожен пару слів) мали знайти максимум якостей, які об'єднують: «матрац і зебру; сонце та електричку; осінь і балет; чоловіка і каву; авторучку і ракету; кохання і Інтернет».

Заняття 5. Інверсивність. Тривалість 3 години.

Метою даного заняття було формування інверсивності дивергентного мислення майбутніх психологів

Першою вправою була «Перетин простору», яка передбачала розташування учасників біля однієї з стін аудиторії і виконання завдання – дістатися до протилежної стіни таким чином, щоб не торкатися підлоги. Кожен спосіб переміщення можна використовувати лише один раз на групу. Проте ті, хто вже подолав цей простір, могли повертатися і допомагати переправитися іншим учасникам.

Вправа «Поліміно» передбачала навчання прийомам комбінування асоціацій за допомогою 12 пентаміно (специфічних схем), що можна скласти у певні фігури чи хаотично, у нерегулярні поєднання. На кожному з п'яти квадратиків пентаміно пишеться слово з тематики проблеми. Комбінування пентаміно проводилось вибором однієї з 12 фігур, де останніх фігур вибудовується фігура, візуально схожа на вихідну. Учасники грали в поліміно у парах, конкуруючи за кількістю осмислених речень (по горизонталі чи по вертикалі). Кожне вербалізоване речення чи словосполучення, що

зумовлювало продукування асоціацій чи ідей мали бути записані і проаналізовані учасниками у парах.

Вправа «SCAMPER» передбачала розв'язання творчих завдань та генерування ідей за списком запитань: S – Що ми можемо замінити? (інгредієнти, матеріал, процеси, місце, підхід тощо); C – Що і як можна поєднати?; A – Як можна адаптувати старий досвід до нової проблеми?; M – Що можна змінити? (колір, час, значення, форму); P – Чи можливо збільшити (розмір, висоту, довжину), перебільшити? Чи можливо зменшити? Знайти інше використання?; E – Що можна скасувати?; R – Чи можливо переставити місцями? Помінятися ролями? Стати протилежністю? Учасники поділилися на команди, де формулювались проблеми.

Метод інверсії (звернення) як евристичний метод творчості, що ґрунтується на принципі дуалізму, подвійності і принципу суперечності. Учасники ознайомились з основними правилами інверсивного евристичного методу творчої діяльності. Далі вони мали чітко визначити проблему; сформулювати її у зворотному порядку, змінивши позитивне твердження на негативне або замінивши позитивний результат на негативний; інвертувати об'єкт і ситуацію будь-яким способом, подивитись на проблему з протилежної точки зору; подумати, як реалізувати рішення проблеми не так, як це роблять інші; зібрати усі запропоновані ідеї і сформулювати зворотні ідеї; оцінити рішення; перетворити поразку на перемогу, або перемогу на поразку.

Заняття 6. Швидкість. Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування швидкості дивергентного мислення майбутніх психологів

Першою була вправа «Що ти про це думаєш?», яка передбачала створення учасниками умовного квадрату, кожний бік якого був представлений рівною кількістю учасників (чотири команди). Тренером кидався м'яч учаснику першої команди і той мав швидко відповісти на питання і кинути м'яч далі, учаснику команди-суперника. Тренер спостерігав

за швидкістю реакцій учасників різних команд і у результаті заохочував ту команду, яка надавала найбільш швидкі та оригінальні відповіді, а також ту команду, яка ставила найбільш оригінальні і складні питання: Чому та хочеш стати психологом? Що тобі не подобається у професії психолога? Що краще: висока зарплата чи улюблена робота? тощо.

Далі здобувачам була запропонована техніка «Списки з 100» К. Адамс, із часовим обмеженням 20 хвилин на тему: Сто якостей, здібностей, ролей та функцій психолога.

По завершенні заняття учасники із великою за кількістю літер слова складали малі протягом 10 хвилин, переможець визначався за максимальною кількістю слів.

Заняття 7. Оригінальність. Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування оригінальності дивергентного мислення майбутніх психологів.

Вправа «Розповідь» передбачала, що учасники протягом 15 хвилин мали написати розповідь на задану тему в індивідуальній формі. Далі учасники читали свої оповідання. Аналізувались найбільш оригінальні оповідання, написання завдяки використаним метафорам, аналогіям, ураховувалась нетривіальність тематики та використання гумору. Теми для розповіді на вибір: 1. розповідь про фіолетовий предмет; 2. розповідь про таємне життя побутової техніки; 3. розповідь про те, куди ви їдете, коли хочете відпочити і «перезавантажитися»; 4. розповідь, яка починається зі слів: «Одного разу в мене була можливість ...але я її втратив»; 5. листа собі 11-річному; 6. розповідь про найлегше рішення, яке ви приймали; 7. розповідь на тему «Якщо б я міг змінити щось, я ...»; 8. про вчинки, які ви ніколи не здійснили; 9. Напишіть монолог щойно зрізаної квітки; 10. листа собі через 20 років.

Вправа «Акули пера» передбачала поділитися учасників на групи по 4-6 осіб. У центрі аудиторії тренером було розкладено різні предмети. Протягом 5 хвилин кожна група мала обрати 7 будь-яких предметів. Тренер оголосив

завдання: «Ви – групи репортерів, які опинились на місці подій. Що відбулося? Де? З ким? Чому?». Протягом 20 хвилин здобувачі-психологи мали написати репортаж з місця подій до своєї газети.

Заняття 8. Точність / деталізованість Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування здатності до деталізації та точного відображення у структурі дивергентного мислення майбутніх психологів

Вправа «Конструювання об'єкта (перетворення геометричних фігур в реальні об'єкти)» передбачала командну роботу: учасники ділилися на дві команди. Кожна команда отримала ідентичні набори картонних вирізок різної геометричної форми та різних розмірів, з яких вони мали зібрати різні об'єкти.

Вправа «Геометричні фігури» виконувалась в індивідуальній формі. Протягом 30 хвилин учасники мали доповнити геометричні фігури на бланках власними малюнками. Переможцем стає той учасник, в якого за результатами перевірки подібності малюнків вийде найбільша кількість деталізованих об'єктів.

Заняття 9. Альтернативність Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування альтернативності дивергентного мислення майбутніх психологів

Задля розвитку альтернативного дивергентного мислення було впроваджено вправу за методом Е. де Боно «А якщо?». Здобувачам-психологам було запропоновано навмання обрати один із відомих фільмів та розглянути усі альтернативні варіанти розвитку подій у ньому, відповідаючи на питання «А якщо?».

Також було впроваджено вправу «Канцелярські скріпки», метою якої був пошук шляхів творчого удосконалення виконання знайомих дій через винайдення альтернативних рішень і способів дій. Учасники поділилися на підгрупи по 5-6 людей, кожен отримав по чотири скріпки. Слід було якнайшвидше скласти зі скріпок ланцюжок (один на кожную підгрупу,

використавши всі скріпки). Тренер фіксував мінімальний та максимальний час. Далі учасники мали якнайшвидше розібрати ланцюжок. Після виконання завдання учасникам надається 1 хвилина для обговорення та пошуку методів прискорення виконання завдання. Ведучий пропонує повторити виконання завдання, фіксуючи максимальний та мінімальний час.

Заняття 10. Допитливість. Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування допитливості дивергентного мислення майбутніх психологів.

Вправа «Що? Звідки? Як?» передбачала демонстрацію учасникам будь-якого незвичайного рідкісного чи старовинного предмету, призначення якого слід було відгадати. Кожен з учасників по порядку повинен швидко відповісти на три питання: Що це? Звідки це взялося? Як це можна використовувати? Після вправи тренер з учасниками обговорюють, які відповіді на питання запам'яталися учасникам, видаються найбільш цікавими та логічними.

Метод ПМЦ «Плюс, Мінус, Цікаво» передбачав оцінку та аналіз проблеми та варіантів її вирішення, знаходження і розкриття нових можливостей і перспектив вирішення проблеми і генерацію нових ідей. Метод дозволив сфокусувати уваги і мислення учасників на різних елементах аналізованої проблеми. Учасники записували позитивні, негативні і цікаві аспекти об'єкта, проблеми, ідеї або рішення. Заохочувалося записувати максимальну кількість аргументів у кожному стовпчику. Учасникам було запропоновано низку терапевтичних підходів для розв'язання типових психологічних проблем. Вони мусили обрати певний підхід і ретельно проаналізувати його переваги, недоліки (обмеження) та цікаві аспекти застосування.

Заняття 11. Рефлексивність. Тривалість 2 години.

Метою даного заняття було формування рефлексивності дивергентного мислення майбутніх психологів

В якості самостійної роботи учасникам пропонуються такі техніки фрірайтингу: «Автоматичне письмо», «Потік свідомості», «Імідж – стрімінг». Після знайомства із методологією фрірайтингу з учасниками проводився груповий брейнрайтінг.

Вправа «Асоціації» передбачала вибір добровольця, що вийшов з аудиторії, а інші учасники мали «загадати» одного з присутніх. Після повернення учасник ставив іншим питання у вигляді асоціацій: З яким кольором асоціюється загаданий учасник? З яким деревом? Музикою? Літературним твором? Порою року? Твариною? Тощо. Після відгадування з аудиторії виходить наступний доброволець і процедура повторюється. Після завершення вправи відбувалося обговорення: які відповіді-асоціації були найбільш інформативними? Які були труднощі?

Заняття 12. Інноваційність Тривалість 3 години.

Метою даного заняття було формування рефлексивності дивергентного мислення майбутніх психологів

Вправа «Створення логотипу» передбачала роботу у підгрупах по 4 - 5 осіб, які мали вигадати і зобразити логотип товару, обраного учасниками навмання.

Вправа «Способи дії» передбачала вигадування якомога більшого числа способів дії, що дозволяють розв'язати будь-яку нетривіальну ситуацію, наприклад з числа цих: естетично упакувати подарунок, маючи тільки газетний папір і скотч; відкрити консервну банку, не маючи спеціального ножа; дістати зі сходів до лампочки, до якої не дотягнутися 20 см. Після виконання вправи відбувалося обговорення того, що полегшувало виникнення ідей, а що ускладнювало.

Далі було реалізовано рольову гру «Презентація унікального винаходу», яка передбачала поділ учасників на команди по 3-6 осіб. Учасники мали уявити собі, що до їх групи завітав досить заможний пан з іншої країни, що бажає інвестувати свої гроші у творчу команду, яка запропонує будь-який цікавий та креативний проект. Це може бути якийсь

винахід чи ідея в будь-якій галузі послуг та виробництва. Після цього учасникам пропонували по черзі презентувати свій унікальний проєкт, максимально аргументуючи в чому його унікальність та оригінальність, чому варто у нього вкласти гроші. Обговорювались такі питання: чи виникали труднощі під час розробки проєкту? на якому етапі вам було найскладніше?

Заняття 13. Толерантність до невизначеності Тривалість 5 години.

Метою даного заняття було формування толерантності до невизначеності дивергентного мислення майбутніх психологів

Вправа «Домальовування фігур» проводилася в індивідуальній формі. Кожен учасник отримав бланк з абстрактними фігурами (лінії, криві, закарлюки), які слід домалювати, щоб завершити малюнок. Протягом 10 хвилин учасники мають завершити свої малюнки і дати їм назви.

Наступна вправа «Малюнок за інструкцією» передбачала отримання паперових смужок з інструкціями, які витягували із капелюха. Крок за кроком, обираючи смужку, слід було малювати те, що написано в інструкції.

Використання настільної гри «Друдли» є ефективним способом розвитку невербальної креативності, оскільки гра спрямована на розвиток здатності до цілісного предметного сприйняття, актуалізує асоціативне мислення, сприяє розвитку почуття гумору. Учасники мають вгадати ідею, яку зашифрував художник у друдлі, дати назву малюнку.

Виконання техніки «Атрибутивний список» передбачало розкладання проблеми на ключові атрибути, на кожному з яких увага звертається окремо. Здобувачі навчалися розпізнавати головні атрибути, тобто складові продукту, ситуації, проблеми тощо.

Техніка «Brutethink» передбачала формулювання учасниками проблеми, подальше додавання до цієї проблеми будь-якого слова (із словника, статті тощо) та пошук зв'язків між даним словом та проблемою.

Застосування «Кубиків історій Рорі» передбачало написання історії, використовуючи асоціації, що виникають при описі кожної грані кубика.

Вправа «Битва копірайтерів» передбачала поділ учасників на дві команди по 5-6 осіб. Один з учасників у кожній команді отримав роль директором, інші – копірайтерів. Директор демонстрував один копірайт ераптерам протягом 30 секунд. За цей час кожен копірайтер мав вигадати один або декілька коротких описів друдлу та записати їх на папері. Далі учасники складали свої папірці директору, щоб він обрав один варіант, який йому сподобався найбільше. Автор обраної директором версії отримував картку з друдлом. У наступному раунді роль директора переходила по годинній стрілці. Виграв гравець, який зібрав більше карток. Далі відбувалося обговорення найбільш оригінальних версій в обох командах.

Вправа «Творчий колаж» передбачала заготовку вірізок кількох малюнків або частин малюнків з журналів, газет, каталогів, рекламних листівок тощо. Далі вирізки перемішувалися і далі складувалися в різні сполучення, патерни і поєднання. Учасники використовували усі можливі способи складання вирізок. У результаті було створено велику метафоричну картину, позначали кожен малюнок словом або фразою, і потім завершували речення: «Моя проблема дуже схожа на (вставте слово або фразу з колажу), тому що вона ...».

Заняття 14. Системність. Тривалість 3 години.

Метою даного заняття було формування інверсивності дивергентного мислення майбутніх психологів

Протягом вправи «*Німа режисура*» учасники мали поділитися на команди, які повинні були показати словосполучення, залучаючи до демонстрації усіх своїх представників, проте не маючи можливості вголос домовлятися. Заохочувалися учасники протилежної команди, які вгадали словосполучення та «режисер» демонстрації, який зумів підібрати правильний «сценарій» та спосіб демонстрації задуму.

Вправа «Ко-воркінг» передбачала поділ учасників на команди по 5-7 осіб. За 30 хвилин команди мали продемонструвати результати своєї колективної творчості, в арсеналі яких були кольоровий папір, картон,

газети, журнали, фарби, маркери, олівці, клей, ножиці, пластилін, повітряні кульки, фольга, сірники. Після завершення роботи відбувалося обговорення «творів мистецтва», голосування за найкращий твір та обговорення труднощів та переваг сумісної роботи.

Вправа «Арка» передбачала об'єднання учасників у 2 - 3 команди, які отримали аркуш паперу завдання: виготовити з одного аркуша арку такого розміру, щоб через неї зміг пройти будь-який з учасників. Арка мала складатися з безперервної смуги паперу. Використання скріпних приладдів було заборонено, дозволені тільки ножиці.

Вправа «Підкорювачі повітря» передбачала об'єднання учасників у підгрупи по 3 - 4 особи, які мали розробити модель приладу, що буде якомога повільніше спускатися на підлогу під дією сили тяжіння. Перемогла та команда, чия модель планувала найдовше.

При виконанні вправи «Місток» учасники об'єдналися в команди по 4 - 6 осіб. Їм було видано по 40 - 50 аркушів паперу і завдання: побудувати з цього паперу якомога довший підвісний міст, перекинутий між двома стільцями або столами. Краща споруда визначалася голосуванням.

Заняття 15. Критичність. Тривалість 3 години.

Метою даного заняття було формування інверсивності дивергентного мислення майбутніх психологів

На основі методу Уолта Діснея учасникам була запропонована рольова гра. Вони розбилися на трійки, далі кожен з трійки отримав роль – Фантазера, Реаліста та Критика. Учасник з роллю Фантазера мав запропонувати ідею стосовно професійної діяльності психолога, коротко її описати. Реаліст обговорював деталі, аналізував ідею, окреслював реальні шляхи її втілення. Учасник-Критик оцінював результат, знаходив недоліки, аналізував витрати, слабкі сторони та перепони у реалізації. Після завершення такого циклу учасники мінялися ролями. Після завершення такої вправи відбувається вибір найдоцільніших ідей, відбувається обговорення: чи були труднощі у примірюванні до себе тієї чи іншої ролі? Яка з ролей

найбільше «пасує» кожному з учасників?

Техніка Супергероїв передбачала обрання учасниками ролі будь-якого героя (Супермена, Шерлока Холмса, Джеймса Бонда тощо), про якого вони отримали загальну інформацію. Група формулювала проблему стосовно професійної діяльності психолога. Тепер учасники висловлюють свої ідеї від імені свого героя, уявляючи його спосіб мислення або видають власні думки від його імені.

Упровадження методу «Світове кафе» передбачала, що протягом 3-5 хвилин тренер розповів про особливості роботи, правила і очікуваний результат. Учасники об'єдналися в групи від 3 до 7 осіб. У кожній групі був обраний «господар столу». Його завдання - фіксувати інформацію і передавати напрацьоване наступним групам. Кожна група отримала по аркушу для запису ідей. Господар столу без критики фіксував ідеї. За командою тренера учасники мінялися столами, а господар столу залишався на місці, далі нові учасники доповнювали список своїми ідеями. Коли команди повернулися за свої столи, почалося підведення підсумків обговорення, систематизація ідей, господар кожного столу презентує результати всієї групи. Після обговорення була рефлексія вправи, що ґрунтується на аналізі, яка роль – генератора ідей, критика, доповідача – є більш прийнятною для кожного учасника.

3.3 Перевірка ефективності програми розвитку властивостей дивергентного мислення майбутніх психологів.

З таблиці 3.1 видно, що показники властивостей дивергентного мислення не мають статистично значущих відмінностей у представників експериментальної та контрольної груп.

Таблиця 3.1

Показники властивостей дивергентного мислення осіб експериментальної групи та контрольної групи до впровадження програми

Показники	Групи досліджуваних				U	Z	P
	Експериментальна		Контрольна				
	М	σ	М	σ			
Релятивність	6,23	1,48	5,69	1,65	66,00	0,95	0,343
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність	1,38	2,14	0,54	0,78	76,50	0,41	0,682
Дискретність	7,31	1,03	6,46	1,51	56,00	1,46	0,144
Образна адаптивна гнучкість	1,38	0,65	0,85	1,14	51,50	1,69	0,091
Семантична гнучкість	3,38	0,87	2,85	0,69	52,00	1,67	0,096
Інверсивність	0,15	0,38	0,15	0,38	84,50	0,00	1,000
Швидкість	1,69	0,95	2,23	0,93	55,00	-1,51	0,130
Оригінальність	0,92	1,04	1,00	0,58	79,00	-0,28	0,778
Точність / деталізованість	0,62	0,87	1,15	1,07	58,50	-1,33	0,182
Альтернативність	1,08	0,76	0,77	0,73	65,50	0,97	0,330
Допитливість	34,23	9,44	37,85	7,81	60,50	-1,23	0,218
Рефлексивність	16,92	5,84	19,77	5,39	56,00	-1,46	0,144
Інноваційність	33,15	3,36	35,38	2,43	50,50	-1,74	0,081
Толерантність до невизначеності	17,46	0,97	18,00	2,35	66,00	-0,95	0,343
Системність	1,54	0,52	1,69	0,48	71,50	-0,67	0,505
Критичність	40,46	8,86	42,38	6,56	69,00	-0,79	0,427

Показники релятивності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись,

після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.1).

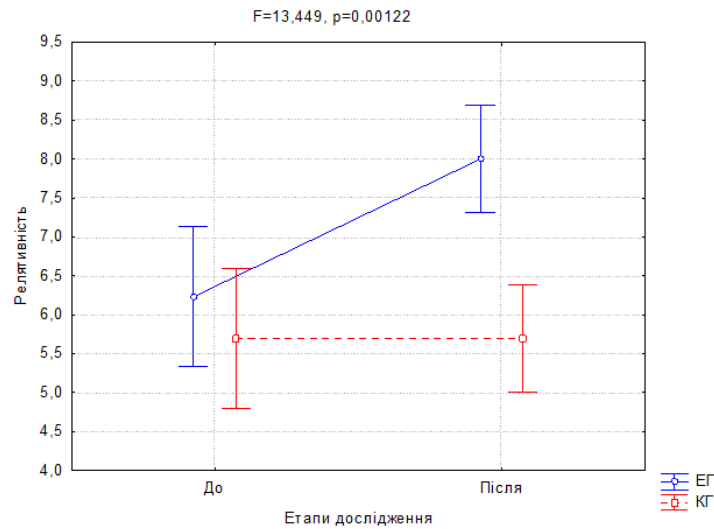

Рис. 3.1 Показники релятивності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники симптомокомплексу «образність – фантастичність – інтуїтивність – іррелевантність» майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.2).

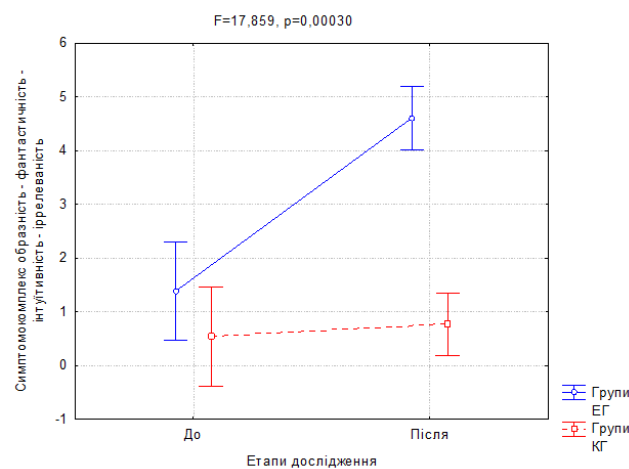

Рис. 3.2 Показники симптомокомплексу «образність – фантастичність – інтуїтивність – іррелевантність» майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники дискретності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.3).

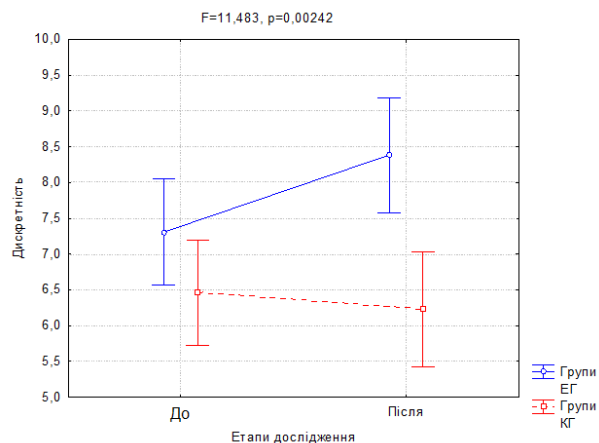

Рис. 3.3 Показники дискретності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники образної адаптивної гнучкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.4).

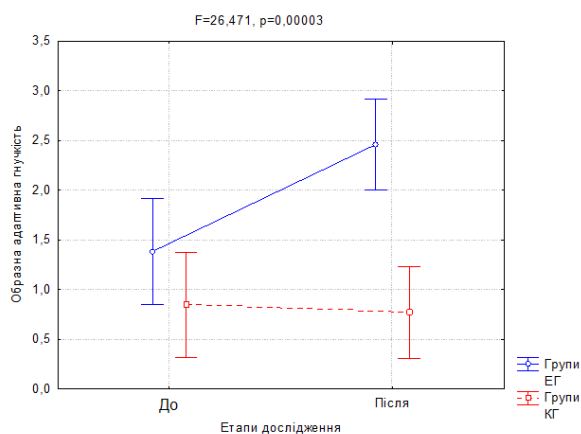

Рис. 3.4 Показники образної адаптивної гнучкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники семантичної гнучкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.5).

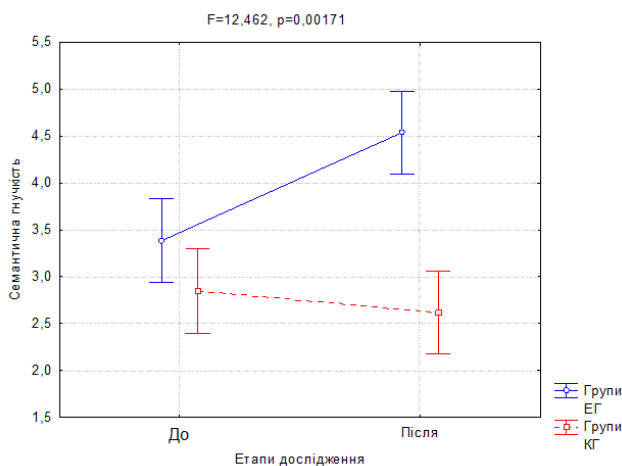

Рис. 3.5 Показники семантичної гнучкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники семантичної гнучкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись,

після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.6).

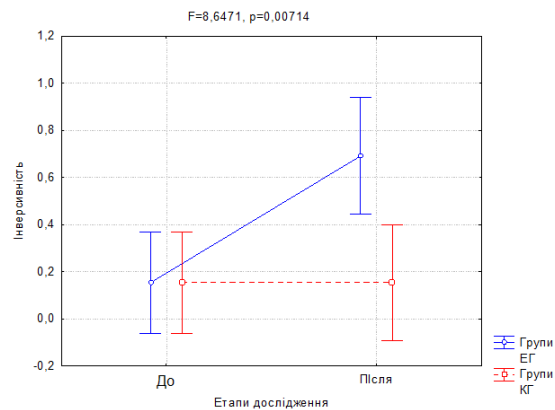

Рис. 3.6 Показники інверсивності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники швидкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.7).

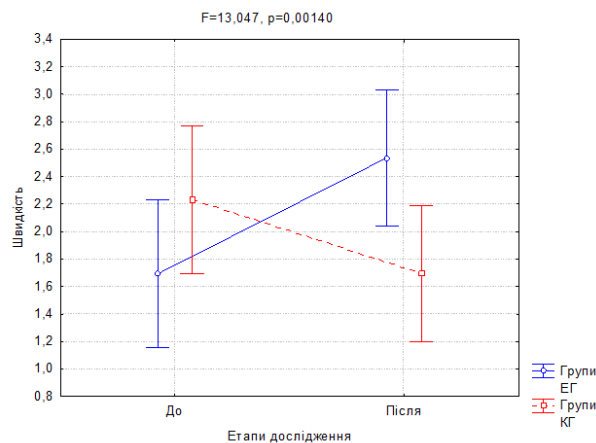

Рис. 3.7 Показники швидкості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники оригінальності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись,

після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.8).

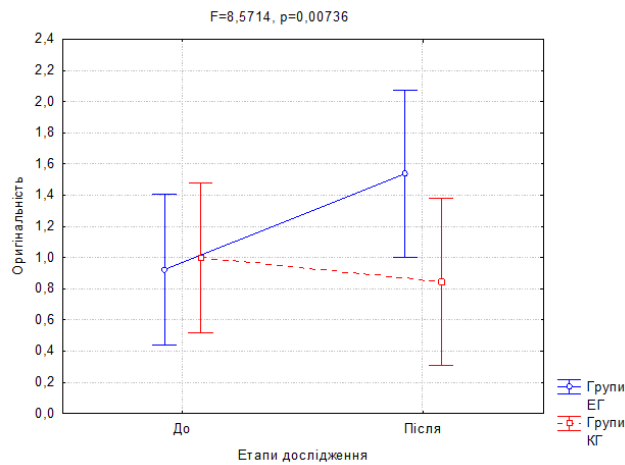

Рис. 3.8 Показники оригінальності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники точності / деталізованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.9).

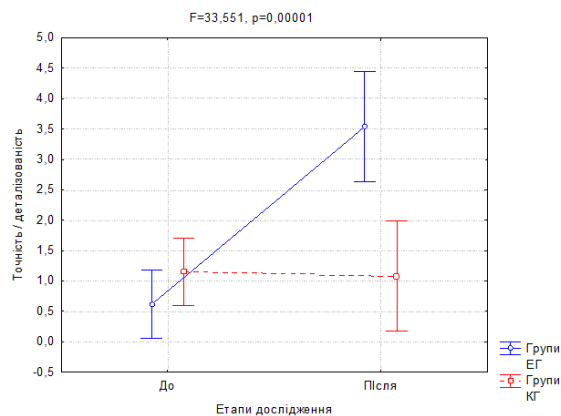

Рис. 3.9 Показники точності / деталізованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники альтернативності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.10).

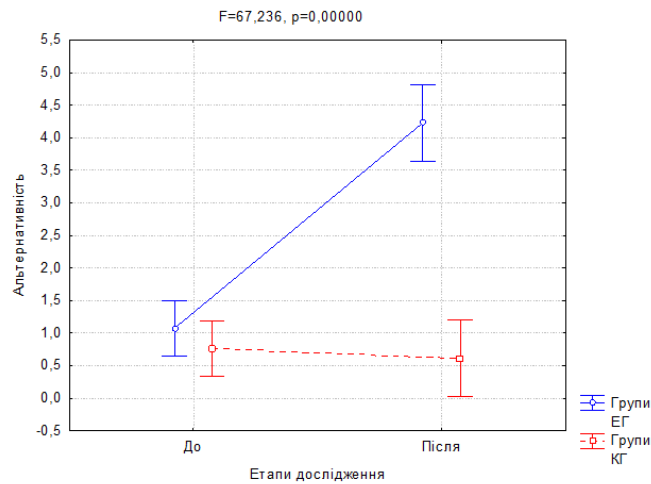

Рис. 3.10 Показники альтернативності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники допитливості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.11).

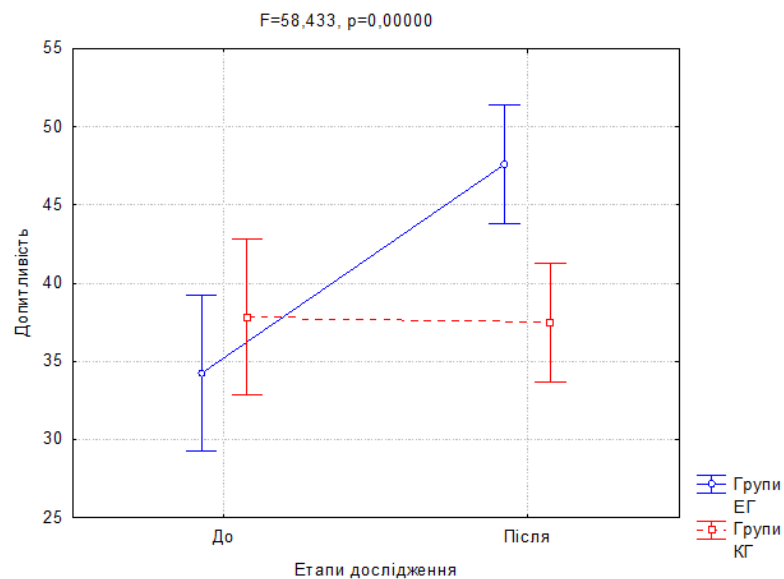

Рис. 3.11 Показники допитливості майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники рефлексивності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.12).

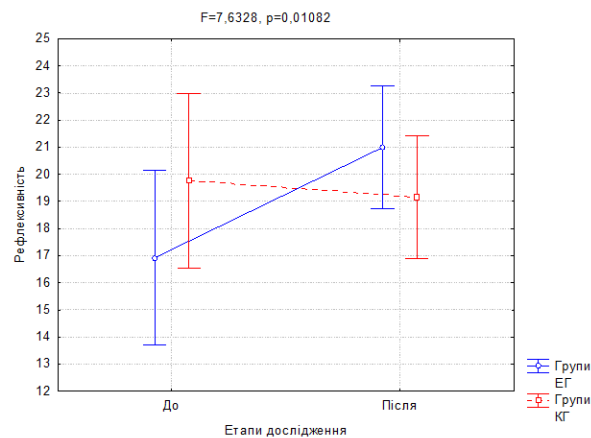

Рис. 3.12 Показники рефлексивності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники інноваційності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.13).

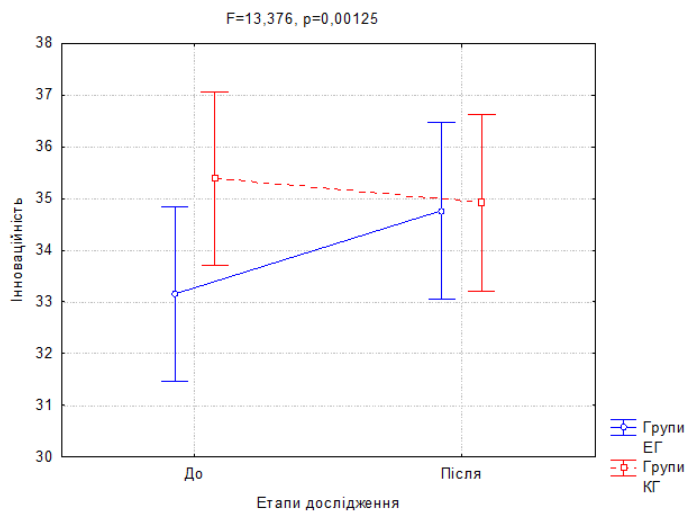

Рис. 3.13 Показники інноваційності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники толерантності до невизначеності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.14).

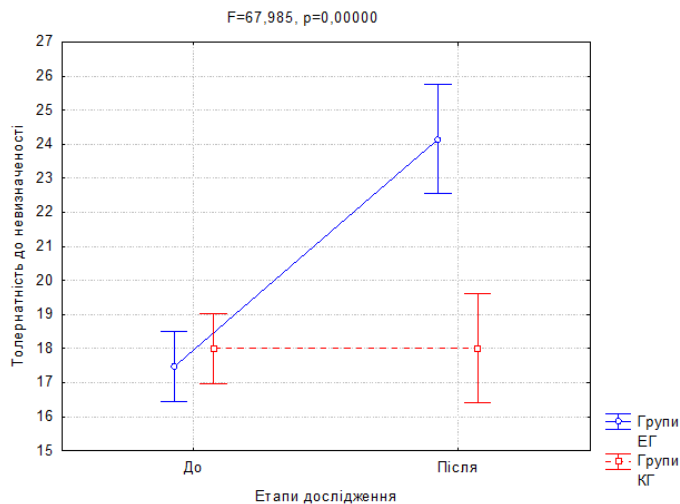

Рис. 3.14 Показники толерантності до невизначеності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники системності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.15).

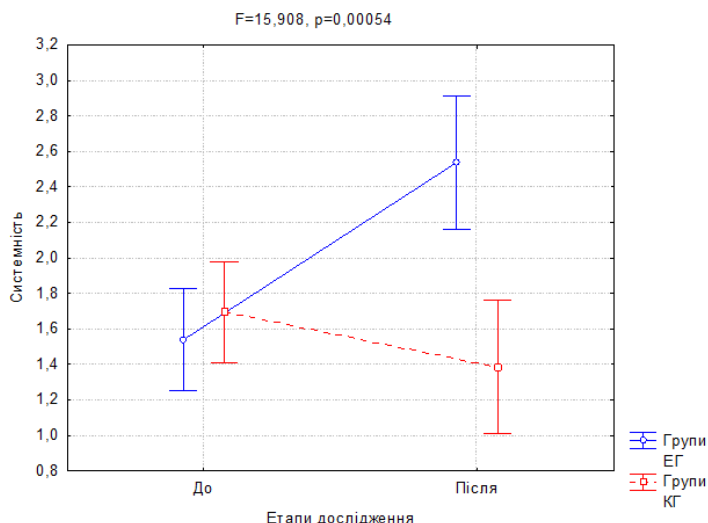

Рис. 3.15 Показники системності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Показники критичності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп, які до впровадження програми не відрізнялись, після тренінгу позитивно зрушилися у представників експериментальної групи, натомість у контрольній групі не змінилися (рис. 3.16).

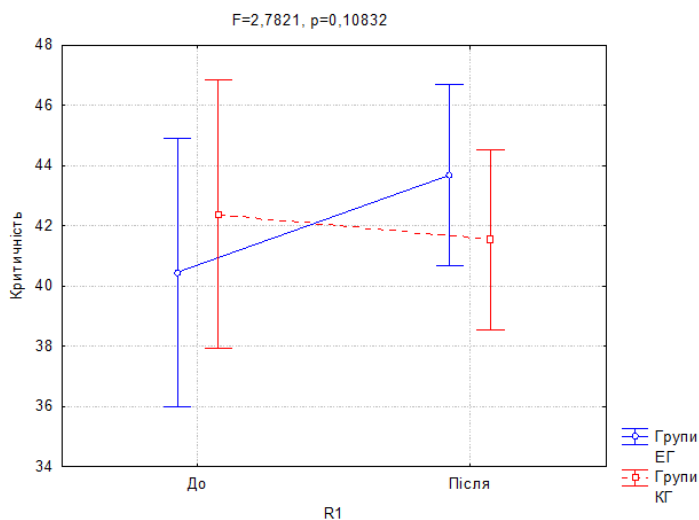

Рис. 3.16 Показники критичності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

З таблиці 3.2 видно, що більшість показників властивостей дивергентного мислення мають статистично значущі відмінності у представників експериментальної та контрольної груп після впровадження програми з розвитку дивергентного мислення.

Таблиця 3.2

**Показники властивостей дивергентного мислення осіб
експериментальної групи та контрольної групи після впровадження
програми**

Показники	Групи досліджуваних				U	Z	p
	Експериментальна		Контрольна				
	М	σ	М	σ			
Релятивність	8,00	0,58	5,69	1,60	25,00	3,051	0,002
Симптомокомплекс образність - фантастичність - іррелевантність	4,62	1,33	0,77	0,60	5,00	4,077	0,000
Дискретність	8,38	0,96	6,23	1,74	27,00	2,949	0,003
Образна адаптивна гнучкість	2,46	0,52	0,77	1,01	17,00	3,462	0,001
Семантична гнучкість	4,54	0,52	2,62	0,96	6,00	4,026	0,000
Інверсивність	0,69	0,48	0,15	0,38	39,00	2,333	0,020
Швидкість	2,54	0,97	1,69	0,75	42,50	2,154	0,031
Оригінальність	1,54	1,13	0,85	0,69	51,00	1,718	0,086
Точність / деталізованість	3,54	1,94	1,08	1,12	28,00	2,897	0,004
Альтернативність	4,23	1,24	0,62	0,77	1,00	4,282	0,000
Допитливість	47,62	4,99	37,46	7,94	28,50	2,872	0,004
Рефлексивність	21,00	0,82	19,15	5,55	70,00	0,744	0,457
Інноваційність	34,77	3,17	34,92	2,78	78,00	-0,333	0,739
Толерантність до невизначеності	24,15	0,90	18,00	3,85	13,00	3,667	0,000
Системність	2,54	0,52	1,38	0,77	21,00	3,256	0,001
Критичність	43,69	0,85	41,54	7,37	77,00	0,385	0,701

Найбільш значущими відмінностями характеризуються показники альтернативності, симптомокомплексу «образність - фантастичність – іррелевантність», семантичної гнучкості, толерантності до невизначеності. Не значущими виявились відмінності у показниках рефлексивності, інноваційності та критичності дивергентного мислення майбутніх психологів.

Висновки до третього розділу

Методологічний аналіз проблеми розвитку дивергентного мислення дозволив окреслити два основні напрями можливих розвивальних впливів: розвиток творчого мислення та розвиток професійного мислення, інтеграція яких дозволяє сприяти формуванню властивостей дивергентності у майбутніх психологів. Використання класичних методів розвитку креативності та творчого мислення, заснованих на творчій конструкторології, засадах розвитку вербальної та невербальної креативності, творчого письменництва, методах розвитку «латерального мислення» на матеріалі практичної діяльності фахівця-психолога дозволяє сприяти розвитку властивостей дивергентного мислення майбутнього психолога.

Представлена у дослідженні програма розвитку властивостей дивергентного мислення була організована у вигляді тренінгу, кожне заняття якого було присвячено розвитку окремої властивості дивергентного мислення: релятивності, симптомокомплексу «образність - фантастичність –іррелевантність», дискретності, образної адаптивної гнучкості та семантичної гнучкості, інверсивності, швидкості, оригінальності, точності і деталізованості, альтернативності, допитливості, рефлексивності, інноваційності, толерантності до невизначеності, системності та критичності.

Тренінг розвитку дивергентного мислення спричинив зростання усіх її властивостей, серед яких найбільшого значення мали позитивні зрушення за показниками альтернативності, симптомокомплексу «образність - фантастичність –іррелевантність», семантичної гнучкості, толерантності до невизначеності.

ВИСНОВКИ

1. У результаті теоретичного аналізу проблеми дивергентного мислення його було визначено як особливий різновид мислення, спрямованого на швидке генерування великої кількості інноваційних підходів та оригінальних варіантів розв'язання проблеми і такого що характеризується властивостями швидкості, альтернативності, гнучкості, оригінальності, точності, іррелевантності, фантастичності, інтуїтивності, релятивності, цілісності, рефлексивності, інноваційності, критичності, інверсивності, дискретності, активності та образності, а також толерантності до невизначеності і допитливості суб'єкта такого мислення. Здатність до дивергентного мислення визначається як професійно важлива якість майбутнього психолога, яка уможливорює оволодіння ним творчим рівнем професійного мислення та сприяє формуванню у нього професійної ідентичності.

2. Визначено структуру властивостей дивергентного мислення, у якій найміцніші зв'язки встановлено між дискретністю та семантичною гнучкістю, між симптомокомплексом образності - фантастичності - іррелевантності – інтуїтивності із точністю та деталізованістю, між релятивністю та альтернативністю, між інноваційністю та оригінальністю, між точністю і деталізованістю і толерантністю до невизначеності, між альтернативністю та семантичною гнучкістю, а також між критичністю та інверсивністю.

3. Майбутні психологи представлені здебільшого середнім рівнем дивергентного мислення, що має негативну динаміку протягом навчання у ЗВО, і поступаються у рівні його властивостей працюючим досвідченим психологам. Академічна успішність здобувачів-психологів позитивно позначається на рівні розвитку властивостей дивергентного мислення. Більш успішні студенти, особливо на початку та по середині навчання, мають значно вищі показники здатності продукування фантастичних неприв'язаних

до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей. Показники інверсивності, системності та критичності спадають протягом навчання у вищі у майбутніх психологів із низькою навчальною успішністю, а образної гнучкості – із високою.

4. Виявлено, що у майбутніх психологів професійно важливі якості та здатності позитивно пов'язані із дивергентністю мислення. Соціальна креативність позитивно корелює з усіма властивостями дивергентного мислення, особливо із альтернативністю, а соціальний інтелект має міцні зв'язки параметрів здатності передбачати наслідки поведінки та розуміти системи поведінки у динаміці із релятивністю, інноваційністю та дискретністю. Комунікативна креативність має міцні кореляції із швидкістю, альтернативністю, семантичною гнучкістю, дискретністю, особливо за параметром комунікативної легкості. Емоційний інтелект також позитивно пов'язаний із дивергентністю мислення, що визначається зв'язками між релятивністю, дискретністю та інноваційністю із емпатією та емоційною обізнаністю. Соціальний інтелект та соціальна креативність, емоційний інтелект та комунікативна креативність успішних у навчанні майбутніх психологів незалежно від курсу є вищими за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками професійно важливих якостей.

5. Визначено узгодженість між сформованістю професійної ідентичності майбутнього психолога та рівнем розвитку його дивергентного мислення. Позитивна та активна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками позитивної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення. Вищий рівень дивергентного мислення позитивно позначається на рівні позитивної та активної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання, а негативна та

пасивна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є нижчою за умови високого рівня дивергентного мислення.

6. Доведено, що властивості дивергентного мислення виступають предикторами професійної ідентичності та успішності у навчанні здобувачів-психологів. Найбільш впливовою детермінантою позитивної та активної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась оригінальність, а толерантність до невизначеності та інноваційність стоять на заваді розвитку негативної та пасивної професійної ідентичності психолога. Предикторами академічної успішності здобувачів-психологів виявились образна адаптивна гнучкість, інноваційність, дискретність, швидкість, релятивність, системність і критичність.

7. Представлена у дослідженні програма розвитку властивостей дивергентного мислення майбутніх психологів була організована у вигляді тренінгу, кожне заняття якого було присвячено розвитку окремої властивості дивергентного мислення методами сприяння творчого мислення, де основним контентом виступили практичні завдання професійної діяльності психолога. Упроваджений тренінг спричинив зростання усіх властивостей дивергентного мислення здобувачів-психологів, серед яких найбільшими зрушеннями відзначились показники альтернативності, симптомокомплексу «образність - фантастичність –іррелевантність», семантичної гнучкості, толерантності до невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амплєєва О. М. Теоретична модель емоційного інтелекту як важливого компоненту професійної діяльності психолога. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 3. С. 3-9.
2. Антонова Н.О. Проблеми діагностики психологічної готовності до професійної діяльності у випускників психологічного факультету. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць. 2009. Том X. Ч. 11. С.43-52.
3. Антошків А.В. Комунікативна креативність як чинник розвитку командотворчої компетентності психолога : дис. Доктора філософії. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 190 с.
4. Антошків А., Колісник М. Комунікативна креативність особистості : психологічний зміст та детермінанти розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2022. Вип. 65. С. 8-24.
5. Антошків А., Чернець Б. Феномен дивергентного мислення у психології. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. № 64. 2021. С. 8-24.
6. Артемчук О. Г., Лобода О. Концепція креативності в рамках професійної підготовки майбутніх практичних психологів. *Актуальні проблеми практичної психології*. Зб. наук. праць. Частина І. Херсон, ПП Вишемирський В. С., 2008. С. 17-21.
7. Богдан Ж., Колісник М. Комунікативні гнучкі навички фахівця соціономічного профілю. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2024. № 70. С. 66-78.
8. Богдан Ж., Підбуцька Н. Критичне мислення як гнучка навичка фахівця технічного профілю. *Наукові перспективи. Серія «Психологія»*. 2023. № 9 (39), 513-528.

9. Бочелюк В.В. Підготовка майбутнього психолога до запобігання віктимній поведінці дівчат-підлітків : дис. докт. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2014. 232 с.
10. Бочелюк В.Й. Психологія: вступ до спеціальності : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
11. Верещинська Я. В. Естетичне сприйняття як чинник розвитку соціально-перцептивної компетентності майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2016. 202 с.
12. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 320 с.
13. Вірна Ж.П. Психологічні межі інтегративного вивчення професіоналізму. *Творчий потенціал як умова та засіб реалізації особистості в трансформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.–практ. конф., 21- 22 жовт. 2010 р. Суми. 2010. Ч. 1. С. 49-50.
14. Гірняк А. Методологічне обґрунтування психологічних змінних емпіричного дослідження ефективності модульно-розвивальної взаємодії. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 177-191.
15. Гірняк А. Методологічна модель психологічного пізнання модульно-розвивальної освітньої взаємодії. *Психологічний часопис*. 2022. Том 8. Випуск 1 (57). С. 49-60.
16. Гірняк А., Гірняк Г.С. Психологічна ефективність оргтехнології модульно-розвивальної взаємодії в умовах сучасного ЗВО. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 199-238.
17. Горенко М. В. Креативність як значуща характеристика готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. *Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності* : матеріали ХХІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 травня 2022 року. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 47-51.

18. Горноста́й П. П. Компетентність психолога: досвід чи творча обдарованість? *Практична психологія і школа* : Матеріали Міжнародної конференції. К., 1993. С.43-49
19. Горноста́й П. П. Креативність і гармонійність особистості (психотерапевтичний аспект). *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Психологічні науки* : зб. наук. праць. Серія № 12. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2005. № 9 (33). С. 3-7.
20. Грищенко С.А. Прогнозувальний компонент професійного мислення психолога-консультанта. *Психологія* : зб. наук. праць. Київ, 1998. Вип. 3. С. 61-65.
21. Грінченко О.М. Когнітивні особливості професійного самовизначення студентів-психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2018. 238 с.
22. Гузалова О.В До питання про структуру творчого мислення майбутніх фахівців та її специфіка в закладах вищої технічної освіти. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2006. № 3-4. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4827/1/28.pdf>.
23. Гулько Ю.А. Оптимізація процесу розуміння засобами творчого тренінгу. *Актуальні проблеми психології: Проблеми творчості та обдарованості* : Зб. наук. праць. Т.1. Вип.1. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. С. 96-106.
24. Гура Т. Є. Психологія розвитку професійного мислення у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... д-ра психол. наук :19.00.07. Київ, 2014. 44 с.
25. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2003. 20 с.
26. Долинська Л.В. Активні методи в роботі практичного психолога. К.: Знання, 1994. 80 с.

27. Джелілова Л. Р. Психологічні особливості розвитку професійного мислення у майбутніх вчителів початкової школи : дис. ... канд. психол. наук :19.00.07. Одеса, 2008. 236 с.
28. Дідик Н.М. Креативність як професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів. *Наука і освіта* : наук. - практ. журнал. 2010. №10. С. 172-177.
29. Дідик Н. М. Особливості особистісних характеристик майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць Кам'янець–Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Кам'янець–Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 4. С.97-106.
30. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія: вступ до спеціальності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ЦУЛ, 2010. 256 с.
31. Євдокимова Н.О. Моделювання розвитку професійно важливих якостей майбутнього психолога у сфері тренінгових технологій. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2014. Вип.2.13(109). С. 62-67.
32. Жванія Т.В. Дослідження мотивації вибору професії психолога. *Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія*. Х.: ХНПУ, 2005. Вип. 15. Частина II. С. 9-19.
33. Жванія Т.В. Мотиваційна готовність до професійної діяльності як професійно значуща якість особистості майбутнього психолога. *Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія*. Х.: ХНПУ, 2009. Вип. 28. С. 23-37.
34. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
35. Іванцова Н. Б. Генеза професійної спрямованості практичного психолога: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 344 с.

36. Книш А.Є. Формування особистісної готовності майбутніх психологів-тренерів до професійної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2014. 217 с.

37. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів : моногр. Авт. кол. ; за наук. ред. Лозової О.М. Вінниця: Віндрук, 2014. 184 с.

38. Кучинова Н. М. Психологічні особливості професійного мислення маркетологів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Випуск 24. С. 441-454.

39. Кобилянська Т. В. Особистісні та професійно важливі якості майбутнього психолога. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (74). Р. 78-80.

40. Колісник М.І. Комунікативна креативність особистості. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року. С. 240-242.

41. Колісник М.І. Особливості навчання студентів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах карантинних обмежень. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 24-25 листопада 2022 року*. С. 199-201.

42. Колісник М.І. Психологічні аспекти інклюзивного навчання. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 року*. С. 264-266.

43. Колісник М.І. Соціально-психологічні основи спілкування у соціальній роботі. *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку* :

матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 25 листопада 2021 р.. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 264-267.

44. Колісник М., Шишов В. Комунікативна креативність у системі професійно важливих якостей особистості соціономіста. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2023. № 67. С. 63-73.

45. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підручник. Київ :КНЕУ, 2003. 367 с.

46. Літвінова О. В. Соціально–психологічна проблема розвитку професійно важливих якостей студентів–психологів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2009. №1 (21). С.140-145.

47. Лобода О. В. Креативність як системоутворюючий фактор структури особистості майбутнього практичного психолога. URL: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?p> (Дата звернення: 12.05.2022).

48. Логінова Л. В. Феномен соціально–професійної зрілості майбутніх психологів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. 2009. №1(21). С.145-149.

49. Луньов В. Є. Психологічні особливості становлення професійного мислення особистості у системі ОВС України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2013. 29 с.

50. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 1. С. 2-6.

51. Мартинюк І. А. Тренінгова програма розвитку професійних якостей психолога, визначальних для роботи в початковій школі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №11. С. 56-59.

52. Меднікова Г.І., Колісник М.І. Структура ціннісних орієнтацій студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів.

Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 02-03 червня 2022 р. С. 206-208.

53. Міщенко М.С., Горенко М.В. Основи формування готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності* : матеріали IV Всеукр. інтернет-конф. Умань, 2017. С. 126–131. URL: <https://www.dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/7710>.

54. Михайленко О. Ю. Психологічні особливості розвитку рольової компетентності майбутніх практичних психологів: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.07. Харків, 2016. 221 с.

55. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці. К.: Знання, 1989. 192 с.

56. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці. *Вісник Національної академії педагогічних наук України. Психологія*. Київ, 2022. Вип 4 (2). С. 1-7.

57. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2007. №4. С. 6-9.

58. Мороз Л. І., Міщенко М. С. Професійно-психологічний тренінг як засіб становлення майбутніх психологів. *Габітус* : науковий журнал. 2022. №34. С. 80-84.

59. Нагорна Г. О. Методологічні і технологічні основи дослідження музичного мистецтва у процесі формування професійного мислення особистості. URL: <http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/BAK7/7/13.pdf>.

60. Орбан-Лембрик Л. Основи психології управління: монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 426 с.

61. Панок В. Г. Зміст підготовки практикуючих психологів Основи практичної психології. К.: Либідь, 1999. С. 33-41.

62. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби. *Педагогіка і психологія*. 1994. №2. С. 3-10.

63. Панок В.Г. Концептуальні питання підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації психологів-практиків. Практична психологія у системі освіти: Питання організації та методики. К.: Ін-т систем. дослідж. освіти, 1996. 227 с.

64. Панок В. Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі. *Практична психології та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 14-17.

65. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики. *Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах*. К.: Ніка-Центр, 2002. С.18-28.

66. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Одеса: ПДПУ імені К.Д.Ушинського, 2002. 344 с.

67. Печко О. М. Формування професійного мислення майбутніх учителів фізичної культури засобами педагогічних ситуацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 20 с.

68. Пов'якель Н. І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи : монографія. Вид. 2-ге, випр. і допов. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 298 с.

69. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога : монографія. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 259 с.

70. Пов'якель Н. І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07.Київ, 2004. 408 с.

71. Седих К.В. Формування метакогнітивної компетентності у практичних психологів закладів освіти. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Випуск 52. С. 124-133.

72. Слободянюк Л. У. Професійна діяльність як чинник професійної деформації особистості психолога. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2007. №7. С. 69-72.

73. Тимошук І. Г. Формування морально–етичної відповідальності особистості майбутнього практичного психолога: автореф. дис. канд. психологічних наук. 19.00.07. К., 2003. 20 с.

74. Третяк Т. Творче мислення як процес побудови нового образу. *Актуальні проблеми психології*. Т.12. Вип. 26. С. 318-326.

75. Туриніна О. Л. Професійна діяльність як системотворчий чинник розвитку особистості майбутнього психолога. *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець–Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Вип. 1. Кам'янець–Подільський: Аксіома, 2008. С. 308-320.

76. Туркова Д. М. Емпатія як засіб комунікації майбутнього практичного психолога. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 1(1). С. 259-263.

77. Туркова Д. М. Психологічні, педагогічні та організаційні умови запровадження європейських стандартів підготовки майбутніх практичних психологів у системі вищої освіти України. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 518-529.

78. Федик А. Психологічні умови розвитку професійного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. канд. психол. наук. 19.00.07. К., 2021. 297 с.

79. Федорчук В. М. Тренінгова підготовка майбутніх психологів до консультативної діяльності. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець–Подільського національного університету ім. І.Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Вип. 2. Кам'янець–Подільський: Аксіома, 2008. С.332-342.

80. Фоменко К. І., Большакова А. М. Психологічна Т-гра «Креативність». *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2020. Випуск 63. С. 164-180
81. Фоменко К.І., Саврасов М.В. Психотехнології розвитку креативності: майстерня тренера. Х.: Діса-плюс, 2021. 125 с.
82. Фоменко К., Ільєнко-Садовнікова І., Бабич С. Психодіагностика інноваційного потенціалу фахівця. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 1(47). 2025. С. 1794-1808.
83. Фурман А. Методологічна реконструкція системомислєдїяльнїсного пїдходу до розумїння свїдомостї. *Психологія і суспїльство*. 2021. № 1. С. 5-35.
84. Фурман А. Методологічна оптика як їнструмент мислєвчинення. *Психологія і суспїльство*. 2022. № 2. С. 5-44.
85. Фурман О. Успїшнїсть, успїх і Я-концепція особистостї. *Психологія і суспїльство*. 2023. №1. С. 191-198.
86. Хомуленко Б. В. Функціонально-рольовї особливостї особистостї психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01. Луцьк, 2014. 19 с.
87. Хомуленко Б. В. Шляхи та засоби розвитку рольовї структури особистостї психолога. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*: зб. наук. праць. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2.12 (103). Т.2. С.184-191.
88. Чаплак Я. Самовизначення майбутніх практичних психологів в професійній діяльності. *Соціалїзація особистостї і суспїльні трансформації: механїзми взаємовпливу та вияви* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 14-15 трав. 2009 р.). Чернівці. 2009. С. 348-351.
89. Чепелева Н. В. Особистїсна пїдготовка практикуючого психолога. *Основи практичної психології* : пїдручник. Київ: Либїдь, 1999. С.242-249.

90. Чепелєва Н. В. Професійна компетентність практичного психолога. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет ім. М. Гоголя, 2002. Т.3. Ч.9. С.13-19.

91. Чепелєва Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія*: зб. наук. праць. 1998. Вип. III. С. 35–42.

92. Шандрук С.К. Методологічний підхід у становленні творчої особистості майбутнього психолога. Науковий огляд. 2017. № 2 (34). Режим доступу : <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1121>.

93. Шандрук С. Концепція розвитку професійних творчих здібностей майбутніх психологів. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 35-55.

94. Шандрук С.К., Чернець Б.В. Креативний потенціал як чинник психологічного благополуччя студентів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2021. Випуск 65. С. 224-234.

95. Шафранський В., Колісник М. Тренінг розвитку невербальної креативності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2022. № 66. С. 376-388.

96. Шевченко О. М. Особливості особистісних професійно-значущих якостей психологів-консультантів. *Габітус* : науковий журнал. 2022. Вип. 36. С. 234-242.

97. Шевчук О. Формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців державної прикордонної служби України засобами професійно-психологічного тренінгу. *Психологічні науки*. 2022. Вип.2. С. 78-86.

98. Шеленкова Н. Л. Розвиток у майбутніх психологів готовності до здійснення професійної кар'єри: монографія. Умань, 2015. 194 с.

99. Шикирава Н. М. Емпатія як особистісна характеристика та професійна якість практичного психолога. *Габітус* : науковий журнал. 2021. Вип. 23. С. 182-187.

100. Ягупова О. В. Особливості розвитку практичного мислення майстрів виробничого навчання : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.03. Х., 2009. 20 с.
101. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник. Київ : ТанDEM, 2004. 656 с.
102. Яремчук С. В. Формування спрямованості практичних психологів на оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками. *Вісник ТЕІПО. Психологічна служба школи: минуле, сучасність, майбутнє* : Матеріали міжнародної конференції. Тернопіль, 1996. С. 47-48.
103. Bandura, A. Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 1989. 44(9). 1175–1184. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.9.1175>.
104. Boden M. Dimensions of creativity. *The MIT Press*. 1996. 243 p.
105. Boden M. The creative mind: Myths and mechanisms. N.Y : Basic Books. 1992. 359 p.
106. Bogdan Zh. Psychology of Soft Skills of the Future Specialist : monograph. Kharkiv : S. Kuznets KhNUE, 2025. 215 p.
107. Bono Edward de. Practical Thinking. 4 ways to be right. 5 ways to be wring. 5 ways to understand. Penguin Book. London, 1971. 188 pp..
108. Campbell D. T. Blind variation and selective retention in creative thought as in other knowledge processes. *Psychological Review*. 1960. 67. 380-400.
109. Choi I., Nisbett, R. E., & Norenzayan A. Causal attribution across cultures: Variation and universality. *Psychological Bulletin*. 1999. 125(1). 47-63. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.1.47>.
110. Halpern D. F. Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*. 1998. 53(4). P. 449-455. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.53.4.449>.

111. Halpern, D. F. Halpern critical thinking assessment: Test manual. Mödling, Austria: Schuhfried GmbH. 2012.
<https://ris.utwente.nl/ws/files/6442251/halpern.pdf>.
112. Facione P. A. Critical thinking: What it is and why it counts. 2007. P. 50. URL:https://www.calpress.com/pdf_files/what&why.pdf,
113. Paul R. Critical Thinking: What every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World / Richard Paul. Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. 575 p.
114. Ruggiero V. R. Beyond feelings: A Guide to Critical Thought. 9th ed. McGraw-Hill, 2012. 238 p.
115. Torrance E.P. Scientific views of creativity and factors affecting its growth. *Daedalus: Creativity and Learning*. 1965. P. 663-679.

Список публікацій за темою дисертації

Статті у фахових наукових видання з психології

1. Антошків А., Колісник М. Комунікативна креативність особистості: психологічний зміст та детермінанти розвитку. *Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2021. Вип. 65. С. 8-24.
2. Шафранський В., Колісник М. Тренінг розвитку невербальної креативності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2022. № 66. С. 376-388.
3. Колісник М., Шишов В. Комунікативна креативність у системі професійно важливих якостей особистості соціономіста. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2023. № 67. С. 63-73.
4. Богдан Ж., Колісник М. Комунікативні гнучкі навички фахівця соціономічного профілю. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2024. № 70. С. 66-78.

Публікації апробаційного характеру

5. Колісник М.І. Соціально-психологічні основи спілкування у соціальній роботі. *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 25 листопада 2021 р.*. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 264-267.
6. Меднікова Г.І., Колісник М.І. Структура ціннісних орієнтацій студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів. *Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 02-03 червня 2022 р.* С. 206-208 (0,16 д.а. / 0,08 д. а. авторський внесок: визначено специфіку структури

ціннісної сфери особистості студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів).

7. Колісник М.І. Особливості навчання студентів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах карантинних обмежень. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 24-25 листопада 2022 року*. С. 199-201.

8. Колісник М.І. Комунікативна креативність особистості. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року*. С. 240-242.

9. Колісник М.І. Психологічні аспекти інклюзивного навчання. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 року*. С. 264-266.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл., Україна, 32300
тел. (03849)3-26-51, факс (03849)3-26-51
email: info@kpd.edu.ua

р/р UA248201720343170001000185025, код ЄДРПОУ 44370030, МФО 820172, ДКСУ
м. Київ

Від 06.06.2025 р. № 324
На № _____ від _____ 202__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
**Колісник Марини Ігорівни «Дивергентне мислення у системі
формування професійно важливих якостей майбутніх психологів»,**
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 053 Психологія

Видана Колісник Марині Ігорівні в тому, що основні результати дисертації «Дивергентне мислення у системі формування професійно важливих якостей майбутніх психологів» використовувалися в освітньому процесі підготовки здобувачів вищої освіти у Навчально- реабілітаційному закладі вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інституту» на базі кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської.

Впровадження розробок і рекомендацій Колісник Марини Ігорівни відбувалося через використання матеріалів для створення навчально-методичних комплексів та проведенні навчальних занять із таких дисциплін: «Інноваційні технології у психології», «Тренінг особистісного та професійного зростання», «Психологія спілкування та тренінг комунікативної компетентності». Крім того, апробована авторська програма, спрямована на розвиток дивергентного мислення у системі формування професійно важливих якостей студентів-психологів. У підсумку використання ключових положень кваліфікаційної роботи сприяло підвищенню підготовки майбутніх психологів, що підтверджено відгуками науково-педагогічних працівників та здобувачів інституту.

Ректор

Мар'ян ТРИПАК

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

юридична адреса: бульвар Т. Шевченка, 27-А, м. Київ, 01032,
фактична адреса: пров. Віто-Литовський, б. 98-А, м. Київ, 03045,
тел./факс: (044) 252 70 11,
e-mail: UCAP@ukr.net,
web: psyua.com.ua

04.06.2025

№49

Довідка

**про впровадження результатів дослідження на здобуття
ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія
Колісник Марини Ігорівни «Дивергентне мислення у системі
формування професійно важливих якостей майбутніх психологів»**

Матеріали кваліфікаційної роботи Колісник Марини Ігорівни за темою «Дивергентне мислення у системі формування професійно важливих якостей майбутніх психологів» впроваджувалися у ході підвищення кваліфікації практичних психологів в Українському науково-методичному центрі практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Колісник Марина Ігорівна апробувала теоретичні і практичні результати власного дослідження в межах проведення експериментальної роботи «Методичне забезпечення освітньої діяльності педагогічних кадрів в умовах інклюзивної освіти» Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

У результаті апробації матеріалів дисертації зроблено висновок, що їх доцільно впроваджувати в освітній процес закладів вищої освіти України, в тому числі у діяльність психологічної служби та підвищення кваліфікації психологів та інших педагогічних працівників.

Директор центру

Віталій ПАНОК

Надія Лунченко
+380673889496

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
Колісник Марини Ігорівни «Дивергентне мислення у системі формування професійно важливих якостей майбутніх психологів»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 053 Психологія

Видана Колісник Марині Ігорівні в тому, що основні результати дисертації «Дивергентне мислення у системі формування професійно важливих якостей майбутніх психологів» використовувалися в освітньому процесі підготовки здобувачів вищої освіти у Західноукраїнському національному університеті.

Впровадження розробок і рекомендацій Колісник Марини Ігорівни відбувалося через використання матеріалів для створення навчально-методичних комплексів дисциплін «Психологія творчих здібностей», «Психологія професійної креативності», «Психологія вікового розвитку»; у процесі тренінгових занять із дисциплін психологічного профілю та ін. Крім того, апробована авторська програма, спрямована на розвиток дивергентного мислення у системі формування професійно важливих якостей студентів-психологів. У підсумку використання ключових положень кваліфікаційної роботи сприяло підвищенню рівня формування спеціальних компетентностей та досягненню програмних результатів навчання у здобувачів, а також розвитку їх дивергентного мислення як умови формування професійно важливих якостей.

Ректор

Виконавець: Андрій ГЕЛІЯК
0961063505

Оксана ДЕСЯТНЮК

ЗУНУ

№ 126-29/1101 від 14.05.2025

